

Egy humorérzéssel megáldott régész szerint a sírleletekből arra lehetne következtetni, hogy elődeink, az egykori népségek egyébbel nem foglalkoztak, mint vázák készítésével, s röviddel végpusztulásuk előtt az összes társadalmak mindent összetörtek, hogy összerakós türelemjátékra kényszerítsék az utókort. Schliemann, aki úgy szó szerint vette a maga Homéroszát, mint a korai teológusok a Bibliát, azt mondta a feltárt romokra: ezek itt 2335 éve pusztultak el, de az állaguk még tízezer évet kibírhat. Épen sokkal sérülékenyebb a világ! Tiszavirág-életű és mimózaszeszélyességű. Ezt bizonyítja a fenti két tétel. Hogy a legnagyobb bánatalom után találja igazán meg a helyét mindig. Még eredeti: eleven képe is. Lemegy a világ, s másodsor már – feljövén, mint a Nap – már csupa poézis.

Azt mondják: Nagy Károly az emberiség fel-feltámadó kultúrájának egyik kútfeje. De azt is állítják, hogy Nagy Károly analfabéta volt. Nehéz az egész Lotharingos-matringos középkori család-faszalaggombolyagot kibogozni, kivasalni. Hiszen azt is sejtjük, hogy bármilyen nagy birodalom-kifundáló vala, ám Dzsingisz és pereputtya sem arról nevezetes, hogy sok hajszála hullt ki a tudományokért. Nem is pusztá kristálytisza vonzalom küldte, üzte, hajszolta az atlanti partok felé.

Miközben egyre fennebb húzódom, már-már a visszasütő nap fellegei közé, hogy onnan nézek szerteszet, az is megvillan ellenőrizhetetlen olvasmányaimból, kódexeimból, halotti beszédeimből: mintha a kánok, mogulok, dzsingiszek könyvtárát is szétlopkodták volna. Szerteszet nézés közepette le is rántom néha reflexből a fejem, amikor mint valami szuperszonikus kreatúrák, elhúznak fölöttem V alakban Oroszország felé vagy az aranyhorda felől az Igorok és egyéb hercegek krónikái. Sosem lehet tudni, hol rekednek meg az efféle pápa-korabeli bibliotékák, pingált Pannonhalmák, a Korvinák szétlopás előtt, virtuális frigszekrényei vagy csak az alkalmi vidéki protestáns papi lakokból zsebre vágott jóképű bibliák. Tehát ha innen nézek szerteszet, csak sejttem, melyik nádasba ejtette el őket a félanalfabéta, mindig V alakban vonuló tatár vadmadár.

Minden azzal veszi kezdetét, hogy kirabolják Babilont, aztán Ninivében kerül meg egy-egy jó pirosra sült agyagkönyvtár. Könyökig turkálhatnak benne franciák, britek, Marco Polók és Rockefellerék.

Minden azzal veszi mindig kezdetét, hogy Ábel nem üt vissza. Akár könyv, akár hamuba sült kultúra, amit tarisznyájában dugdos, menekít. Mint aki érzi, hogy élete árán nem engedheti, hogy eltöröltessék a különbség. A KÜLÖNBSÉG – hogy egyik és másik mit enged meg magának – örökre nem jóra-rosszra, győztesre-vesztesre – hanem reményre és reménytelenségre osztja az egészet. S talán még a gonosz, goromba, cinikus győztesek is a lelkük mélyén, titokban a végig vesztés remény vallásán vannak. Az igazi ballaszt, az igazi teherterhel az egészben az, hogy soha nem mindenki érez mindent minden korban; sőt, a nagyobbik rész nincs is belekeveredve. Valahol mindig vihar-vakáció, kín-szünet van éppen, ahogy az esős évszakokban, zivataros délutánokon, viharövezetekben sem mindenütt, minden négyzetméterre esik. Ott pedig lazítanak, lazul, akár meg is szűnik, felszívódik, eltűnik a figyelem s a fegyelem. Még szolgálatos őrszemet sem hagynak, miként a majomhordák, manguszta-közösségek. Ezért – a moziban, híradóban, ropi-eszegetés közben megnézhető, átélhető rossz hírek miatt – nem lehet véglegesen véget vetni annak. Mert ameddig az emberek képesek lesznek arra, hogy ölbe tett kezekkel figyeljék, hogy embertársaikat megkínózzák és lemészárolják, addig a civilizáció üres szemfényvesztés lesz csupán, nagypofájú fantom, amely délibáb módjára lebeg a meggyilkoltak tetemeinek egyre dagadó áradata fölött.

Mivel tényleg alkalmatlan hordozói vagyunk valami nagyszerűnek. Az emberiség egész bölcsességsorozatának mindjárt az elején az a kontraszelektív és kontraproduktív, kicsinyes gesztus áll, hogy egy Szókratészt kiiktatnak. Egy Szókratésztől szabadulnak meg, likvidálják, mintha még a legkülönbek, a kedvencek is a disznók elé szórt gyöngy tételének igazolásán ügyködnének. Látható, hogy ennek, az ilyesminek ellenében bizonyultak életképesnek szellemünk-jellemünk virtusai. Persze, hogy is várhatja el bármikor bárki, hogy ne hangozzék el bármikor, bárhol az elgondolkoztató kiáltás: „Nem azt, hanem Barabbást!...”

Lászlóffy Aladár

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

IX. évfolyam 4. szám

Kiadja a Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából a Napkút Kiadó Kft. Megjelenik évente tízszer.

Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Balázs Géza** (nyelv-művelés), **Bognár Antal** (próza), **Elek Szilvia** (zene), **Király Farkas** (vers), **Kovács Ildikó** (szöveggondozás), **Sebeők János** (környezet), **Szondi Bence** (tördelés), **Vincze Ferenc** (műbírálat), **Wegner Tibor** (művészet).

Szerkesztőségvezető: **Molnár Noémi**. Terjesztés: **Németh Lóránt**.

Napút-kör: **Csűrös Miklós, Gráfik Imre, Hankiss Elemér, Dr. Koncez Gábor, Kosáry Domokos, Lászlóffy Aladár, Radnóti Zsuzsa, Sánta Ferenc, Schwajda György, Konrad Sutariski, Székely Magda** (tiszteletbeli konzulensek). • Alapította: **Masszi Péter**. Laptev: **Gosztola Gábor**.

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Szentharomság tér 6. III. em. 16. • Telefon/fax: (1) 225-3474

E-mail: napkut@gmail.com • Honlap: www.napkut.hu

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Rt. és az NH Rt.

ISSN: 1419-4082

Onnan nézek szerteszét 3.
(Lászlóffy Aladár rovata) . . . . . borítóbelső

Előter

Hubay Miklós: Hány Várad van a föld alatt
– és a tudatunk mélyén? 3

Nagy Krisztina: Részekből egész régió. 7

Hollósi Hajnalka: Kisebbségi oktatáspolitikai . . 12

Tornyai Zsuzsa Zsófia: Határon túli
doktoranduszlányok 15

Sz. Horváth István: Lábjegyzetek
a román históriához 26

Dukrét Géza: Ereklyeörzök települése;
Nyolc évbe telt; A vár 33

Dr. Fleisz János: „A sajtó tekintélyére
igenis szükség van” 45

Vincze Ferenc: Ady hú titoknokai 51

Vincze Géza: A Kalota partján 53

Balázs Kovács Sándor–Gutai István:
Bánátból bánatba. 61

Illicki Beáta: Német telepesfalvak Kárpátalján 73

Tárlat

Jakobovits Miklós festményei
(a színes mellékleten)

Szilágyi Aladár: Térbe kilépő 81

Demeter Szilárd: Várad 83

Tóth Ágnes: Barna és zöld 84

Lipcsei Márta: Lehet; Nocturno;
Országos felhőszakadás. 86

Gittai István: Idegen ismerős;
Kedvencem, hajnal-mágusom;

Utódal; Tavasz áhítat; Gazellalesen. 88

Barabás Zoltán: Parafrázis odaátra;
Mediterrán etűd 92

Szilágyi Aladár: Nincsenek csodák; A kéz . . . 94

Kinde Annamária: Humortalan, laza, magyar;
Tom Vanguard énekel fekete-zöldet 98

Szűcs László: Advent; Utcán esős reggel . . 100

Zudor János: Szeptember 11. emlékére;
Költői zsoldár. 102

Goron Sándor: bolondos játék; bukás 104

Ablak

Téka

Pomogáts Béla: Várad költőfilozófusa
(Jegyzetek Horváth Imréről) 105

Könyvleletek

Vincze Ferenc: Nekrológ egy városért
(Barabás Zoltán: Kútbanézők) 116

Szászi Zoltán: Összekötő tizenegyek
(A 1111 Csallóköz – Partium
szépirodalmi antológiáról) 118

Kikötő

Szakolczay Lajos: Karakterek körtánca
(A Csíkszentmihályi család kiállítása);
Időtlené váló szépségkeresés
(Kocsis Miklós kiállítása) 120

Csúry István: Laudáció a Partiumi
Magyar Művelődési Céh tiszteletére 126

Felhős Szabolcs: A Partium tizenöt éve . . . 128

Szűcs László: A Várad öt éve 130

Dr. Koncz Gábor: Régiók találkozása 131

Pénzes sarok

Szlanka András: Nagyváradai pénzintézetek. . 137

Illusztráció: Jakobovits Miklós festményei
. . . . . 32, 44, 115, 125, 127

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 14.

Bába Szilvia: Külhoni falusi turizmus
(Módszertani szempontok)

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

IX. évfolyam 4. szám

Partium

E számunk képzőművész vendége Jakobovits Miklós festőművész (Kolozsvár, 1936). A kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán végzett, mesterei: Kádár Tibor, Miklóssy Gábor. A nagyváradai Körösvidéki Múzeum főmuzeológusa (1985–1997), 1997 óta a Barabás Miklós Céh elnöke. Írt esztétikai tanulmányokat, kisesszéket, műkritikákat, művészeti jellegű útirajzokat. Egyik alapítója a Nagyváradai Egyházművészeti Barokk Képtárnak. A Nagyváradai Ady Társaság alapító tagja.

E számunk megjelenését
a Pro Professione Alapítvány
támogatta.

PRO PROFESSIONE
ALAPÍTVÁNY

Hubay Miklós

Hány Várad van a föld alatt – és a tudatunk mélyén?

Schliemann, amikor feltárta Tróját, a homéroszi legenda-várost, meglepetésére alatta újabbnál újabb, régibbnél régibb Trójákat talált. Összesen kilencet.

1. Első pillantásom, ahogy kinyitom a szemem, minden reggel a váradi várra esik, hogy megbizonyosodjon, ma éjszaka még nem vitték el Szent László lovas szobrát a törökök. Tudom, menthetetlenül el fogják vinni Velencébe, és ott hozzáértő szakemberek beolvasztják nekik ágyúnak, Szent Lászlóstul, lovas-tul... Nyugodtan fordulhatok a másik oldalra: Kolozsvári Márton és György mesterek lovas Szent Lászlója rendületlenül áll bent a várban, a katedrális előtt, kihívással a nagy itáliai mesterek felé (Donatello, Verocchio): „Meddig alusztok még, ti híresek? – így kell szabadon álló lovas szobrot csinálni!” Milyen büszkén szólt erről a kora reneszánsz csodáról a Szent László-himnusz:

*„Képed föltötték az magas kőszálra,
Fénylik, mint nap, sajog, mint arany;
Nem elégszik senki tereád nézni.”*

Az öt bástyájával teknősbékeként ötfelé terpedő váradi vár falain át belátok az erődítmény szívébe, ahol a kéttornyú katedrális altemplomában Szent László alussza nyugtalan örök álmát.

Arany Jánostól tudjuk, hogy ha baj volt, már száguldott is Keletre:

*„Egy ugrás a Kalvária
És kilenc a Királyhágó;
Hallja körme csattogását
A vad székelly és a csángó...”*

A templom előtt, persze, a Szobor még megvan. Látom is ágyamból, szemben a falon, Hufnagel metszetén. Madártávlatból látom a Várost, és lesek be a várfalak mögé. Angyal volt talán az a hollandus rézmetsző, Hufnagel György, hogy a felhők közül skiccelte le Magyarország városait? De hát kisiskolásan ismertem én is ezt a mennyei perspektívát épp a szülővárosomra, és nem is tudtam soha betelni vele. Amikor kilencévesen a Fő utcáról a Kórház utcába költöztünk, a forgalmas, mondén Hársfasorért (*„Poros a hosszú Hársfasor, / Holdfényes a püspöki udvar, / Simulnak a városi párok, / Vasúthoz futnak a kocsik...”* – Ady), kárpótolt, hogy közelebb kerültem a természethez, a közeli falvakhoz, bekerültem a Várad melléki szőlősdombok közé. Ha tovább-

merészkedtem a Kórház utcán, lassan elfogyatkoztak a hosszú ablaksoros, rózsakertes úri házak, és disznósivítás, tehénbőgés hallatszott ki az udvarokból. S jöttek szembe Száldobágyról sietősen a tejes-, tejfölös-, tojásosasszonyok, olyan bihari ízzel ejtve a szót, hogy nekem, bárhogy is szeretném, máig nem áll rá a torkom, pedig az anyám is így beszélt, amikor a piacon csirkére alkudott velük. (Velünk persze, otthon, tiszta, ékes magyarsággal.)

A Kórház utcával párhuzamosan futott a szőlők felé a Kálvária utca. Csak a Páris-patak kiszáradt árka választotta el tőle. Ha elindultam ezen az épp odatorokolló Ritoók Zsigmond utca végén, a vasúti töltésnél – mennyi gyík és pillangó sütkézett a töltés oldalában! (fecskefarkú pillangót is láttam nemegyszer és orrszarvúbogarat) –, már ott is voltam a Kálvária utca dereka táján, ahol szemben fel lehet kapaszkodni a Golgotára vivő keresztút rozoga fakapujához. (Hódosy asztalosmester műhelye mellett nyílt a kapu.) A tizennégy stáció képe rács mögött: iszonyatos kegyetlenségszínház, fel, a domb csúcsáig, ahol véget ér a passió, és kőbe dermedt a keresztre feszítés. A három kőkereszt és a piros bádognakülvés körtemplom mellől merülhettem el az odalenti terpedő vár falai mögötti látványban. De akkor a törökök már elvitték onnan Szent László lovas szobrát, az elsőt, amelyet e merész és büszke műnemben emeltek jó ezer év után Európában. Elődje a Capitoliumon ma is áll, Marcus Aureliusé, s utódai is állanak: Gattamelatái Pádovában, a Colleonié Velencében.

Hogy is írta Eötvös József?

*„Büszkén mutatja Róma ó falát,
Hellásznak kincse egy elomló rom:
Tiéd, hazám, egy szentelt fájdalom.”*

Sokszor elszökdöstem otthonról, megjárni ezt a keresztutat, ahol a bokrokból vagy a stációk rácsa mögül bármikor előugorhat éles késsel egy római katona.

2. A magyar reneszánsz: a nagy frusztráció. A *Mátyás bolond diákja* című Ady-vers hamar a szívembe fészkelte – abban a világra jöttem pillanatától feltartóztathatatlan magyartalanná válásnak alárendelt magyar városban hogy is ne lett volna visszhangja? Dante, Petrarca neve a versben, a nemzeti nyelven dalra fakadó költőké nemcsak Janus Pannonius korának fennkölt humanizmusára utalt – egy amolyan „fenn az ernyő, nincsen kas” kultúrára –, hanem a Trianon utáni, Ady halála utáni, daltalan Erdélyre is. Francia szövetségese nagyobb dicsőségére a román uralom ebrúdon hanyta ki Váradról az 1130 óta honos francia tanítórendet, a premonstreieket. A magyar reneszánszot is mint szentelt fájdalmat (vagy röhögséget?) éltem át, áhítattal koptatva a Vitéz utca macskaköveit, a dicső Vitéz Jánoson jártattam eszem, miközben az utca mindkét oldalán sorakoztak a kuplerájok, s nyúlkááltak utánam a slafrokos kurvák.

Mi maradt itt a reneszánszból? Vitéz János könyvtára szétszóródott nyomtalanul. Ady varázspálcáját rebbentette meg csupán egy föld mélyéből jövő üzenet, amikor *Egy ismeretlen Corvin-kódex margójára* című tanulmányát írta. Egyik mondata ma is itt cseng a fülemben: „Oh szent előrefutók, akik nem tudták, hogy mögöttük százezrek nincsenek.” Ilyen és efféle gondolatokra, ha felévedt Körös utcai hónapos szobájában a költő, bizonyos, hogy Mátyás bolond

diákjának sorsa mellett a maga nemzedékének sorsára is gondolt, amelynek nagyszerű kezdeménye egy világháborúban válik pocsékká...

3. A barokk Nagyvárad püspöki épületegyüttese lenyűgöző méltósággal uralkodik a Város nyugati sarkában (ne csak Róma privilégiuma legyen, hogy nagybetűvel írjuk a ráutaló köznevet is: Urbs). Adyék a Bémer téri kávéházakból bizalmatlanul nézték a püspöki rezidencia, a székesegyház és a Kanonok sor zárt világát.

Engem vonzott a barokk pompa. A Schlauch tér bokrai közül, ahol nap-hosszat folyt az indiánosdi, tolldíszemet hátrahagyva gyakran beszktem délutánoként a püspöki templomba, ahol mindig gyakorolt valaki az orgonán, néha próbáltak az énekesek és a zenekar is. Haydn- vagy Mozart-misé a következő vasárnapra. Az eget ostromló zene együtt a templom terét átszegdelő aranybarna fénynyalábokkal – tehát *együtt* – egyes-egyedül csak nekem, az én gyönyörűségemre szolgált, mert rajtam kívül nem volt más a templomban, csak persze az Isten. De még később is, ha húsvétkor otthon voltam, nagycsütörtök kora délután mindig elmentem a székesegyházba, mert tudtam, hogy a kanonokok olyankor a szentély stallumaiban ülve nem győzik órákon át siratni Jeruzsálemet. Mintha csak folyton a Város nevét emlegetnék latinul, hosszan elnyújtva... Én még láttam a leggazdagabb egyházmegye főúri püspökét, gróf Széchenyi Miklóst: palotája kapujában négylovas hintó várta, teljes ornátusban szállt fel rá, és a hintó gördült vele ötven métert a székesegyház elé, ahol kíséreltek a kanonokok a hintójáról lekászálódó püspök fogadására. Surrogó, lila selyemköpenyekre és hermelinszegélyű palástokra is vélek emlékezni. Nem sokkal ezután még ennél is nagyobb pompával láttam viszont Széchenyi grófort magas ravatalán. Olyan fehér volt, azt hittem, papírból van.

4. Divat mondogatni mostanában, hogy a XIX. század túlnyújtózkodott a takaróján vagy tizennégy évvel: kitartott a világháborúig. Én inkább úgy vélem: befejeződött pontosan és menthetetlenül 1900-ban, amikor Freud kiadta az *Álomfejtést* és Ady Debrecenből (a Maradandóság Városából) szilveszterkor átbumlizott Nagyváradra (a Holnap Városába). Váradon a rendőrkapitány kiállított számára egy újságíró-igazolványt, formanyomtatványon, amelyet a helybeli Sonnenfeld nyomdával állíttatott elő. Ezen a hivatalos blankettán megejtő bájjal pompázik a legújabb szecessziós stílus motívumtára: liliumok és lenge hölgyek. Ugyanazok, akik ezekben az években Párizsban ellepték a metrók rácsait, és szerte Európában még a WC-csészéket is, egyszerre hirdetve a legköznapiabb tárgyakon is tündöklő új szépség diadalát, az indázó virágdíszekkel benőtt új világot, ahol nincs többé szöglet, kockafejűség, antagonizmus.

Ebbe az egész földön szerteágazó, vegetatív Paradicsomba (és hány zsi-bongó zsenifészekbe!) taposott bele a világháború. Micsoda alkotókedvet irtott ki itt, Váradon is – és Triesztben és Szabadkán, ahol még 1913-ban épp hogy fölépült az elbűvölően szép szecessziós városháza. Fekete Kolostorba zárják Kuncz Aladárt, elmekórházba Nizsinszkijt, és 1914-től nem jelenik meg többé Ady-kötet a háború alatt...

Nem a XIX. század volt hosszú, hanem a XX. rövid. Mindent elpuskázott a gyógyíthatatlan világháborúzhatnékjával, amelyet Henry Miller az emberiség onanizálásának nevezett.

5. Most, hogy a júniusi hétvégén, a forróság ellen elsötétített lakás csöndjében hagyom, hogy rám törjenek gyermekkorom váradi emlékei, a rádióban megszólal egy ismerős, kedves hang, Tempfli Józsefé, a váradi püspöké. A Kopogtató című műsorban beszél. Azt meséli éppen, hogy milyen fifikával szerezte vissza az egyház ékköves monstranciáját, amelyet az állami tolvajok már a fővárosba vittek... Középkori kalandregény... Legutóbb Rómában találkoztam Tempfli püspökkel, a repülőtéri csomagkiadásnál. Ott, a tömkelegben szólított meg egy fiatalos külsejű, fekete ruhás, törekeny alkatú utas:

– Nem ismer meg? Én vagyok a váradi püspök.

Apor Vilmos boldoggá avatásán járt Rómában. Én is. És elgondoltam, hogy az utóbbi fél évszázadban, a második világháború végétől váratlanul mennyi tragikus hőst, vértanút, szentet adtak az egyházak az emberség, a hit és a ki-sebbségek védelmében...

Ki tudja, talán egyszer majd Nagyváradon is állni fog egy kétalakos szobor, közös márványtalapzaton, Nagyvárad két jelenlegi ikercsillag-püspökével, az ökumené dicsőségére. A végzetet kihívó antik erények és a keresztény megbocsátás erényei ma is teremnek Erdély és Partium földjén, mint akkor, amikor nálunk a tordai országgyűléseken a vallásszabadságot hirdették meg, míg mássutt vérben fürödtek Szent Bertalan éjszakáján.

Váradról írva mintha megint örvényleni kezdene körülöttem a világmindenség, mint amikor Ady ott járt („A Minden kellett, s megillet a Semmisem”). Este az egyik püspök beszél a rádióban, egy ateista munkásembert emleget, akinek szemében kislánya meglátta Istent. A postaládából felhozzák a Kortárs friss számát, benne Ágh István magisztrális Ady-tanulmányával. Az esszé Váradról szóló fejezete olyan szép, minden sora olyan telibe találó, hogy én nem tehetek mást, mint hogy letegyem a tollat.

Váradot Janus Pannonius (sőt, Rogerius) óta elkényeztették az írók, költők. Olyan szépen írtak róla. Mint most is Ágh István. Ő Adyról írja, de én – a kilencven évemre visszatekintve – kissé magamra is merem vonatkoztatni lapidáris mondatát: „Nagyvárad, ez a sokfajta vértől pezsgő magyar város fölkészítette Európára a falusi gyereket.”

Nagy Krisztina

Részekből egész régió

(Tanulmányrészlet)

A Partium kiterjedése és politikai tartalma a Kárpát-medence utóbbi fél évezredes történelme folyamán változott.

A Partium a *dominus partium regni Hungariae*, vagyis „Magyarország részeinek ura” kifejezésből származó középkori latin földrajzi név, az erdélyi fejedelem uralma alá tartozó kelet-magyarországi vármegyék összefoglaló neve volt Magyarország három részre szakadása után. A János Zsigmond és a Habsburgok között 1571-ben létrejött speyeri szerződés értelmében az erdélyi fejedelmek „részek” feletti uralmához tartozott az a kikötés, hogy haláluk után ezek a területek visszakerülnek a királyi Magyarországhoz.

A Partium területe a Habsburgok és az erdélyi fejedelmek közti erőviszonyoktól függően változott. A speyeri szerződés értelmében ide tartoztak: Máramaros vármegye, Bihar vármegye, Zaránd vármegye, Közép-Szolnok vármegye, Kraszna vármegye, Kővár, Arad vármegye, Temes vármegye. A terület több közigazgatási változáson is átment a törökök kiűzése és Erdély Habsburg-uralom alá kerülése után. 1732-ben a Partiumot visszacsatolták Magyarországhoz (kivéve Közép-Szolnok és Kraszna vármegyéket). Az 1848–49-ben az Erdéllyel létrehozott uniót követően a Partium is átmenetileg Magyarországhoz tartozott, majd az 1867. évi kiegyezés után került vissza. Egy 1877-es rendelet értelmében Közép-Szolnokot és Krasznát Szilágy vármegye, Zaránd vármegyét részben Hunyad, részben Arad vármegye, Kővár vidékét részben Szolnok-Doboka, részben Szatmár vármegye kebelezte be.

A trianoni békeszerződés az egykori Partium területének túlnyomó részét Romániának juttatta, kisebb szatmári, bihari töredékek maradtak magyar fennhatóság alatt.

Ez a történeti-földrajzi egység ma három ország területén fekszik, két magyarországi és négy romániai megye, valamint hét ukrainai járás összességét jelenti. Ma a térség az államhatárokon túlnyúló, félig formalizált igazgatási körzet, melynek közös történeti tudata van, és ahol a határközi együttműködések gyakoriak. A Partium látens szellemi-kulturális egysége számos társadalmi jelenségben kitapintható (pl. abban, hogy a magyarországi részen fekvő felső- és középfokú oktatási intézmények vonzáskörzete áterjed a határon).¹ A Partiumot gyakran ma is „Részek” néven említik, és a tiszántúli területek összességét értik alatta, vagyis a mai magyar–román határ és a történelmi Erdély (Királyhágó) között elnyúló területet.²

¹ Keller Magdolna: *Határon túli magyar hallgatók a Partiumban a határon innen és túl*. Kézirat, Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék, Debrecen, 2004.

² www.erdelyiturizmus.hu/?action=regio&id=3597 (2005 04 10)

Ma a Partiumot a következő részek alkotják: Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megye (Magyarország), Máramaros, Szatmár, Szilágy és Bihar megye (Románia), beregszászi, nagyszőlősi, munkácsi, ungvári, técsői, huszti és ilosvai járás (Ukrajna).³

Kozma Tamás a Partium térségeinek jellemzőit három szempont köré csoportosítja.⁴

1. Államhatáron túlnyúló félig formalizált igazgatási körzettel esik egybe (Tiszántúli református egyházkerület). 2. Közös történelmi tudata van, melyet elsősorban az itt

élő magyar nemzetiségűek hordoznak (de részben a más nemzetiségűek is osztanak, mint saját regionális tudatukat). 3. Határközi együttműködések gyakoribbak, mint a térségen kívül, és a térség néhány városi vonzáskörzetére összpontosítanak (Beregszász, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Debrecen, Nyíregyháza).

Kozma a beavatkozási térségek tipologizálásában a határ menti kistérségek közé sorolja pl. a beregi, szatmári, bihari kistérségeket. Ezek 1990 előtt az államhatárok mentén zárt zónáknak számítottak, s bár Magyarország elmaradotabb részei voltak, a szomszédos országok „fejlett Nyugatnak” tekintették ezeket a területeket. E kistérségek legfőbb pozitívumait Kozma egyfajta hagyományőrző jelleg megtartásában látja. „A beregi, szatmári, bihari stb. kistérségek az elmúlt évtizedekben is megőrizték egykori szubkultúrájuk olyan elemeit, amelyekre építeni lehetne és kellene. Jól látszik ez a bihari kistérségeken, akár Békés, akár Hajdú-Bihar megyéhez kapcsolták őket (pl. Sarkad, Berettyóújfalú).”⁵

A határ menti együttműködésekben ezek a térségek inkább híd, mint „puffer” szerepet játszanak.⁶

Egyenlőtlenségek

Magyarországi rész. A régiókra vonatkozó adatok szerint az észak-alföldi régió a második legnépesebb térség, itt él a magyar társadalom 15,3%-a. A régiót a társadalmi egyenlőtlenségek szinte mindegyik dimenziójában a leghátrányosabb pozíció jellemzi. Erre a jelenségre hívja fel a figyelmet Kozma is a határ menti térségek jellemzésekor. Ezek a területek egyrészt földrajzi fekvésükből kifolyólag kerültek az ország periferiájára (ebben komoly szerepet játszanak a Trianon után kialakult határok, melyek elszigetelték őket termé-

³ Az ábrát szerkesztette: Pusztai Gabriella. Forrás: Pusztai Gabriella–Torkos Katalin: *Roma gyermekkor a Partium területén*. Kézirat, Debreceni Egyetem, Neveléstudományi Tanszék, 2004.

⁴ Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában. Kutatás Közben 248*. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 2003. 29.p.

⁵ u.o. 91.p.

⁶ u.o. 92.p.

szetes városközpontjaiktól), másrészt a lakosság iskolázatlansága és a magas munkanélküliségi arányszámok következtében, így a térség a szomszédos ország statisztikai összehasonlításában is periféria maradhat.⁷ Az Észak-Alföldön a legalacsonyabbak a keresetek, és itt a legmagasabb a segélyezettek aránya. A lakások minősége is kedvezőtlen a térségben, itt a második legalacsonyabb az összkomfortos lakások aránya. Egyedül a fogyatékossgal élő populáció aránya alapján kialakított rangsorban foglal el kedvezőbb pozíciót az észak-alföldi térség, azonban a fogyatékossgal élők aránya itt is meghaladja az országos átlagot.

A megyékre vonatkozó statisztikai adatok azt tükrözik, hogy a jövedelmi helyzet, foglalkoztatottság, munkanélküliség tekintetében Szabolcs-Szatmár-Bereg megye az egyik legrosszabb helyzetű megye az országban. A rangsorban kissé előrébb áll Hajdú-Bihar megye, de minden mutató esetében a hátrányos pozíciók valamelyikét foglalja el.

A vizsgált dimenziók alapján összesített rangsorban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye áll az utolsó (20.) helyen a magyarországi megyék között (Budapestet is beleértve). Hajdú-Bihar megye a 13. pozíciót foglalja el. A statisztikai adatok alapján tehát mindkét megye esetében elmondható, hogy a területi-társadalmi egyenlőtlenségek valamennyi dimenziójában a hátrányosabb helyzetűek közé tartoznak, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye az ország legrosszabb helyzetű megyéje.

Kárpátaljai rész.⁸ Ukrajna 24 megyéjének egyike Kárpátalja, területe 12 800 km². A megye azokat a területeket foglalja magában, amelyek a Kárpátok vízvázalstó gerincétől délnyugatra fekszenek. Ezek a területek a trianoni békeszerződés előtt Magyarország részét képezték.

A megye népessége 2001-ben 1 254 614 fő volt, ebből magyar 151 516.

A 2001-es népszámláláskor a legtöbb magyar (41 163) a Beregszászi járásban élt. Itt a magyarok többségben voltak, a járás népességének 76%-át alkották, itt élt a kárpátaljai magyarság 35,6%-a. Jelentős magyarság élt még a Nagyszőlösi (30 874) és az Ungvári (24 822) járásban is, ami ezek népességének 26, illetve 33%-át tette ki. További három járásban volt még számottevő a magyar lakosság: a Munkácsiban (12 871), a Técsőiben (4 991) és a Husztiban (3 785). A többi járásban a magyarok aránya nem érte el az 1%-ot.

A négy megyei alárendeltségű városban szintén sok magyar élt. Beregszász városában a magyarok alkották a lakosság 48%-át (12 785). A megye két legnépesebb városában, Ungváron és Munkácson is jelentős magyar közösségek éltek (7 972 és 6 975 fő), bár arányuk nem érte el a 10%-ot (6,9 és 8,5%). Huszton a magyarok száma csupán 1726, azaz 5,4% volt. Magyarlakta településnek tekinthetők azok a települések, melyek összlakosságának legalább 10%-át magyarok alkotják, vagy ha az adott településen a magyar anyanyelvűek száma meghaladja a százat. Ennek a kritériumnak Kárpátalján 116 település felelt meg.

⁷ Kozma Tamás: *Határokon innen, határokon túl*. Oktatókutató Intézet, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002. 92–93.p.

⁸ Forrás: Molnár József – Molnár D. István: *A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai*. www.kmtf.uz.ua/publikaciok/tanulmany/molnar-molnar/nepessegfoldrajz/nepessegfoldrajz.htm

A magyarlakta települések közül 1989-ben 9 volt város, 9 városi típusú település és 98 pedig falu. A magyar lakosság közel kétharmada (62,4%-a) falvakban, közel harmada (29,1%) városokban, a legkisebb hányada (8,4%-a) pedig városi típusú településeken lakott.

A magyar nyelvterület Kárpátalja délnyugati részén húzódik az ukrán–magyar határral párhuzamos 15–20 km-es sávban. A nyelvhatár egyes szakaszain vegyes lakosságú településekből álló sávot alkotva kiszélesedik, máshol vonallá zsugorodik. A magyar nyelvterületen kívül kisszámú, részben magyarlakta nyelvsziget található. A magyar nyelvterület nem egységes, mivel a szovjet időben szervezett betelepítések vegyes lakosságúvá tettek több települést, köztük pl. Beregszászt is.

1990-től kezdve (a tapasztalatok szerint) főleg a városi lakosság körében felgyorsult a magyarok kivándorlása Kárpátaljáról, 1992 és 1996 között tízezres nagyságrendre tehető a kivándorlók száma.⁹

A Kárpátalján élő magyarok kedvezőtlen gazdasági helyzetben vannak, nehéz szociális körülmények között élnek, sokan szegények, munkanélküliek. A kárpátaljai embereknek nehéz becsületes munkából élni, ezért sokan vállalkoznak a gyakori határjárásra.

Romániai rész. A Partium romániai részét négy megye alkotja: Máramaros, Szatmár, Szilágy, Bihar. A térség nyugaton a magyar–román határig terjed, keleten pedig az Erdélyi-hegységig. Ezen a területen kb. másfél millió ember él, akik kétharmada (68%) román, csaknem egyharmada (28%) magyar, további kisebbségek a szlovák és a cigány.¹⁰

A romániai magyarság legnagyobb része Erdélyben él; Székelyföldön alkot zárt tömböt a magyarság 35-37%-a, a Partium területén, a magyar határ mentén (Szatmár, Bihar, Arad és Temes megyében) él 28%-uk, 16-18% Közép-Erdélyben és 18-20% interetnikus diaszpórában. Magyarok Romániában Erdélyen kívül is élnek, pl. a moldvai csángók. A román állam betelepítési politikája következtében Erdély és a Partium területén élők etnikai összetétele megváltozott, lényegesen csökkent a lakosságon belül a magyarok aránya. Az egykor magyar kulturális központokként működő városokban (pl. Nagyvárad, Szatmárnémeti, Kolozsvár) ma a magyar lakosság kisebbségben él.

Kezdeményezések

A Partiumban, illetve a Partiummal kapcsolatosan számos olyan magyarországi és határon túli kezdeményezés figyelhető meg, mely a térség jelentőségére, értékeire hívja fel a figyelmet, illetve amely a Partium határainkon kívüli részén élő magyarok helyzetét javíthatja.

Szabó M. Attila tollából jelent meg az *Erdély, Bánság és Partium története és közigazgatási helységnévtára* c. kötet. A könyv kiemelkedő jelentőségű

⁹ Keller Magdolna: *Határon túli magyar hallgatók a Partiumban a határon innen és túl*. Kézirat, Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék, Debrecen, 2004.

¹⁰ Kozma Tamás: *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Oktatáskutató Intézet, Kutatás közben 248., Budapest, 2003. 30.p.

forrásanyag. Bemutatja azt a sokszínűséget, ahogy az évszázadok óta együtt élő nemzetiségek kialakították helynévrendszerüket, amit folyamatos változás, átalakulás jellemez.¹¹

A Partium Irodalmi Társaság¹² mellett megalakult a Partiumi Írótábor is, hogy az erdélyi irodalom perifériájára került, szórványban élő partiumi írókat, költőket összefogja.¹³

A budapesti Unitárius Alkotók Társasága 2004 áprilisában alakult meg, tevékenysége a Partium-műhelyből bontakozott ki a beregi unitárius szórvány alkotó tevékenységének kiteljesedéseként. A Társaság a Partium szellemi-lelki örökségből is táplálkozik, legfontosabb kiadványa a Partium c. időszaki kulturális folyóirat, mely 1995 óta évi 1-2 számban jelenik meg.¹⁴

Összefoglalás

A Partiummal kapcsolatosan felmerülő legfontosabb kérdés, hogy a három ország területén fekvő részeket lehet-e gazdasági-kulturális szempontból egységes kistérségként kezelni? A Partiumot alkotó részekeken, bár különböző országokhoz tartoznak, hasonló társadalmi problémákat lehet felfedezni; szegénység, munkanélküliség, etnikai-nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos problémák, területi, infrastrukturális hátrány.

Mivel sok emberre vonatkoznak ebben a régióban tapasztalható társadalmi-területi egyenlőtlenségek, nagy jelentőségű lenne a térségre irányuló területfejlesztési koncepció segítségével az itt élők helyzetének javítása, megelőzve a még nagyobb különbségek kialakulását. Kozma szerint a teljes leszakadást csak nemzetközi együttműködéssel lehetne megelőzni, e térségek kitörési pontja a határközi kooperáció fejlesztése lehetne, nemzetközi programokba való bekapcsolódás által.¹⁵ Napjainkban már több olyan kezdeményezésre látható fogadókészség, mely által a régióban a határokon átívelő gazdasági, kulturális, tudományos kapcsolatok gyarapodnak és szoros együttműködések alakulnak ki.

Kálmán Anikó, a Debreceni Egyetem docense, a 2001 óta működő Lifelong Learning Központ vezetője szerint az Észak-Alföldi régió az Európai Unió 10 legszegényebb térségének egyike, a leszakadásból való kiutat, az életminőség javításának lehetőségét a képzésben látja.

A történelmi gyökerek, a határokon átnyúló, jelenleg is jól működő gazdasági kapcsolatok és kulturális összefonódások jó alapot jelenthetnek egy olyan nemzetközi összefogásra, mely során a Partium területe elismert európai régióvá válhat.

¹¹ www.xantusz.hu/ujdonsagok_pp_erdely_bansag.html (2005 06 18)

¹² www.terebess.hu/haiku/vitezf.html (2005 06 07)

¹³ <http://onagy.zoltan.terasz.hu/index.php?id=1434> (2005 06 13)

¹⁴ www.unitarius.hu (2005 05 24)

¹⁵ Kozma Tamás: *Határokon innen, határokon túl*. Oktatáskutató Intézet, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002. 92–93.p.

Hollósi Hajnalka

Kisebbségi oktatáspolitikai

(Részletek)

A kisebbségek azon törekvése, hogy önálló oktatásukat megszervezzék, a határközi együttműködések jellegzetes motívuma Közép-Európában.

Az 1989-ben lezajlott rendszer-váltás után a kisebbségi oktatásban is változások következtek be. A kommunista rendszerben elrománosított vagy megszüntetett iskolák egy része újjászerveződött, illetve újjáalakult. Ez a román tagozatok megszűnésével, illetve átköltöztetésével zajlott le. A román osztályokból való átíratkozás következtében emelkedett a kisebbségi oktatásban tanulók száma, az állami oktatás mellett megjelentek a magán és az egyházak által létrehozott oktatási intézmények is.

A Romániában élő kisebbségek közül a magyar kisebbség rendelkezik a legszélesebb és legszervezettebb oktatási rendszerrel.

Ez az oktatás vagy magyar nyelvű intézményekben, vagy magyar tagozatokon működik. A magyar nyelvű iskoláknak Erdélyben több száz évre visszanyúló hagyományai vannak. A ma is működő iskolák közül nem egyet még a XVI-XVII. században alapítottak. A legismertebbek: a Marosvásárhelyi Bolyai Farkas Református Kollégium (1560), a Székelyudvarhelyen alapított Katolikus Iskola (1593) és a XVI. században alapított Nagyenyei Iskola.

A kisebbségi egyetem előtti oktatás rendszerében kb. 200 000 gyermek és tanuló vesz részt, az oktatók száma 16 000 körül van (Szűcs, 2002).

Az állami egyetemeken mintegy 24 000 kisebbségi hallgató tanul, a tanulók 5,8 százaléka. A magánegyetemen mintegy ötezer hallgató, illetve a magyarországi egyetemeken ezer fő.

A magyar kisebbség arányát nézve a magyar nyelvű közoktatás viszonylatában messze alulmarad a lakossági aránytól. A magyarul tanulók száma folyamatosan csökkent az elmúlt tíz évben, ez a tény igen súlyos probléma a magyar nyelv fenntartása szempontjából. Okai lehetnek: a politikai helyzet instabilitása, a gazdasági regresszió, a kivándorlás, a csökkenő gyerekvállalás vagy a szórványmagyarság apadása. Sajnálatos, hogy sok magyar szülő román osztályok, intézmények felé irányítja a gyermekét, ettől remélve gyermekük jobb boldogulását. A Partiumban az oktatás egyre magasabb szintjein a részvételi ráta a magyar lakosok tekintetében szignifikánsan csökkenő tendenciát mutat.

Szembetűnő a megyék közötti eltérés, elsősorban a közép- és felsőoktatás szintjén. A régió legfontosabb egyetemi városa Nagyvárad, ahol Partium legnagyobb állami egyetemén több mint 26 000 hallgató tanul. Ennél kisebb méretű és fontosságú, de azért jelentős a nagybányai és a szatmári felsőoktatás. Partium fiatal lakosinak jelentős része nem részesül felsőfokú képzésben.

Ez a tény a nem megfelelő intézményi struktúrára vezethető vissza, minek folytán a fiatalok egy része a

régió kívüli, elsősorban kolozsvári és temesvári intézményekben tanul tovább.

Új tendenciaként jelent meg a magánoktatás 1990 után. A hallgatók egyharmada tanul magánegyetemen. Az állami oktatási rendszer mellett 1990-ben megjelentek a magán és az egyházak által szervezett oktatási intézmények. Számuk rohamosan emelkedett 1996-ig, majd rövid stabilizációs időszak után, az akkreditációs folyamat eredményeképpen számuk csökkenni kezdett. A magánintézmények elsősorban a felsőfokú képzésbe, míg az egyházi intézmények az egyetem előtti képzésbe kapcsolódtak be. Az intézmények nagymértékű elterjedésének háttérében az állt, hogy az intézmények alapítására semmilyen törvényes szabályozás nem vonatkozott.

Az 1945-ben létrejött, Bolyai Tudományegyetem nevet viselő magyar egyetem 1959-ig működött mint önálló állami intézmény. Erdélynek történelme során először 1945 és 1959 között két, egy román és egy magyar egyeteme volt. Ebben a felállásban egyszerre tükröződött a történelmi hagyomány, a demográfiai valóság és a politikai megfontolás. A két egyetem egymás melletti létezése azonban csak rövid ideig tartott, 1959-ben megindult a támadás a magyar egyetem ellen. A magyar tanárok és hallgatók tiltakozása ellenére kikényszerítették a román és a magyar egyetem egyesítését „Babeş-Bolyai Tudományegyetem” néven. Ezzel megkezdődött a magyar nyelvű felsőoktatás tudatos elszorítása, a magyar értelmiségi utánpótlás képzésének akadályozása.

A román politikai vezetés határozottan asszimilációs „homogenizáló” kisebbségpolitikát folytatott, melynek

célja a magyar kisebbség értelmiségének csökkentése, az értelmiségi utánpótlás megszüntetése volt. Az ország vezetői arra törekedtek, hogy értelmiség nélküli kisebbségi csonka társadalmat alakítsanak ki, amelynek asszimilálása könnyebben megvalósítható. A kolozsvári magyar egyetem helyzete a mindenkori román–magyar viszony tükörképe volt. Amelyik nemzet megszerezte a politikai hatalmat Erdély fölött, az sajátította ki magának az egyetemet. A magyar nyelvű egyetemi oktatás szinte teljes leépítése maga után vonta az általános és középfokú oktatás hanyatlását, az oktatás színvonalának általános süllyedését. A felsőfokú oktatás terén ezzel a terhes örökséggel kellett a romániai magyar közösségnek szembenézni az 1989-es változásokat követően.

Romániában magyar nyelvű állami egyetemi oktatás három intézményben, illetve városban zajlik: Bukarestben, Kolozsváron és Marosvásárhelyen. Az egyetemeken zajló képzések nem ölelnek fel minden szakot, képzést, elsősorban a magyar nyelv és irodalom szakterületeire, az orvosképzésre, a színészképzésre és néhány bölcsészeti szakra terjednek ki. A legjelentősebb számú magyar hallgató a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem szakjain tanul, ahol a 2000/01-es tanévtől magyar képzési vonalak jöttek létre, több mint 50 szakon.

Igazából a magyar nyelvű egyetemi oktatás Nagyváradon jelent meg először, a Partiumi Keresztény Egyetemen, magánoktatás keretén belül, amely már 1990 óta működik. Itt két karon mintegy 14 szak működik, 10 000 nappali tagozatos hallgatóval.

A Partium legnagyobb és a legtöbb magyar lakosságot számláló városai-

ban (Szatmárnémeti, Zilah) azonban egyre több román nyelvű egyetemi képzés indul, és figyelembe véve a ma Romániában zajló gazdasági és társadalmi folyamatokat, azt lehet valószínűsíteni, hogy folyamatosan nőni fog azon magyar fiatalok száma, akik ezen a kihelyezett román nyelvű képzéseken vesznek majd részt. Ennek a ténynek a magyar nyelv megőrzésének és fennmaradásának szempontjából negatív hatásai jöhetnek létre, hiszen a magyar lakosság számára az anyanyelvű oktatás a nemzeti identitás megőrzésének talán legfontosabb eszköze, a magyar nyelvű felsőoktatás, a magyar egyetem pedig a szimbolikus kifejeződése. A magyar egyetemi hallgatók alacsony részarányát tovább súlyosbítja, hogy felmérések tanúsága szerint az 1990–1996 között egyetemet végzett magyar fiataloknak mindössze 31,5 százaléka végezte anyanyelvén tanulmányait, 68,5 százaléka román nyelven tanult. A tanügyi törvény alapján mind ez ideig a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen csak a tanárképző tanszéken folyhatott magyar nyelven az oktatás. A 36/1997. számú sürgősségi kormányrendelet megszüntette azt a korlátozást, mely szerint a felsőfokú oktatásban magyar nyelven csak a tanárképző fakultásokon lehet tanítani, de ezt több intézmény vezetősége az egyetemi autonómiára hivatkozva figyelmen kívül hagyja. A gyakorlatban tehát még mindig érvényesül a tanügyi törvény előírása, amely korlátozza az anyanyelvű oktatást a felsőfokú oktatási intézményekben. Az állami felsőfokú oktatási intézmények mellett 1989 után több olyan magán-

egyetem, tanfolyam indult, melyek keretében magyar nyelven is oktattak, illetve magyarországi főiskolák is indítottak kihelyezett tagozatokat a magyar szakemberhiány pótlására.

A magán felsőoktatás meghatározó jegye a diverzifikáció és a sokszínűség, ezt a piac is igényli. Az a tapasztalat, hogy a magánintézmények vezetői nem az állami felsőoktatást tekintik versenytársnak, hanem a többi magánegyetemet. A magánegyetem fogalmának meghatározására nem található sem kormányzati, sem parlamenti, sem pedig jogi dokumentum. Romániában egyetlen olyan magánegyetemet sem találni, melynek alapításában a kormányzat, a törvényhozás vagy jogi szféra közreműködött volna. Annak ellenére, hogy a magánegyetemek jogi személyek, a minisztérium nem ismeri el őket felsőoktatási intézménynek. Ez alapján egy lehetséges meghatározás a magánegyetem megfogalmazására: a romániai magánegyetemek olyan vállalkozásként, alapítványként vagy társaságként bejegyzett intézmények, melyek felsőfokú oktatás biztosításával foglalkoznak, és hallgatóik legalább egy része számára három évnél hosszabb kurzusokat szerveznek.

Román részről a többség a kolozsvári egyetem esetében a multikulturális modellt tekinti az egyedül járható útnak a magyar felsőoktatás iránti jogos igény kielégítésére. A romániai magyarság a multikulturalitás helyett a kultúrák egymásmellettségét kívánja elérni, ami biztosíthatja a Románia területén élő valamennyi nemzeti közösség kulturális identitásának megőrzését.

Tornyai Zsuzsa Zsófia

Határon túli doktoranduszlányok¹

A felsőoktatás expanziója, tömegessé válása fejfájást okoz minden résztvevőnek – fogalmazza meg tanulmányában Kozma Tamás. Hallgatóként nehezebb bekerülni a felsőoktatásba, nehezebb bennmaradni az egyetemen, főiskolán, és kevésbé érdemes kikerülni onnan. Tanárként a tömeges hallgatóság a rutinmunka arányát növeli, s a minőség rovására megy. Emellett a tömegesedés a diplomák elértéktelenedésével, inflálódásával jár. És amennyiben a megszerzett végzettség már nem garancia az elhelyezkedésre, a fiatalok több diploma megszerzésére és/vagy magasabb fokú képzés elvégzésére vállalkoznak, nem ritkán országhatárokat is átlépve. Többek között ez is hozzájárulhat ahhoz, hogy jelentős azon doktoranduszlányok száma, akik a határon túlról Magyarországra érkeznek, hogy itt folytassák tanulmányaikat, s itt szerezzenek tudományos fokozatot. A tanulmány arra vállalkozik, hogy a Debreceni Egyetem bölcsészettudományi doktori képzésében részt vevő határon túli magyar diáklányokat mutassa be: otthoni körülményeiket, hallgatói mobilitásuk motívációit, valamint jövőre vonatkozó terveiket².

Hallgatói mobilitás. A hallgatói mobilitásnak Hatos Pál (2007a) három formáját különböztette meg. Az első az ún. diploma-mobilitás, amelynek célja a végzettség megszerzése egy másik ország intézményében. A második típus a kredit-mobilitás, amelynek során a külföldi résztanulmányok a hazai képzésbe kreditért illeszthetők, a harmadik pedig a program-mobilitás, amely rövidebb idejű, tanulmányi vagy kutatói célú külföldi tartózkodást jelent. A felsőoktatási mobilitás, különösen a nemzetközi felsőoktatási mobilitás hosszú múltra tekinthet vissza: megjelenése egyidejű az egyetemek középkori kezdeteivel, azonban tömegessé a második világháború lezárulása után vált. Ekkor fejlesztési segélyek formájában gyakorolták a nemzetközi mobilitást a zárt nemzeti oktatási rendszerek, s leginkább egykori gyarmataik irányában. A fordulópontot az 1980-as évek végén megjelenő szupranacionális kezdeményezések jelentették: ekkor jelentek meg a hallgatói mobilitást bátorító közösségi programok, amelyek a végzettségek kölcsönös elismerését és az intézményi partnerkapcsolatok bővülését is magukban foglalták (Hatos 2007a).

Hallgatói mobilitás Magyarországon. A magyarországi felsőoktatási mobilitást a kormányzatok, a különböző intézmények és egyéni stratégiák együtt-

¹ Készült a Debreceni Egyetem Nevelés- és művelődéstudományi doktori programja keretében. Témavezető: Dr. Szekeres Melinda

² Jelen tanulmány terjedelmi kötöttségei nem teszik lehetővé a teljes anyag bemutatását, ezért szorítkoztunk a felsorolt három kérdéskör tárgyalására.

teseként jellemezhetjük. A rendszerváltozást követő időszakban a felsőoktatási mobilitási politika szempontjából – fogalmazza meg Hatos Pál (2007b) – kimondottan a „tudásépítő” megközelítés dominált. Azonban a magyarországi mobilitás befelé irányuló migrációs vetülete alapvetően különbözik a nyugat-európai országokétól, hiszen sajátos történelmi adottságokból eredeztethető mintát követ, az országhatárok nem nemzeti identitásokat zárnak le. Így a nemzetközi migráció elemzése során kialakított kategóriákkal nehezen fedhető le a Kárpát-medence országhatárain átívelő vándorlás (Pusztai–Nagy 2005). Éppen ezért tekinthető a felsőfokú hallgatói mobilitás egy speciális formájának a határon túli magyarok anyaországba történő, anyanyelvi képzést nyújtó felsőoktatási intézményt célba vevő vándorlása.

A Magyarországon tanuló külföldi hallgatók megoszlása állampolgárságuk szerint igen széles skálán mozog, azonban kiemelkedő a Romániából (3334 fő), Szerbia-Montenegróból³ (1163 fő), Szlovákiából (2324 fő) és Ukrajnából (1333 fő) érkezettek aránya (OM 2006). Erdei Itala (2004) megfogalmazása szerint az utóbbi évtizedben tapasztalható erőteljes hallgatói mobilitásban Magyarország és a szomszédos országokban élő magyar kisebbségi társadalmak és közösségek játszották a kulcsszerepet.

A Kárpát-medencén belül zajló és kiemelten a Magyarországra irányuló hallgatói mobilitással foglalkozó tanulmányok (Erdi 2004, 2005a, 2005b) a főbb intézkedések szempontjából három időszakot különítenek el egymástól: a rendszerváltozástól a 90-es évek közepéig tartó korszakot, a 90-es évek közepétől az évezred végéig tartó érat, valamint az ezredfordulótól napjainkig tartó időszakot.

Az 1989/90-es fordulatot követően, a kezdeti stádiumban Magyarország és a környező országokban élő magyar kisebbségek között a spontán mechanizmusok uralkodtak: megfelelő intézményi háttér nélkül próbált segíteni a kormányzati szféra. Ebben az időszakban az Oktatási Minisztérium által megteremtett ösztöndíjrendszer által támogatva jelentős volt a határon túli magyar diákok száma a magyarországi felsőoktatási intézményekben. Ahogy Erdei Itala (2004:335) fogalmaz: „Utólag elemezve a történéseket, a két szereplőt eltérő szándékok vezették: az *Oktatási Minisztérium* a határon túli magyar közösségek értelmiségi utánpótlását kívánta segíteni a magyarországi ösztöndíjas tanulmányi lehetőségek felkínálásával, mellyel szemben a *jelentkezők* a magyarországi egzisztencia megalapításának lehetőségeként kezelték azt⁴.”

Az 1990-es évtized közepétől a végéig tartott az intézményépítés folyamata. Ebben az időszakban mind Magyarországon, mind a határon túli társadalmakban kialakultak az informális viszonyokat részben felváltó intézmények s az intézményi csatornák. 1996-ban alakult meg a Határon Túli Magyar Ösztöndíj Tanács Budapesten, valamint e szervezetnek a regionális szervezetei a szomszédos országokban. Emellett pedig a magyarországi tanulás feltételrendszerét

³ Bár Szerbia 2006. június 5-én deklarálta Montenegró függetlenségét, a dolgozatban Szerbia-Montenegróként szerepel a korábbi ország, a korábbi statisztikai adatok értelmezhetősége miatt.

⁴ Kiemelés tőlem (T.Zs.Zs.)

jogszabályban rögzítik⁵. Ezzel egy időben egyre hangsúlyosabb szerepet kap a szülőföldi anyanyelvi oktatás kérdése is. Indokaként – többek között – az jelent meg, hogy a magyarországi intézményekben tanuló hallgatók jelentős része a képzés befejezése után nem tért vissza szülőföldjére.

Az anyanyelvi felsőoktatási intézményekre vonatkozó igényt az 1990-es évek végére, a harmadik korszakban, kielégíteni látszik a magyarországi finanszírozással létrejött Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem⁶ (2001), a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola⁷ (1996) és a Selye János Egyetem⁸ (2004). Emellett megújították a határon túli magyar nemzetiségű hallgatók anyaországi ösztöndíjazását, s próbálták a kidolgozott ösztöndíjszerződés értelmében ösztönözni a hazatérést. Bár a magyarországi ösztöndíjas helyek száma folyamatosan csökkent, a felvételizők száma évről évre nőtt, kiemelten a költségtérítéssel járó képzésre jelentkezők között. Tehát olyan migrációs folyamatok indultak el a határon túli magyar fiatalság körében, mellyel szemben a jelenleg alkalmazott eszközök hatástalannak bizonyulnak.

Igy ellentmondásos viszony alakult ki Magyarország és a szomszédos országokban élő magyar közösségek között a hallgatói mobilitás célja és eredménye tekintetében: a szülőföldön maradás és az értelmiségi réteg megszilárdítása áll szemben a munkaerő-mobilitással, amelynek értelmében a képzett munkaerő vagy Magyarországon marad, vagy továbbvándorol.

Erdei Itala (2004) megfogalmazása szerint az egyik jellegzetesség, amely körvonalazódik a hallgatók képzési szintek szerinti megoszlása szempontjából, a képzés választásának indoklása. A magyarországi képzést választó határon túli diákok jelentős hányada kimondottan a továbbtanulás szándékával érkezik a magyar felsőoktatásba. Nagy aránytalanság tükröződik a négy régióból érkező hallgatók részvételében: kiugróan magas a romániai hallgatók száma és aránya úgy a szakirányú, mint a doktori képzésben, a másik három régió – Szlovákia, Ukrajna és Szerbia-Montenegró – pedig jelentősen alulreprezentált. A képzési struktúrában megvalósult aránytalan megoszlásának az egyik lehetséges magyarázata éppen a szülőföldi magyar tannyelvű egyetemi szintű képzés léte vagy hiánya. Romániában nagy létszámú anyanyelvi képzés valósult meg a felsőoktatás bizonyos területein, amelynek két következménye volt: egyrészt a fiatalok jelentős részének alkalma nyílt otthon elvégezni az alapképzést – szemben a szlovákiai, vajdasági és kárpátaljai fiatalokkal –, másrészt olyan értelmiségi potenciál termelődik, amelynek nem nyújtanak az otthoni, sokszor szűkös lehetőségek kielégítő megoldást.

A határon túli fiatalok intézményválasztását vizsgálva megállapítható, hogy a választást nagymértékben befolyásolja az intézmény földrajzi elhelyezkedése, székhelye és vonzáskörzete. Budapest mellett elsősorban azokat az intézményeket választják a fiatalok, amelyek az országhatár közelében fekszenek. Erdei

⁵ Erről bővebben: <http://www.martonaron.hu/htof/index3.htm>. Az oldalon megtalálhatóak Románia, Szerbia és Montenegro, Horvátország, Szlovákia és Szlovénia oktatási vonatkozású jogszabályai.

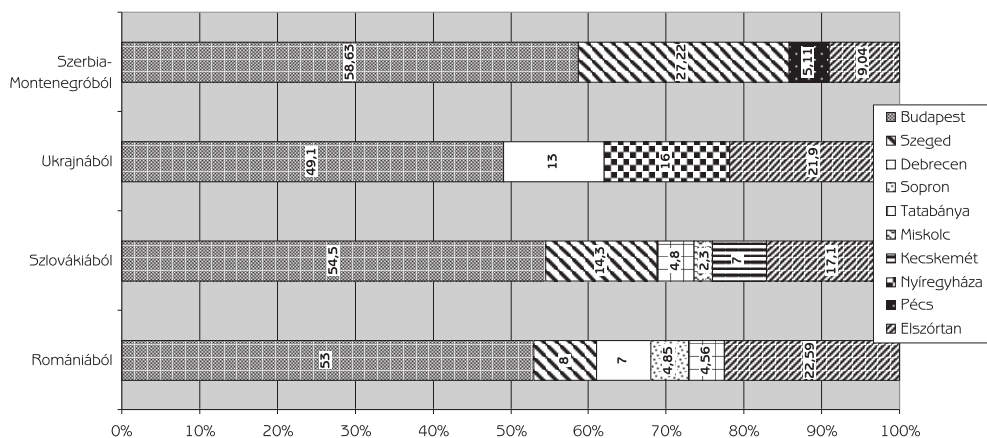
⁶ Erről bővebben: <http://www.emte.ro/sapientia/index.jsp?width=1003&height=764>

⁷ Erről bővebben: <http://www.hhrf.org/kmtf/index1.htm>

⁸ Erről bővebben: <http://www.selyeuni.sk/index.php?lang=hu&page=185&menuid=96>

Itala (2004) vizsgálata is erre a tényre mutat rá. A Romániából származó fiatalok 53%-a tanul Budapesten, 8%-uk Szegeden, 7%-uk Debrecenben, 4,85%-uk Sopronban, 4,56%-uk Tatabányán, fennmaradó hányaduk pedig elsősorban a határ közeli kisvárosokban folytat tanulmányokat, elég elszórtan. A szlovák állampolgárságú magyar hallgatók 54,5%-a választott budapesti intézményt, 14,3%-uk sopronit, 7%-uk tanul Kecskeméten, 4,8%-uk Tatabányán, 2,3%-uk pedig Miskolcon végzi tanulmányait. A Szlovákiából érkező hallgatók többi része 17 különböző város között oszlik meg, s van olyan helység, ahol csupán 1-2 diák tanul. Az Ukrajnából származó hallgatók 49,1%-a tanul a fővárosban, 16%-ukat oktatják Nyíregyházán, illetve 13%-uk Debrecenben tanul. A Szerbia-Montenegróból származó hallgatók, a kárpátaljai diákokhoz hasonlóan, Budapesten kívül (58,63%) két városban koncentrálnak: Szegeden (27,22%) és Pécsen (5,11%) találhatók meg kiemelkedő létszámban.

A határon túli hallgatók intézményválasztása a székhelyet jelölve, százalékban

Erdei Itala vizsgálata (2004) alapján

Hallgató mobilitás a Debreceni Egyetemen. A Debreceni Egyetem több mint négy és fél évszázados, megszakítás nélküli múltjával ma az ország egyik legrégebbi folyamatosan ugyanabban a városban működő felsőoktatási intézménye. A Debreceni Egyetemre irányuló hallgatói mobilitással kapcsolatban több tanulmány is született, azonban ezek túlnyomó része (Erdei 2004 2005a, Fényes 2004, Pusztai–Fináncz 2004, Pusztai–Nagy 2005) a felsőoktatásban történő mobilitással foglalkozik kiemelten. Ám az egyetem a legtöbb tudományágban folytat doktori (PhD) képzést is – összesen húsz doktori iskolája van, s a természettudományok, az orvostudományok, az agrártudományok, a társadalomtudományok és a bölcsészettudományok területén huszonhárom tudományágban folytat tudományos képzést és ítél oda doktori fokozatot –, így szükséges foglalkozni a posztgraduális képzéseket megcélzó mobilitási törekvésekkel is.

A 2005/2006-os felsőoktatási adatokat tartalmazó Statisztikai Tájékoztató (OM 2006) adatai alapján a Debreceni Egyetem folytatja a harmadik legnagyobb arányú doktori képzését (851 fő), s a külföldi állampolgárságú doktorjelöltek aránya is kiemelkedő (54 fő). A Statisztikai Tájékoztató (OM 2006) adatai

alapján az öt legnagyobb arányú doktori képzést folytató állami egyetemen a külföldi állampolgárságú doktorjelöltek aránya az alábbiak szerint alakul:

Intézmény	PhD és DLA képzésben részesülők száma (fő)	Külföldi állampolgárságúak száma (fő)
<i>Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE)</i>	1678	188
<i>Pécsi Tudományegyetem</i>	1129	21
Debreceni Egyetem (DE)	851	54
<i>Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME)</i>	834	46
<i>Szegedi Tudományegyetem (SZTE)</i>	621	77

OM (2006) alapján

A Debreceni Egyetemen tanuló külföldi állampolgárságú diákok aránya a bölcsészettudományi képzésben a legmagasabb (23 fő). Mivel ez a tudományterület abból a szempontból is speciális, hogy a Bölcsészettudományi Karon magasabb a doktori iskolákba felvett nők aránya, mint a férfiaké⁹, így a külföldi állampolgárságú – az egyetem regionális szerepe miatt leginkább határon túli magyarokat tömörítő –, bölcsész doktoranduszlányok speciális kiscsoportként értelmezhetőek, s így érdemes részletesebben megvizsgálni őket.

A kutatás keretein belül 8 félig strukturált interjú készítettünk bölcsész doktorandusz nővel¹⁰, hólabda-mintával. Mivel a bölcsészettudományi doktori iskola keretein belül történelemtudományt, néprajz és kulturális antropológiai tudományt, irodalomtudományt, különböző nyelvtudományokat, filozófiai tudományokat, neveléstudományokat és pszichológiai tudományokat hallgathatnak a tudósjelöltek, arra törekedtünk, hogy minden tudományág hallgatója megszólalhasson, valamint a lehetőségekhez mérten minden határon túli régió megjelenjen. Azonban mivel Debrecenbe leginkább Ukrajnából és Romániából érkeznek hallgatók (Erdei 2004), ezért a megkérdezettek is e két ország állampolgárai közül kerültek ki. Természetesen a megkérdezettek csupán egy kis szeletét ölelik fel mind a doktorjelöltek csoportjának, mind a határon túlról érkező magyar fiataloknak, azonban mindenképpen betekintést adnak a határon túli magyarok Magyarországra irányuló tanulmányi célú mobilitásába. A vizsgálat a hallgatói mobilitás egy speciális formáját, a doktori iskolába történő vándorlás problémáját járja körül. Többek között arra voltunk kíváncsiak, hogy a határon túlról érkező magyar fiatal lányok honnan és hogyan jutottak el a Debreceni Egyetemig, milyen motivációjuk volt a tudományos pályára lépést illetően.

Elemzés. Az interjúk elemzése az életutak szakaszain keresztül történt. Bár minden életút leginkább egyénileg értékelhető és értelmezhető, közös pontok találhatóak.

⁹ Lásd bővebben: Tornyai Zsuzsa Zsófia (2006): *Női tudósjelöltek a Debreceni Egyetemen*. In: Régió és oktatás. Debrecen. Doktoranduszok Kiss Árpád közhasznú Egyesülete.

¹⁰ Az interjúalanyoknak anonimitást ígértünk, a közzétett elemzésben a keresztnevek fiktívek.

A gyermekkor helyszíne a legtöbb interjúalany esetében falu, azonban a kisváros, város is megjelenik, s minden esetben említést kap a kisebbségi lét. A legtöbb esetben zárt, magyar közösségből származik a hallgató.

„Kárpátalján élek, Beregszász várostól [nem messze]. Azt kell tudni erről a helyről, hogy ugye Kárpátalján Beregszász város a legmagyarabb város, ami alatt azt értem, hogy 30 000-en élnek Beregszászon és ennek az 50%-a magyar. Ez a legnagyobb arány. És magának a beregszászi járásnak mint közigazgatási egységnek a települései, a Beregszász városa körüli települések alkotják a kárpátaljai magyar lakosság 70%-át, és én egy ilyen magyar tömbben – ha így fogalmazhatok – élek. És azért tartom ezt fontosnak elmondani, mert ez az, ami az eddigi életemet, és az elkövetkezendő még nem tudom hány évet meghatározza, hiszen egy ilyen zárt közösségben az identitástudat, a magyar nemzethez való tartozás az nagyon erősen kiformalódott, és mi, akik ebben a közegben élünk, azért az asszimilációtól védve vagyunk, viszont az emigráció veszélye az nagyon jelen van. Ez azért is lehet így, mert Kárpátalján nem nagyon volt magyar felsőoktatás, és emiatt nagyon sokan Magyarországra telepedtek. És mivel keveset érintkeznek a mindennapjaik során a hivatalokon kívül mondjuk az ukrán többségi nemzettel, ezért az ukrán nyelvet is kevésbé bírják.” (Kata)

Az iskolaválasztás meghatározóan a család anyagi lehetőségeiből, valamint a magyar nyelvű oktatási intézmény földrajzi elhelyezkedéséből fakadó döntés volt, hiszen minden doktoranduszlány magyar tannyelvű középiskolába járt. Ha a környékbeli város líceumára, gimnáziumára esett a diáklány és/vagy a család választása, akkor a kollégistalét volt meghatározó, valamint a rokoni és az informális kapcsolatok.

„Hát én Csíkszeredában élek, ott is dolgozom, ott is tanultam és onnan járok ide. Ami a tanulmányaimat illeti, hát végül is valamilyen szinten úgy ez az életem nagyjából. Ez a Csíkszereda ez nagy központ nekem. A líceumba is oda jártam, meg az egyetemi tanulmányaimat is ott végeztem.” (Anita)

A középiskolák befejeztével a továbbtanulás lehetősége minden esetben megjelenik. Valamint a családi értékrend alapján fontosnak tartott továbbtanulás ténye, hiszen a legtöbb válaszadó esetében jelentős a család hatása.

„Apu (...) mindig azt mondta, hogy ha apró pityókán kell is járasson, akkor is egyetemre fog engem járatni. Tudod, mindig van egy ilyen a szülőkben, hogy amit ők nem tudtak megvalósítani, akkor így megpróbálják a gyerekeknek biztosítani. Hát én abszolút ebben a tényleg nagyon szerencsés helyzetben vagyok.” (Nóra)

„Szóval van az egész székelyföldi társadalomban egy ilyen, hogy nem feltétlenül azt jelenti, hogy értik, meg tisztában vannak azzal, hogy nekem ez a továbbtanulás, vagy egyáltalán a továbbtanulás, az pontosan mit jelent, vagy mit fog eredményezni, hanem egy ilyen általános viszonyulás, hogy tanulni kell, és de szép, hogyha valaki ezt folytatja.” (Anita)

Amennyiben a tanulmányi célú mobilitást a jövőbe való jelentős befektetésként értelmezzük, úgy nem pusztán időt és munkát, hanem jelentős anyagi erőforrásokat is mozgósítani kell az egyénnek vagy családjának a külföldi oktatási intézményben tanulás érdekében (Pusztai–Nagy 2005).

„...például amikor Magyarországra akartam utazni, és útleveltre volt szükségem, az nagyon sokba kerül, és a szüleim azt nem engedhették meg maguknak, hogy nekem most így befizetnek, sőt, gyorsított eljárásban, ami a dupláját jelenti a hi-

vatalos összegnek, hogy azt ők most így nekem zsebből odaadják. Hanem akkor felpakoltak hajnali 3-kor engem egy biciklire, egy krumplicsákkal, meg két táská paradicsom meg paprika meg zöldségek, és akkor betoltak otthon a bicajjal, és behajtottam Beregszászba a piacra, a csarnokba és árultam. És úton a piac felé mindig imádkoztam, hogy csak ne jöjjön a vonat, mert át kellett hajtani Beregszász felé a vasúti síneken, mert hogyha le kell szállnom, nem tudok visszaülni a biciklire. Mert hogy otthon úgy indítottak be, hogy betoltak, mert nem bírtam megtartani egyedül a biciklit a zsák krumplicsák miatt. Betoltak és utána már ment, bírtam tekerni, csak azon szurkoltam mindig, hogy ne jöjjön a vonat, mert ha lezárják a vasúti átkelőt, a sorompót, akkor le kell hogy szálljak, és onnan már csak tolni tudom a piacig.” (Kata)

Az egyetemi éveknél került megemlítésre először a nyelvi akadály, a többségi társadalom nyelvének nem megfelelő szintű ismerete. Ez a tény vagy az egyetemi éveket „árnyékolta be”, vagy az iskolaválasztást befolyásolta.

„...én két egyetemet végeztem párhuzamosan, azért eléggé kiegészítette ez a kettő egymást. (...) Rengeteg tantárgyam volt például románul, ami jó volt olyan szempontból, hogy azért a szaknyelvet is elsajátítottam, mert hogy azért, ha ott kell [hogy] dolgozzál, akkor kell tudni a román szaknyelvet is. Jó volt, nagyon jó hangulata volt Kolozsvárnak. Tényleg olyan igazi diákélet.” (Enikő)

„Vannak a közelben ukrán falvak is, de mi úgy nőttünk fel, hogy magyar oviba jártunk, magyar általános iskolába, magyar középiskolába. A rendszerváltás idején voltam iskolás, úgyhogy se oroszul nem tanultam meg, se ukránul nem tanultam meg, úgyhogy ez a továbbtanuláskor egy picit hátrányt is jelentett, a felvételinél még nem, majd később. De nekem abszolút természetes volt, hogy a magyar nyelvvel én boldogulni tudok, egészen addig, míg nem jött az egyetem. És a mai napig kicsit rossz élményeket őrzök azzal kapcsolatban, hogy Ungváron nem lehet eligazodni a magyar nyelvvel.” (Éva)

„[Az egyetemen] nagyon sokat kellett ukrán nyelvet tanulni. A szaktárgyakat magyarul tanultuk, az összes többit ukránul. Az első három évben ez nem volt túl sok, kimondottan jó arányok voltak, több volt a magyar, alig-alig kellett valamit ukránul tanulnunk, aztán negyedik évben ránk zúdult rengeteg tárgy ukrán nyelven. Nekem nem ment jól az ukrán nyelv, nem is volt hol megtanulnunk, az a helyzet, hogy nem is nagyon akartunk ukránul tanulni, az oktatási rendszer se kedvezett, és hát ezzel meggyűlt a bajunk.” (Nikolett)

Emellett kirajzolódik a határon túli felsőoktatás, és kiemelten a határon túli magyar nyelvű felsőoktatás szinte minden fontosabb momentuma is.

„Ez egy kockázatvállalás volt, ez az egész egyetemi választás, mert induló egyetem, első generáció, tehát történelmet írtunk tényleg ezzel. És emlékszem, hogy ez is volt a jelmondata, hogy »Legyél az elsők között.« (...) És ma már nagyon örvendek, hogy pont abban az évben felvételiztem, azt hiszem, hogy egy szerencsés évfolyam voltunk. Nagyon-nagyon profi évfolyam voltunk. Egy olyan emberanyag, akik nemcsak intellektuális szempontból, hanem emberileg is nagyon érett társaság. (...) És nagyon profi képzésünk, rengeteg fiatal tanárunk volt.” (Nóra)

Az egyetemi karrier, valamint az azt követő doktorjelöltség esetében „klasszikus” útnak az nevezhető, amikor egy meghatározó előadás, egy-két meghatározó egyetemi oktató hatására kezdett el a későbbi doktorjelölt a

tudományos pálya iránt érdeklődni, támogatták a diákok a doktori lehetőségek megismerésében és optimális kihasználásában. Ezek a tanárok szakmai és személyes, emberi támogatást adtak, pártfogói, tutori, mentori szerepben váltak a doktoranduszok életének meghatározó jelentőségű részévé. Hasonló eredményekről számol be Anett Schenk (2003) is. Svéd és német professzor-asszonyokkal készített interjúk alapján arra az eredményre jutott, hogy ez a fajta támogatás, segítség – akár pozícióhoz juttatás – Németországban és Svédországban is jellemző az egyetemen belüli karrierekre. A válaszadók kivétel nélkül beszámoltak legalább egy olyan egyetemi oktatóról, akinek biztatása és támogatása kísérte doktorjelölti pályafutásukat (Schenk 2003). A megkérdezett doktorjelöltek többsége tanít valamelyik határon túli magyar nyelvű felsőoktatási intézményben, melynek szintén jelentősége volt a doktori iskola elkezdésében.

„Eleve én azt mondtam, amikor a főiskolára mentem és sikerült a felvételi, hogy ó, hát ezt ha én egyszer befejezem, akkor összeteszem a két kezemet, és nagyon boldog leszek. (...) De hát ez a diploma, ez arra volt most így jó, így visszanezve, hogy az ember egy ilyen iskolában tanulhat, mint itt Debrecenben a doktori iskola, mert ez azért mindenképpen kellett hozzá. De mondom, én nem terveztem, hogy én most itt leszek majd, és itt fogok tanulni, és egyáltalán doktori iskola, hanem amikor a tanszéken dolgoztam, akkor egyszer megkérdezték tőlem, hogy mi leszek, ha nagy leszek, mik a terveim a diplomaszerezés után. És akkor (...) mondta, hogy nem akarom-e megpróbálni ezt a doktori iskolát, mert hogy ő is itt végzett, és akkor a tanszéken is esetleg ott maradhatok, meg próbáljam meg, hogyha van kedvem hozzá, és akkor én mondtam, hogy jó, hát akkor megpróbálom.” (Kata)

„Mondhatjuk így is, hogy adta magát. Az egyetemi képzés alatt azért volt jó néhány ilyen dolog, hogy (...), aki most a főnököm, de akkor meg tanárom volt, aztán témavezetőm lett, tehát mindenféle összekuszálódott kapcsolat alakult ki, ő nagyon sokat segített nekem. Tehát ő az intézetvezető is, tehát a kutatóintézet, ahol dolgozom. (...) És mondta, hogy – ez is volt neki még ilyen befolyása, hogy – ha ez a téma marad, akkor meg ajánlja a [Debreceni Egyetem] (...) doktori iskoláját, és akkor így kerültem ide. Ennyi nagyjából.” (Anita)

„...a tanárnóm biztatott, aki a főiskolán a vezetőtanárom volt, akinél a szakdolgozatot írtam, és ő gondolta úgy, hogy hát jó lenne ezzel valamit kezdeni, mert szerinte az jó volt, az a szakdolgozat. És így vele megbeszéltük. Meg én is szerettem volna [felvételizni, továbbtanulni]. Igazából voltak olyan kérdéseim, amire szerettem volna válaszokat kapni.” (Judit)

A doktori iskola megítélésében a legtöbb esetben a képzés lehetőségként, esélyként szerepel a hallgatónők életében. Gyakran megjelenő motívum a tanulás szeretete, az ismeretek kibővítésének vágya, s a remény, hogy majd egyetemi oktatóként lehetőségük lesz a későbbiekben a megszerzett tudás, tapasztalat átadására.

„Az az igazság, hogy mindig van bennem egy állandó igény arra, hogy megismerjem – nemcsak magamat, hanem magamat abban, amit teszek, tudományos kutatást illetően is. Állandóan keresem azt, hogy hová tudjam bepasszolni, hol van a helye.” (Nóra)

„Csak az az érdekes, hogy az ember végig, mindig megtalálja azokat a helyeket, vagy azokat a tárgyakat, amiket szeret, és nem hagyja abba. Szóval azokat, amit

igazán szeret, arra mindig talál módot, hogy azzal foglalkozzon. Bárhol vagy és bármilyen főiskolára jársz.” (Judit)

A Debreceni Egyetem bölcsészettudományi doktori iskoláinak határon túli diákjainak iskolaválasztása illeszkedik Erdei Itala (2004) korábban említett kutatási eredményihez. A posztgraduális képzési intézmény kiválasztásának indoklásánál a földrajzi közelség mellett megjelent az anyanyelven történő tanulás lehetősége, az egyetem, a doktori iskola hírneve, valamint a személyes – akár a határ két oldalán található intézmények közötti oktatók közötti – kapcsolatok. Emellett a felsőoktatási intézményben tanító doktorjelöltek között a helyi intézmény vezetőjének hatása is szerepet kap.

„A magyar nyelv is, benne vagy, tudományos érdeklődés, közel van a határhoz. Tőlem megkérdezték a felvételin (...), hogy miért nem megyek Pestre. Én azt hiszem, hogy vidéken még a mai napig jobban odafigyelnek a doktorandusz hallgatókra, már ha lehet Debrecen vidéknek számítani Pest mellett. De itt odafigyelnek. Nekem tetszik az, hogy van időm elmélyülni a témámban, van időm könyvtárzni, van időm magamra...” (Nóra)

„...itt van a témavezetőm, és ő elvállalta, meg azért nem elhanyagolható ok, hogy közelebb is van, mint Pest, és hogy így is tíz órát utazok, amíg hazaérek, hogy ha kéthetente jövök, az fölöttébb fárasztó. Meg hogy mondták, hogy eléggé komoly ez a debreceni intézet...” (Enikő)

„Közel volt. Nekünk ez a legközelebb. Mert nálunk Ukrajnában nem lehet seholy magyarul doktorálni. Debrecen közel van hozzánk, egyrészt, másrészt meg az én diplomám az másfajta, mint amit itt Magyarországon kiadnak, mert igaz, hogy 10 félévem van, de rosszul fordítják, mert főiskolának fordítják, de igazából ez ilyen átmenet az egyetem és a főiskola között, és nem mindenütt fogadják el Magyarországon. De itt úgy volt, hogy tíz féléves képzésre van szükség, és azt mondták, hogy ez itt jó lesz, úgyhogy ide volt jó a diplomám.” (Judit)

„Fél évet töltöttünk itt részképzésen, harmadik évfolyamon és akkor a jelenlegi vezetőtanárnomnál vettünk fel órát, és így kezdődött a mi ismeretségünk. Ami egyoldalú volt sokáig, mert én ismertem őt, és tetszett az itteni oktatási rendszer, sokkal szabadabbnak éreztem, kötetlenebbnek, sokkal felszereltebb volt a könyvtár... Apró dolgok, de fontosak. És úgy éreztem, hogy itt minden lehetőség megvan ahhoz, hogy én majd esetleg visszajöjjek, és tovább folytassam a tanulmányaimat.” (Éva)

Előfordult, hogy a „hosszított egyetemista lét” a biztonság szimbólumaként jelent meg az akkor végzős egyetemista előtt. Ezzel a fajta biztonságkereséssel néhol az ismeretlen munkaerőpiactól való félelem társult. Ám nem elhanyagolható, hogy mindemellett korábbi átlagon felüli teljesítmény, a szakmai ismeretek alapossága és sikeres felvételi szükséges a doktori iskolába lépéshez.

„utolsó éven ötlött fel bennem, hogy tovább szeretnék tanulni, vágyként ez régen élt bennem, de nem is volt határozott elképzelésem arról, hogy mit akarok csinálni. Aztán, amikor jött a munkakeresés, akkor kiderült, hogy nem is nagyon tudok dolgozni, meg hogy szeretnék még továbbtanulni, kitolni a diák éveket. Úgyhogy ilyen szempontok is közrejátszottak. Nem a sok év elszánás, hanem inkább a körülmények hozták úgy, hogy Ph.D.-ra jelentkeztem, és egy itteni egyetemi tanár, Imre László volt az, aki ebben segített és máig sem értem, hogy miért, de kezdettől kiállt amellett, hogy én a tanítványa lehessenek és ez még külön bátorított. Úgyhogy úgy kerültem ide.” (Éva)

A jövőre vonatkozó tervekben három minta mutatkozik: az első a hazatérés a határon túlra, a második a Magyarországon maradás, a harmadik pedig a továbbvándorlás.

„...nem szeretnék én Magyarországon lakni. Nem is tudnám elképzelni. Meg otthon azért a szüleim körében is volt ilyen, de nem preferálták azt, hogy külföldre menni, meg hogy azért maradjon otthon is valaki, főleg az értelmiségiek. És nem az a legkönnyebb, hogy most felbogozzuk a farkunkat, s eltűntünk, mert most nem jön be valami.” (Enikő)

„Szeretek otthon élni, mindig is ott akarok élni, nem bírom a városi életmódot, szeretem, de nem bírom hosszú távon. Úgyhogy most nagyon jó érzés, hogy itt is vagyok, ott is vagyok, meg egy kicsit néha Pesten is, kicsit tartok tőle, hogy ha ez véget ér, már szűknek fogom találni a szülőfalumat.” (Éva)

„Eddig azt gondoltam, hogy haza akarok menni, de mert hogy a tanárnőm az számított rám, most csináltak ők is magyar nyelv és irodalom tanszéket a főiskolán, ahova jártam, és számított rám, hogy visszamegyek és ott dolgozok a főiskolán veled, de most, hogy van ez a barátom, most már nem valószínű, vagy nem tudom. (...) ő nem fog hazajönni velem, mert ő szlovákiai, én meg ukrainai vagyok, de nem valószínű, hogy hazamegyek, most úgy tűnik. (...) És a barátom dolgozott kint Amerikában, és neki vannak ilyen tervei, hogy szeretne majd utána kimenni oda, de még nem tudjuk.” (Judit)

„Mindenképpen tervezem azt, hogy minél hamarabb amennyire erőm engedi, megszerezem a fokozatomat, mert ettől függ, hogy otthon tudjak érvényesülni. Egyrészt. Azért mondom, hogy egyrészt, mert ugye én otthon szeretnék maradni Kárpátalján, nagyon szeretem a munkámat a főiskolán, és ahhoz viszont, hogy a főiskolán továbbra is taníthassak, ahhoz viszont kell egy doktori fokozat. Ez nem ilyen egyszerű egyébként, mert ha egyszer sikerül is itt megszereznem a fokozatomat, akkor a nemrégiben megújított ekvivalencia-szerződés értelmében, amit Magyarország Ukrajnával kötött és fordítva, annak értelmében az ukrán állam nem ismeri el a Magyarországon szerzett diplomát. Tehát ha lesz is egy ilyen fokozatom, akkor azt otthon honosíttatnom kell, és ez bonyolultabb eljárásban zajlik, mint ugyanez fordítva.” (Kata)

Összegzés. Összességében megállapítható, hogy a Debreceni Egyetem bölcsészettudományi doktori iskoláiban tanuló határon túli magyar diáklányok, bár speciális csoportnak tekinthetők, mégsem homogén ez a csoport. Ugyanakkor érdekes keresztmetszetét adják mind a felsőoktatás expanziós folyamatának, mind a határokon átnyúló hallgatói mobilitás jelenlegi helyzetének. Bár az életutak minden esetben pusztán egyénileg értelmezhetőek, mégis felvetődik a kérdés: vajon a határon túlról érkező magyar hallgatók beváltják-e a – sokszor kormányzati – reményeket, s erősíteni fogják-e a határon túli magyar közösségek értelmiségi rétegét? Vagy új utakat keresnek, s külföldi letelepedésük első lépcsőfokának tekintik e tanulmányi mobilitást? Az állapot még ezenfelül, számos kérdést vet fel. S egy e kérdések sorában az, amely az interjúalanyok kiválasztásánál is döntő szempont volt, ám feltérképezésére csak a későbbiekben fog sor kerülni. Azaz a nők jelentősebb létszáma mind a felsőoktatásban, mind egyes doktori iskolákban fog-e, s ha igen, milyen társadalmi következményekkel fog járni. Hiszen a közoktatás és felsőoktatás szerepének

megfogalmazásakor Európa-szerte előtérbe került a nemek közötti egyenlő esélyek biztosításának kérdése: annak elemzése, hogy milyen lehetőségeket és milyen társadalmi és kulturális mintákat, készségeket és szakmai pályafutási lehetőségeket nyújt az oktatási rendszer a fiú és lány tanulók számára. A nők növekvő aránya a felsőoktatási intézményekben, valamint helyük és szerepük a felsőoktatásban aktuális téma, amely széles körű kutatást, vizsgálatot érdemel. Hatása nem pusztán a magyar felsőoktatásban lesz érezhető, s érdemes lesz figyelemmel kísérni.

Felhasznált irodalom

- Erdei Itala (2003): *Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében I. Határon túli magyar hallgatók magyarországi részképzése*. In: Magyar Felsőoktatás, 2003/09.
- Erdei Itala (2004): *Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében II. Teljes képzés – határon túli magyar hallgatók magyarországi intézményekben*. In: Magyar Felsőoktatás, 2004/03.
- Erdei Itala (2005a): *Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében*. In: Gábor Kálmán – Veres Valér (szerk.): *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után*. Szeged – Kolozsvár, Belvedere Meridionale.
- Erdei Itala (2005b): *Hallgatói mobilitás a Kárpát-medencében*. *Educatio*, 2005/Nyár, 334–359.
- Fényes Hajnalka (2004): *A kárpátaljai és partiumi felsőoktatási hallgatók anyagi és kulturális tőkéi*. *Educatio*, 2004/Nyár, 305–308.
- Hatos Pál (2007a): *Nemzetközi helyzetkép és európai tendenciák, az európai és nemzeti mobilitási programok*. <http://www.scholarship.hu/static/rolunk/megjelenesek/mobilkonyv/nemzetkozi-helyzetkep.pdf>
- Hatos Pál (2007b): *Nemzetközi hallgatói mobilitás: magyarországi helyzetkép*. <http://www.scholarship.hu/static/rolunk/megjelenesek/mobilkonyv/hazaihelyzetkep.pdf>
- Kozma Tamás (2000): *Regionális együttműködések a harmadfokú képzésben*. Kutatás közben. Oktatókutató Intézet, Budapest.
- Kozma Tamás (2002): *A negyedik fokozat. Élet és Irodalom: Vita a felsőoktatásról*. 10. XLVI. évfolyam, 12. szám, 2002. március 22.
- Kozma Tamás (2002a): *Határokon innen, határokon túl*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Kozma Tamás (2002b): *Regionális egyetem*. Kutatás Közben. Oktatókutató Intézet, Budapest.
- Kozma Tamás (2003): *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Kutatás közben. Oktatókutató Intézet, Budapest.
- OM (2006): *Statisztikai Tájékoztató, Felsőoktatás*. 2005/2006. http://www.okm.gov.hu/letolt/felsoo/stat_felsoo_2005_2006.pdf
- Pusztai Gabriella – Fináncz Judit (2004): *A negyedik fokozat iránti társadalmi igény megjelenése észak-magyarországi, kárpátaljai és partiumi felsőoktatási hallgatók körében*. *Educatio* 2004/Tél, 618–635.
- Pusztai Gabriella – Nagy Éva (2005): *Tanulmányi célú mobilitás Magyarország keleti határvidékén*. *Educatio*, 2005/Nyár, 360–384.
- Schenk, Anett (2003): *Female Professors in Sweden and Germany*. <http://www.women-eu.de/download/TP%2003-03%20Schenk.pdf>
- Szemerszki Marianna (2005): *Külföldi hallgatók Magyarországon*. *Educatio*, 2005/Nyár, 320–333.

Sz. Horváth István

Lábjegyzetek a román hisztériához

A bibói hisztériefogalomról

Jelen tanulmány(vázlat) kísérletet tesz bemutatni azt a gondolatsort, ami egy már meglévő probléma átfogó vizsgálatát alapozná meg.

A szándék, a bibói hisztériefogalom segítségével, annak a sajátos térség-beli jelenségnek az alaposabb megismerése, amit úgy nevezhetnénk, hogy a *román hisztéria*. Vagyis nem más, mint a bibói hisztériefogalom továbbgondolására tett kísérlet és ennek segítségével, illetve ennek prizmáján keresztül való problematizálás, ami magától értetődően a tudományosság jegyében zajlana, kerülve a felületesség és elfogultság csapdáit. Ezért a jelen tanulmány Bibó hisztériefogalmával foglalkozik, érintve adott esetben egy későbbi tárgyalás hangsúlyosabb pontjait.

A témát azért is tartom roppant izgalmasnak, mert benne élek, beleszülettem.

Trianon után sajátos helyzet alakult ki a térségben. Mélyen gyökerező az a hozzáállás, amit a mindenkori román hatalom tanúsított, illetve még ma is tanúsít azzal a tabuszámba menő kérdéssel szemben, illetve kapcsolatban, amit erdélyi magyar önrendelkezésnek, erdélyi autonómiának, vagy egyszerűen Erdélynek nevezünk.¹

A kérdés megválaszolása – hogy van-e román hisztéria –, illetve a lehetséges válaszok feltérképezése, mindenképpen terjedelmes, alapos munkát igényel, olyanfajta elemzést, amely megvilágítja többek között a vallás és a politika közötti (geopolitikai, szociológiai, társadalom- és vallásfilozófiai, teológiai szempontból) sajátos kapcsolatot. Érdeemes lenne talán górcső alá venni az ortodox egyház és a mindenkori román hatalom összefonódott viszonyát, ami talán segítené megérteni azokat a politikai beidegződéseket, reflexeket, amelyek a történelmi tények alapján válnak elemezhetőkké.²

Természetesen ez a kérdés kellemetlen és sokak számára csupán kreált, álkérdés vagy éppen provokáció. Több szempontból is kényes, illetve nehezen kezelhető probléma. Egyfelől a többségében ortodox hitű román értelmiség sohasem szeretett ilyen kérdésekben véleményt nyilvánítani, másfelől a belülről való megközelítés eleve nem szerencsés, holott erre a szemszögre is kifejezetten szükség van, lesz. A külső (nem ortodox) megközelítés pedig támadható, éppen a kívülről állása miatt. Ezért az alapvető tudományosság mellett a kellő tapintatosságot is szem előtt kell tartani ahhoz, hogy ebben a kérdésben valamire is jussunk.

Az említett problémafelvetést nem tartom újnak,³ viszont módszereiben és helyi specifikumából kifolyólag igen. Úgy vélem, Bibó István politikaihisztéria-magyarázata megfelelő vezérfonalként szolgálhat a téma kibontakoztatásában.

A hisztériák mibenléte. Bibó azt mondja, nincs sok értelme, „hogy rögtön közösségi hisztériának nevezzünk minden, az átlagosnál hevesebb politikai érzelmet s általában a politikai érzelmeknek és indulatoknak azt a magasabb hőfokát, mely együtt jár a közösségi érzelmek demokratizálódásával (mely nem feltétlenül demokrácia is!)”.⁴

Igaz ugyan, hogy Bibó kijelenti: „...téves volna a politikai közösség illetően »lelki zavarai«-t egyéni lelki zavarok hatásából származtatni, s egyszerűen azonosnak venni egyéni lelki zavarok összegződésével, egyes zavart lelkű egyének hatásával vagy a tömeghisztéria valamely fajával. Nem látom termékenynek, ha mégolyan érdekes is, hisztérikus közösségi tagok vagy közösségi vezetők lelkét analizálni abban a reményben, hogy ezzel okosabbak leszünk a közösségi hisztéria dolgában is.”⁵

Az európai egyensúlyról és békéről szóló műve csoportlélektani eszközökkel és valóban egyedülálló alapossággal elemez a politikai hisztériák tekintetében.⁶

Bibó egy másik írásában a térség országai között egyúttal Romániára is reflektál.⁷

Társadalomlélektani módszerét tekintve kritizálja a közösségi misztikát, és nem fogad el olyan elméleteket (Adorno, Fromm), amelyek például a fasizmus okát az autoriter, fasisztoid személyiségben vélték gyökerezni.⁸ Bibó úgy látja, hogy a politikai hisztéria kiindulópontja „mindig a közösségnek valamiféle megrázkódtató történelmi tapasztalata, éspedig nem akármiféle megrázkódtatás, hanem olyan, melyről a közösség tagjai úgy érzik, hogy annak elviselése és a belőlük származó problémák megoldása a közösség erejét meghaladja”. Ebből a szempontból a románkérdés éppen fordítottan is elképzelhető. Egyfajta „negatív traumá”-ról beszélhetnénk, ha egyáltalán megalapozott az a kijelentés, hogy Trianon trauma a románság számára. Minden bizonnyal nem.

A politikai vagy közösségi hisztéria olyan tartós félelmi állapot vagy fenyegetettség, amelyet mindig valamilyen történelmi megrázkódtatás vált ki. A közösség elszakad a realitásoktól, képtelen az élet által felvetett problémák megoldására, önértékelése bizonytalan és túlméretezett, irreális reakciókat ad a világ behatásaira.⁹

Bibó szerint az első világháború paradoxona az volt, hogy felfokozta azokat a demokratikus tömegérzelmeket, amelyek a totális hadviseléssel mind legitímációjá, mind pedig az általa követelt civil áldozatok és sérelmek miatt együtt járnak, s amelyek a nyelvi nacionalizmus terjedése révén már amúgy is elég erősek voltak, ugyanakkor viszont nem hozott létre olyan államalakulatokat, amelyek e közösségi érzelmek lanygulását eredményezhették volna. „A nemzeti létnek és a nemzet területi státusának bizonytalansága volt az a pont, melyből a közép- és kelet-európai nemzetek politikai hisztériái kiindultak.”¹⁰ Ebből fakad, meggyőződése szerint, a kelet-európai kisállamok nyomorúsága.

Felismeri és kifejti, hogy Kelet-Európában átpolitizálódott a kultúra, és az értelmiség lett a kulturális nacionalizmus letéteményese. *A kelet-európai kisállamok nyomorúságában* kitűnő leírását adja az etnotörténelem megszületésének: „A »nemzeti« tudományok művelői kezdték kidolgozni »tudományos« alapon a nemzeti lét történelmi, vagy ha az nem volt, őstörténelmi jogosultságát, a területi viták »tudományos« alátámasztását, a nemzeti történelem

alapgondolatát, az önálló nemzeti létet igazoló nemzeti hivatást, sőt – *horribile dictu* – azt a külpolitikai koncepciót is, melyet a nemzetnek a történelem »*tu-dományosan*« felderített koncepciója szerint követnie kell.”¹¹

A már említett reflexek jól nyomon követhetők a történelem folyamán. Meglehetősen kemény munka a román „történelemírás” ilyenszerű felgöngyöltése, mert több generáció „értelmisége” által kitermelt tények és témák napjainkban is „szent tehéknént” vannak kezelve.

Nem áll szándékomban végigvezetni a bibói gondolatokat, mégis fontosnak tartok kiemelni közülük néhány idevágót.

Bibó gondolatmenetében a területi egyensúly¹² meghatározó, sőt minden-nél fontosabb komponensének a határok stabilitását tartotta. „A nemzetközi egyensúly centrális tárgyi momentuma az államterület [...]. Ez a pont, ahol el-dől, hogy egy nemzetközi közösség az állandó félelem vagy a relatív biztonság állapotába kerül-e; minden nemzetközi szervezet jósága azon múlik, hogy a határok stabilizálásában és a határviták elintézésében mit tud elérni. A határok döntő szerepén egyelőre semmiféle szorosabb nemzetközi kooperáció nem változtat” – írta. „Olyan lelkiállapot, amelyben a határok holléte az emberek és a nemzetek számára közömbös, nagyon sokára fog bekövetkezni (kiemelés tőlem), s azok, akik a határok spiritualizálását mint politikai programot hirdet-ték vagy hirdetni szokták, a legkevesbé közömbösek azzal szemben, hogy ez vagy az a határ hol van. A határokat ma nem spiritualizálni, hanem stabilizálni kell: olyan határokat csinálni, melyekbe bele lehet nyugodni, melyeket meg le-het szokni.”¹³

Közép- és Kelet-Európában azonban másként alakult a történelem mene-te. A középkori államalakulatok, mindenekelőtt a cseh, a magyar és a lengyel királyság ismeretes módon elbuktak. A helyükbe lépő multietnikus birodalmak vagy nem akartak (Oszmán Birodalom), vagy nem tudtak (Habsburg Biroda-lom) eredményesen homogenizálni, és ezáltal integrált kulturális és politikai közösségeket létrehozni. (Érdeemes megnézni, miként foglalkozott a kérdéssel Báró Eötvös József.) Így alakult ki Európának ezen a felén az a fajta nacionaliz-mus, amelynek alapjává nem az állampolgári hovatartozás, hanem a nyelv és a nyelvre épülő kultúra vált, s amely a 19. század elejétől egyre nagyobb erő-vel kezdte ostromolni a multietnikus birodalmak építményét. Tovább bonyolí-totta a helyzetet, hogy a nyelvi-kulturális közösségek választóvonalai részben bizonytalanok voltak, részben nem estek egybe a régi történelmi határokkal. Vagyis – mint Bibó írta – „e nemzetek történelmi érzelmei [...] más és rendesen nagyobb területhez fűződött, mint amely területen a megfelelő nyelvű lakosság élt”. Következésképpen hamar kialakult az a helyzet, hogy az „itt újjászületett összes nemzet szomszédai túlnyomó részével ádáz határvitába bonyolódott”.¹⁴ Más szóval a politikai egyensúly megbillent, és helyét politikai hisztériák fog-lalták el.

Van-e megoldás ebben a kérdésben?

Bibó úgy véli, a megoldás, az egyensúly helyreállítása a stabil határok függ-vénye, amelyet az állam- és nemzetfejlődés logikája következtében Közép- és Kelet-Európában mindenütt a „nemzeti egységek lélektanilag és szociológiai-lag kitapintható határai”, vagyis a nyelvi határok mentén kell keresni. Szerinte

„az összes többi szempont tehát: a földrajzi, gazdasági, stratégiai, kikerekítési, közlekedési és Isten tudja, még miféle szempont, melyeket Közép- és Kelet-Európában divat a legsztelenebb gomolyagban felsorakoztatni, legfeljebb egészen lokális keretek között, községhatároknál jöhetnek számításba, nagyobb méretű számbavételük azonban a legnagyobb bajok forrásává lesz”. Azt, hogy jó határ úgyszincs, tehát azt kell erősíteni, amely valamilyen oknál fogva kialakult, Bibó éppolyan „babonának” nevezte, mint azt, hogy Európának ezen a részén a népek oly keverten laknak, hogy „köztük igazságos határt úgysem lehet vonni”. Pontosabban a nyelvi kevertségnek csak két-három ilyen esetét ismerte el, köztük Erdélyét és a lengyel korridorét.¹⁵

A *békeszerződés és a magyar demokrácia* című, 1946-ban készült írásában hangsúlyozza, hogy a '45-ös fordulatot követően a magyar társadalomnak nem szabad letérni a demokrácia útjáról a területi kérdéseket illetően.¹⁶ Viszont keserű szájízzel jegyzi meg, hogy a jó békekötés technikája a legsúlyosabb válságban van, és ennek, vagyis a jó békekötésre való képtelenségnek már másodjára is áldozata lett Magyarország.

Bibó szerint a demokráciának területi kérdésekben egy „direktívája”, ami nem más, mint az *önrendelkezési jog*. A magukat komolynak tartó demokráciák nem tehetik meg azt, hogy nem hivatkoznak erre a jogra.

Bibónak a trianoni rendezésről és a határrevízióról vallott nézeteiben a nacionalizmus és demokrácia viszonya mellett talán még jelentősebb és meghatározóbb volt az önrendelkezés és demokrácia viszonya, illetve az önrendelkezés mint a demokratikus elvekkel összeegyeztethető, új legitimitás. Álláspontja az önrendelkezésről mint demokratikus legitimáló elvről két alaptételben foglalható össze: 1. A huszadik században bármely közhatalmi legitimitás csak a népszuverenitás és önrendelkezés elvére épülhet, mert ez a kettő a modern legitimitás egyedül érvényes elve. 2. Az önrendelkezés természete szerint demokratikus és szabadságigényű elv, a népszuverenitáshoz hasonló.

Csakhogy míg a népszuverenitás egy már adott államkeretre, annak működtetésére vonatkozik, addig az önrendelkezés valamilyen értelemben az államkeret kérdését veti fel, annak területi vonatkozásait is érintve.

A további elemzések tárgyát képezi majd annak a kérdésnek a megvizsgálása, amit a sajátos román történelemírás produkált, valamint az a magatartás, amit a román értelmiség tanúsít a fent nevesített kérdésben, de ezek a kérdések terjedelmüket tekintve egy hosszabb tanulmányban kerülnének tárgyalásra.

Felhasznált irodalom

- Bibó István (1911–1979). *Életút dokumentumokban*. 1956-os Intézet – Osiris-Századvég, Budapest, 1995
- Huszár Tibor, Vida István, Nagy Endre szerk.: *Bibó István Válogatott tanulmányok I–IV*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986–1990
- Huszár Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Magyar Krónika, 1989

Jegyzetek

¹ Jól ismerjük a történelmi tényeket: a trianoni békeszerződéssel Erdélyben az államilkötő magyarságból nemzeti kisebbség lett. A két világháború között az önálló Erdély koncepciójának három irányzata is kialakult. Egyértelmű volt hogy a transzszilvanizmus nemcsak irodalmi irányzat és kisebbségi ideológia, hanem politikai koncepció is. Képviselői – Kós Károly író, Asztalos Miklós történész, Gyárfás Elemér politikus, Ravasz László református püspök – szerint az önálló erdélyi állam majdan az Egyesült Európai Államok része lesz.

Amikor az erdélyi Nemzeti Parasztpárt kormányzása idején, 1928 és 1933 között enyhült a kisebbségi elnyomás, a magyarság hivatalos pártja, az Országos Magyar Párt jogügyi szakemberei kidolgozták Erdély Románia keretein belüli közigazgatási autonómiáját. Arra hivatkozhattak, hogy az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatok és a nemzetközi kisebbségi szerződések szavatolták a nemzetiségek oktatási, kulturális és egyházi autonómiáját; a számarányuknak megfelelő részvételt a kormányban; az igazságszolgáltatás és a közigazgatás terén az önkormányzatot. A Román Szociáldemokrata Párt magyar szekciója, az Országos Magyar Bizottság ekkor nem jutott el idáig, a kulturális autonómia alapján állt.

Romániában 1944–45-ben többfelől kapott ösztönzést az autonomista gondolat. Azt a reményt keltették a szovjet katonai erők is, hogy az Észak-Erdélyben a Maniu-gárdisták magyarellenes atrocitásai miatt 1944. november 14-én bevezetett – igaz, a szovjet katonai parancsnokság ellenőrzése alatt álló – önkormányzatot egész Erdélyre kiterjesztik. A Román Kommunista Párt a választási harcok idején ennél kevesebbet ígért: nem Erdély, csupán a Székelyföld önkormányzatával biztatott, beleértve a magyar nyelvű közigazgatást és csendőrséget is. Az RKP a jogegyenlőség és az autonómia illúziójával

megnyert magyarságot maga mellett tudhatta az ország polgári pártaival szembeni politikai-hatalmi harcában.

A Petru Groza vezette román kormány ösztönzésére a magyarság pártja, érdekképviselői szervezete, a Magyar Népi Szövetség nemzetiségi törvénytervezete burkolt formában Erdély autonómiáját is magában foglalta. A szociáldemokrata párt Országos Magyar Bizottsága több tervezetet is készített a három nemzetet magában foglaló semleges erdélyi köztársaságról, melyet teljesen szuverén államként is, Magyarország vagy Románia részeként is, de egy harmadik ország, vagyis a Szovjetunió részeként is el tudott képzelni.

A sztálinista rendszer megszilárdulása idején, 1952 szeptemberében alakult meg a Magyar Autonóm Tartomány. Sokan azt remélték, hogy ez Románián belül egy kis magyar köztársaság lesz, s kiteljesednek a Romániában élő magyarság ekkorra már erősen megnyirbált jogai. Ehelyett a jogok szűkítése következett egész Erdélyben – például a kétnyelvűség csak az autonóm tartományra korlátozódott. A tényleges önkormányzatot biztosító státútum azonban elmaradt. És 1968-ban, a meyerendszer visszaállításakor megszűnt az akkor már Magyar Maros Autonóm Tartomány. Hivatalosan az erdélyi autonómiáról többé nem esett szó.

² Megnehezítő körülmény a jól ismert történelemhamisítás.

³ Julia Kristeva: *Szívfájdalmam, Bulgária*. (In Lettre) „És megállapítom, amint már azt sokan tették előttem is, hogy a volt kommunista blokk országai közül ott a legvígasztalanabb, legkilátástalanabb (valahogy barbárabb) a helyzet, ahol a lakosság ortodox hiten van; ez a tragédia a szerb neofaszizmussal érte el tetőpontját. Nem hiszek az »általános népi karakterben«, mert mélyen hiszek az individuumban. Azt sem fogadom el, hogy a vallás egymagában felelőssé tehető a viselkedésformák kialakításáért. Azzal is tisztában vagyok, hogy a hit jelentősége mennyire lecsökkent a mi amúgy

is népi hiedelmekben, pogány hagyományokban gazdag tájainkon, különösen a mostani, ateizmusban felnőtt generációk szemében. De azért mégsem lehet tagadni, hogy – természetesen egyéb tényezőkkel együtt, az egyén vallási felfogása, amelyet a történelem formált, de amely maga is hatott a történelemre, talán tudunkon kívül, de mindannyiunkon rajta hagyja bélyegét, nagymértékben befolyásolja a lelki tényezők legtöbbször alakulását.”

⁴ Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. I. 375.

⁵ „A közösségi hisztéria egyéni lelkiállapotok együttes hatásából alakul ki, azonban ezek az egyéni lelkiállapotok külön-külön nem feltétlenül hisztériások, hiszen egy-egy közösségi hisztéria gyakran több nemzedéken keresztül zajlik, s egészen más személyek élnek át bizonyos kiinduló élményeket, mások alakítanak ki egy hamis képet a közösség való állapotáról, és ismét másokon keresztül jelennek meg a közösség hisztérikus reakciói.” *Válogatott tanulmányok*. I. 375.

⁶ „Az igazi, nagy közösségi hisztéria azonban az, amikor együtt vannak annak összes jellegzetes tünetei: a közösségnek a realitásoktól való elrugaszkodása, az élet által feladott problémák megoldására való képtelensége, az önértékelés bizonytalan és túlméretezett volta és a környező világ behatásaira adott reakciók irreális és aránytalan volta.” VT. I. 374.

⁷ „Románia is bizonyos mértékig abban a helyzetben volt, mint Jugoszlávia, hogy ti. a modern nacionalizmus által felkeltett vágyaknak a realizálása lehetővé vált számára, és sikerült megvalósítania az Erdélyben és Besszarábiában élő románokkal való egyesülését. Ez az egyesülés azonban kevésbé szerencsés auspiciumok között valósult meg, mint Jugoszláviáé. Románia helyzetében a politikai irrealizmusnak lényegesen erősebb tényezői játszottak szerepet. Igaz, hogy a románság belsőleg egységesebb nemzet, mint a délszláv nemzet. Viszont az

összes román 1918-ban történt egyesülése lényegesen kevésbé fundált dolog, mint a jugoszlávoké. A Jugoszláviában egyesült területek jó részére – Boszniára, Hercegovinára, Horvátországra, Szlovéniára, Montenegróra, Dél-Szerbia nagy részére – sem az összeomlott Habsburg és Ottomán Birodalom, sem más nem fog többé komoly igényt emelni. Ezzel szemben Erdélyben Románia igazi ellenfele nem a Habsburg Birodalom volt, hanem Magyarország, ami megmaradt a Habsburg Birodalom összeomlása után is. Hasonlóképpen Besszarábia fölött is ott maradt az orosz birodalom árnyéka. Ebben a helyzetben Románia 1918 utáni politikájában az irrealizmusnak ugyanazokat az elemeit lehet megtalálni, mint Lengyelországban: egy pillanatnyi szerencsés történeti helyzetbe való belefejtkezést és a realitásokkal való szembenézés elhalasztását.” VT. I. 516.

⁸ VT. I. 376.

⁹ „Így a félelem, a veszély állandó érzésében szabállyá vált mindaz, amit az *igazi* demokráciák csak az *igazi* veszély órájában ismernek: a közszabadságok megkurtítása, a cenzúra, az ellenség »bérenc«-einek, az »árulók«-nak a keresése, a mindenáron való rendnek vagy a rend látszatának s a nemzeti egységnek a szabadság rovására való erőltetése. A demokrácia meghamisításának és korrumpálásának a legváltozatosabb formái jelentek meg, a legszubtilisabb és gyakran nem is tudatos módszerektől egészen a legdurvábbakig: az általános választójognak a demokratikus fejlődés ellen való kijátszása, az egészségtelen és nem tiszta szempontokon nyugvó koalíciók és kompromisszumok rendszere, az egészséges közösségi akaratképződést meggátló vagy meghamisító választási rendszerek vagy választási visszaélések, puccsok és átmeneti diktatúrák. E fejlődés során Közép- és Kelet-Európa politikai életére a politikusnak egy sajátos típusa vált jellemzővé, a *hamis realista* típusa.” VT. I. 335.

¹⁰ VT. I. 327

¹¹ VT. II. 227.

¹² „Az egyensúly végsőleg nyilván társadalmi-lélektani jelenség, azáltal azonban a legkevésbé sem csökken annak tárgyi, területi jellege. Minden társadalmi egyensúlyi helyzet bizonyos tárgyi momentumokhoz kapcsolódik, melyekben különös erővel testesül meg az egyensúlyi helyzet lényegét kitevő bizalmi és biztonsági állapot.” VT. I. 302–303.

¹³ Uo. 612.

¹⁴ Uo. 326–327

¹⁵ Uo. 352–353.

¹⁶ „A magunk dolgában le kell szögeznünk tisztán és világosan, hogy nekünk nem az angolszászok, az oroszok vagy a cse-

hek kedvéért kell demokratáknak lenni, nem is területi kérdéseink miként eldöntéséért, hanem mindezeketől függetlenül egyes egyedül magunkért, a magunk népéért. Nem szabad még egyszer elkövetnünk azt az örültséget, hogy azért, mert különféle országok, amelyek történetesen demokráciáknak vallották magukat, igazságtalanságokat követnek el, vagy magyar véreinkkel igazságtalanul vagy embertelenül bánnak, mérgünkben és elkeseredésünkben magunk fosztjuk meg magunkat azoktól a beláthatatlan előnyöktől és lehetőségektől, melyeket a demokrácia irányában való fejlődés jelent.” ÖM. I. 192–193.

Dukrét Géza

Ereklyeőrzők települése

Szentjobb (Sániob) – Berettyócsuhaj község, 1083 S. Dextra, 1469 Zenthjogh – nevét Szent István ereklyéjéről, a Szent Jobbtól nyerte.

A falu Nagyváradtól negyven kilométerre északkeletre, a Berettyó jobb partján helyezkedik el. Neve és történelme kapcsolatban áll nemzeti ereklyénkkel, a Szent Jobbal és az apátsággal, ahol azt négy évszázadon át őrizték.

A szentjobbi apátság törzsbirtoka a Berettyótól jobbra, az Érmelléki-dombok lábánál terült el. A Szentjobb körüli falvak azon a területen alakultak ki, amelyet Szent László királyunk adott a monostornak. A Szent Jobbot rejtegető Mercurius bizonyára nem valami sűrűn lakott vidékre menekült, hanem az ország gyéribb népességű részein számított biztos bújóhelyre.

A Hartvik-legenda szerint 1083. augusztus 20-án, Szent István szentté avatásának napján László király felnyitotta a koporsót, és a drága gyűrű keresése közben fedezték fel, hogy a jobb kar hiányzik. A legenda szerint István karját a gyűrűvel együtt Mercurius szerzetes kapta meg egy fehér ruhába öltözött angyaltól. Drága kincsét Bihar megyei családi monostorába menekítette, és ott őrizte. Innen az ereklye rejtélyes módon jutott Székesfehérvárra, még 1433 előtt. Azt sem tudni, hogyan és mikor került Raguzába, és mikor választották le a jobb karról a kezét.

Egyesek szerint 1242-ben, a tatárjáráskor menekítették az ereklyét Raguzába, és onnan a már leválasztott kézfej hamar visszakerült Szentjobbra. Ennek az elméletnek ellentmondanak az apátság XV. századi pecsétjei, amelyek a teljes kart ábrázolják. Mások feltételezik, hogy a Szent Jobbot a törökök elől menekítették el Fehérvárról, illetve hogy az 1540-es években került a törökök kezére, ők pedig eladták a raguzai kereskedőknek. A raguzai domonkosok iratai 1590-ben említik először, hogy tartót készítettek az ereklye számára.

Térjünk most vissza a tényekhez. I. István 1038. augusztus 15-én halt meg. Római szarkofágból átfaragott koporsóban temették el az általa alapított székesfehérvári bazilikában. I. Béla 1061-ben országos gyűlést hívott egybe Székesfehérvárra. Az összegyűlt tömeg Vata fia, János vezetésével a pogány valláshoz való visszatérést követelte. A király katonaságával széteszlatta a lázongó tömeget, leverte a második pogány zendülést. Tartva a zendüléstől István földi maradványait egy hatalmas kőlap alá helyezték. Mercurius órkanonoknak, aki a fehérvári Boldogasszony-templom kincstárosaként tartózkodott a királyi városban, ekkor nyílhatott alkalmá arra, hogy leválassza a jobb kart, és észrevétlenül elszállítsa a Berettyó melletti településre, Berekisbe (másképpen Kis-Berki), fából épült családi monostorába. Tehát 1061-ben kerülhetett ide a Szent Jobb. Amikor 1083-ban István királyt szentté avatták, a sír felnyitásakor a jobb kar már hiányzott. 1084. május 30-án találták meg a Berettyó melletti családi monostorban, ahol Szent László apátságot alapított a Szent Jobb tiszteletére (a település is innen nyerte a nevét). Szent László új monostort építtetett itt, fából, amelyet Szűz Mária tiszteletére szenteltek fel.

Az a tény, hogy az új monostor nem Szent Istvánt nyeri védszentjéül, szintén amellet szól, hogy Szent László építkezése előtt valóban állt ott egy egyház a boldogságos Szűz tiszteletére.

László a szükséges javakkal adományozta meg az új monostort: odaadta Szalacs és Szatmár vámját, Szentjobb helység vásáradóját. Rendelkezésre bocsátott 16 különféle foglalkozású szolgáltatócsoportot, több mint ötven mesteremberrel. Ilyen körülmények között a monostor lábánál rövidesen egy városka alakult ki, melynek neve Szentjobb lett, régi nevén Szent-Jobb (később Szent Jognak is nevezték). László végrendeletében meghagyta Álmos hercegnek, hogy kőből építsen méltó hajlékot a szent ereklyének. A kőtemplom 1098-ban készült el.

Az 1241-es tatárjárás végigpusztított e tájon is. Szentjobb ugyanúgy elpusztult, mint Várad. A Szent Jobbot Raguzába menekítették. A vész elmúltá után ismét itt őrizték, de csak a karcsont került vissza, a kéz feje Raguzában maradt. Van az ereklyéről egy egyházi ének, mely arról is nevezetes, hogy a legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány volt, 1484-ben adták sajtó alá Norimbergában. Ez arról tanúskodik, hogy az ereklye itt volt a tatárjárás után is.

A XIII. században mintegy 25 község volt az apátság birtokában. A hiteles hely eredete nem mutatható ki, de már 1239-ből nyoma van annak (conventus S. Dextre), hogy messze földről is eljöttek ide a perlekedő felek, hogy esküt tessenek Szent István jobbára, a konvent pedig hiteles levelet adott ki az előtte lefolyt perekről. Ezek pecsétje könyökben hajlított, felfelé emelkedő kézfejú, három ujjával áldást adó kezet ábrázol.

Károly Róbert egy 1326-ban kelt oklevelében megerősítette az apátságot jogaiban. Nagy Lajos 1351-ben eltiltotta az apátságot a birtokjogi levelek kiadásától. 1370-ben, amikor létrejött a magyar–lengyel perszónalunio, a király azzal pecsételte meg a két ország közös királyságát, hogy leválasztatta és Lengyelországba vitette a jobb kar felső részét. Az ereklyét Lembergben őrizték, 1634-ben János Kázmér lengyel király aranytartót készíttetett számára. A megmaradt részt is elvitték; 1433-ban Laskai Osvát ferences szerzetes székesfehérvári prédikációja már arról tanúskodik, hogy a Szent Jobbot már ott tisztelték.

A XV. század közepére a bencés monostor a pusztulás szélére jutott. Az apátság kegyuraságát 1459-ben a pápa Vitéz János váradi püspökre ruházta. A főpap 1461-ben Majthényi Tamást nevezte ki adminisztrátorrá, és ő kivívta, hogy az apátság visszanyerje hiteles helyi jogát. Ebből az időből, 1469–1471-ből maradtak fenn a konvent pecsétjei. Háromfajta ismeretes, mind ovális alakú, szövegük is hasonló. Az egyik az olvasható: „sigillum conventus monasterii sancti regis Stephani de zent jog”, ami azt jelenti magyarul, hogy a szent jogi Szent István király monostora konventjének pecsétje (a fent említett rajzolattal). A Vitéz János vezette Mátyás-ellenes összeesküvés után, 1471-ben az apátság ismét királyi kegyuraság alá került. Mátyás király 1486-ban beszüntette a szentjobbi konvent hiteles helyi működését. A monostor állapota ismét leromlott.

A monostor 1480-ban a pálosok tulajdonába került. Hozzáláttak a birtokviszonyok helyreállításához, de sikertelenül. A pálos közösséget a reformáció számolta fel, a monostor a protestánsok kezébe került. A további történelmi adatok főleg a várra vonatkoznak.

A szentjobbi várat 1475-ben említik először mint az apátság várát. Talán a tatárok betörése után épülhetett, adatunk nincs erről. 1557-ben ér ide a reformáció. A pálosok elmenekülése utáni birtoklástörténetet csak hézagosan ismerjük. 1595-től a vár Bocskai Istváné. Ekkor jelentősen kiépülhetett, mert Bocskai 1598–1599-ben hosszabb időt töltött itt, és castellumként emlegetik tartózkodási helyét (castelio suo vicino a Varadino). A várat 1607. május 1-jén Rhédey Ferenc kapta meg Rákóczi Zsigmond fejedelemtől. Berendezkedett a Várad után legfontosabb erődítményben, építkezett, rendbe hozatta a régi monostor templomát is. Itt temették el.

A törökök 1660-ban elfoglalták Váradot. Még ki sem tavaszodott, és a vidék következő jelentősebb erőssége, Szentjobb után is kinyújtották kezüket. A várat Szalárdi János közvetlenül a török foglalás előtt így írja le: „...a várnak szép erőssége volna kívül is, négy reguláris, ugyan jókora, merőn földdel töltött téglafal-bástyái, közkőfal-kerítései, körös-környül jó szélesen a Berettyó lévén alatta kiöntődve, az belső vára pedig négyszegben való sorbéli igen friss úri házakkal olly erősséggel volna építetve, az bástyák és tornyok szép tarackokkal, szakállásokkal, muskotályokkal erősítetve, hogy ha elegendő oltalmazó nép lehetne benne, oda az ellenség kőfalrontás és ostrom nélkül be nem mehet vala.” Amint látjuk, a vár felszerelése megfelelő volt, de nem volt benne elegendő védő; ilyenformán 1661. február 21-én a törökök harc nélkül bevették. Szentjobbon szandzsákokat létesítettek, ennek fennhatósága alá került az egész Berettyó völgye.

A török elleni háború megindulásától, 1683-tól ez a terület minden addiginál fokozottabb mértékben vált katonai hadszíntérre. Miután Tököli Imrét a török vasra verte, Petneházi Dávid kuruc kapitány háromezer fős hadával csatlakozott Caraffa császári tábornok négyezres seregéhez, és 1686. február 9-én Szentjobb várának visszafoglalására indultak. Amint a vár fölött emelkedő magaslaton, az apátság egykori helyén működni kezdtek a faltörő ágyúk, s egy bomba felrobbantotta a vár lőporos tornyát, a törökök, kikötve a szabad elvonulást, feladták a várat. Benkovics Ágoston püspök, Bihar megye főispánja 1688. augusztus 30-án Szentjobbra hívta össze a vármegye tisztújító, vagyis újrászervező gyűlését. A vármegye első teendőinek egyike annak a hadtestnek az élelmezése volt, amely már akkor Szentjobb és Várad között, Diószegen, Félegyházán, Szentimrén, tehát a Berettyó jobb partján táborozott. Nagyváradot 1692. június 7-én szabadították fel.

A szentjobbi várat, a szatmári béke nyomán, 1711-ben rombolták le, az akkori alispán, Komáromy György jelenlétében.

A szentjobbi címzetes apát, Vinkler Mátyás szepesi kanonok 1719 előtt építkezett a vár területén. Egyik utódja, a későbbi váradi püspök, Csáky Miklós – aki már 1728-ban katolikus papot vitt Szentjobbra – 1736-ban a vár egyik sarkánál, belül, katolikus templom építésébe fogott. Ehhez nemcsak a vár, hanem a Rhédey Ferenc építette protestáns templom – vagyis a régi monostor – köveit is felhasználta. Római katolikus vegyes iskolája 1774-ben indult.

Amikor 1771-ben két pálos szerzetes, Raffaics László és Kolarits Joachim a pálos monostor után kutatott, csak Rhédey Ferenc síremlékét találta a monostor helyén, valamint két címeres zárókövet. Rómer Flóris, aki 1879-ben járt Szentjobbon Stornó Ferencsel, nem is igen hitte, hogy a középkori monostor a

temetőben kiásható volna. Bunyitay Vince szerint egy ép téglát sem lehetett ott találni. Ma nagy kőkereszt áll a temető feletti dombtetőn, ahonnan csodálatos rálátás nyílik a völgyre, a hajdani vár helyén épített katolikus és református templomra. A katolikus temető kis kápolnájának falán 1994-ben emléktáblát avatott a Szent Jobb tiszteletére Tempfli József megyés püspök, szentjobbii apát meg a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság.

Fényes, 1851: „...Határa éjszokról hegyes, délről a Berettyó mentében lapos s dombos, földei nem igen termékenyek... dézmás szőlő 700, majorsági szőlő 200, erdő 1600 hold, melly közös legelőnek is használtatik. A Berettyón nagy malma van az uraságnak 3 krékre és 6 kőre. Több nevezetesebb épületei a r. Kath. és reform. Anyatemplomok, az urasági lak, melly hajdan hires vár volt, most egy kapujánál, s benőtt sánczánál egyéb nem látható... – Birtokosa a sz. Jobbi apátság.”

Műemléke: a római katolikus templom, melynek alapkövét gróf Csáky Miklós rakta le 1736-ban. 1750-ben szentelték fel. Ókeresztény bazilika stílusában építették, szentélye barokk. A szentélyben aranyozott keretben, selyemre festett kézfej, Mária Terézia ajánlásával és aláírásával. A templom déli falán értékes szentkép, a Fekete Madonna a kis Jézussal. A templom északi oldalánál, a sekrestye bejáratával szemben 2000-ben Szent István-mellszobrot avattak. A templom búcsúja minden évben a Kisboldogasszony napjához, szeptember 8-ához legközelebb álló vasárnap. A templom mellett áll az apátsági kastély maradványa, amely az 1700-as években épült (ma orvosi rendelő). Az apátság tulajdona volt még a régi vízimalom.

A római katolikus leányiskola és zárda 1909-ben épült.

Demográfiai adatai:

1836: 503 református; 1850: 1315; 1857: 1240; 1869: 1314; 1880: 1138; 1890: 1425;

1900: 1580, melyből hét román, 1573 magyar, felekezeti megoszlása: 18 ortodox, 29 görög katolikus, 1084 római katolikus, 363 református, egy evangélikus, 79 izraelita, hat egyéb;

1910: 1808, a hozzá tartozó Nyulas-tanya: 32; 1920: 1680; 1930: 1823; 1941: 1851; 1956: 2023; 1966: 1795; 1977: 1717;

1992: 1299, melyből 23 román, 1155 magyar, 7 német, 4 szlovák, 110 cigány, felekezeti megoszlásuk: 11 ortodox, 3 görög katolikus, 977 római katolikus, 297 református, 8 baptista, 3 pünkösdista.

Nyolc évbe telt

A nagyváradi római katolikus püspöki palota visszavétele

Nagyvárad északnyugati részén, a nagyállomáshoz közel találjuk a Partium legnagyobb barokk épületegyüttesét: a római katolikus székesegyházat, amelyet II. János Pál pápa 1992-ben basilica minor rangra emelt, a püspöki palotát és a tíz egyemeletes épületből álló kanonoksort, melyeket egy 56 oszlopos árkádsor köt össze. E csodálatos és hatalmas barokk együttes a valamikori legnagyobb és leggazdagabb püspökségre emlékeztet, melynek püspökei a legnagyobb mecénások, a magyar tudomány letéteményesei voltak. Az utóbbi időszakban nagyon sok szó esett a püspöki palotáról: a püspökség hosszú és kemény harc után visszakapta jogos tulajdonát.

De előbb ismerkedjünk meg magával a palotával! 1759-ben báró Patachich Ádám lett Várad püspöke. Kicsinek találta a régi püspöki lakot, ezért új püspöki palota építését határozta el, az épülő székesegyház szomszédságában, húszholdnyi terület közepette. A palota alapjainak ásásához 1761-ben kezdtek hozzá, alapkövét 1762. május 23-án tették le. Ekkor láttak hozzá Magyarország legmonumentálisabb püspöki palotájának építéséhez. Tervezője Franz Anton Hillebrandt, az építkezés vezetője Johann Michael Neumann volt. 1773-ban Újvároson leégett a régi palota, így meggyorsították az építkezést. 1776-ban elkészült, s bár még csak néhány szobája volt lakható, a püspök mégis beköltözött. De csak egy éjszakát tölthetett benne, mert Mária Terézia kinevezte kalocsai érseknek. Az alábbi anekdotát Tempfli atya mesélte el: Mária Terézia nem nézte jó szemmel a grandiózus építkezést, s állítólag azt mondta a püspöknek: „Nagy ól ez egy disznónak, excellenciás uram!”, mire erre a püspök úgy válaszolt: „Elférünk benne ketten is, felség!” Ezért menesztették azonnal Kalocsára.

A palota 1777-re készült el teljes pompájában, Bíró József megállapítása szerint a délnémet barokk palotaépítészet szellemében. U alaprajzú, főhomlokzata, amely a székesegyház előtti térre néz, huszonöt tengelyes, melyből előreugrik és kiemelkedik magasabb tetőzetével az öttengelyes középrizalit. Rajta három kapu, a középső nagyobb és ívelt. A középrizalitet háromszögű timpanon koronázza, melyen valamikor Patachich Ádám címere állott. A főhomlokzat két végén egy-egy kevésbé kiugró, kéttengelyes rizalit található. Az első emeleti ablakok nagyobbak, félkörívesek, díszes szemöldökkel, a második emeletiek kisebbek, egy részük zsalugáteres. A két oldalszárny tizenkét tengelyes, mindkét sarkán és közepén három-három tengelyes rizalittal.

Belépve hatalmas csarnokba érünk, jobboldalt középen pompás lépcsőház, azon túl jobbra és balra a földszinti folyosók következnek, melyek négy méter szélesek. A főlépcsőház csak az első emeletre vezet. Bal kéz felé egy előcsarnokba, innen szintén balra a díszterembe jutunk. A díszterem a második emeletig ér, ez a palota középépülete. Falaira Stornó Ferenc 1879-ben a nevezetes püspököket, mennyezetére Szent László-történeteket ábrázoló képeket festett. A palota felújításakor ezeket lefestették, de talán újra ki lehet bontani őket.

A díszteremből jobbra és balra egy-egy szárnyas tölgyfa ajtó nyílik, melyek mögött öt-öt, egymásba nyíló terem következik. A bal oldaliakban (ha a palotával szemben állunk, akkor jobboldalt) volt a püspöki lakosztály, a könyvtár és a kápolna, amely szintén kétemeletnyi magas, falait Schöpf János Ádám freskói díszítik. A jobb oldaliakban voltak a díszszalonok, az oldalszárnyakban a vendégszobák. Találunk még három csigalépcsőt és a balra vezető folyosó végén a második lépcsőzetet, amely felvezet a második emeletre is. Az épületben kilencven kisebb-nagyobb terem és szoba van: a földszinten 32, az első emeleten 28, a másodikon 30. A néphit úgy tartja, hogy 366 ablaka van, valójában csak 282. A földszinten volt a gazdasági részleg: a konyha, irodák, erdészeti, szőlészeti, a kiszolgáló személyzet, valamint a malerdorfi ferences nővérek. A második emeleten a titkár, irodaigazgató, tanárok, 1929-től a szeminárium.

És most ismerkedjünk meg a palota jelenkori történetével Tempfli József megyés püspök és Fodor József általános helynök elbeszélése alapján! A második világháború után mintegy tízezer szlovák vándorolt ki Bihar megyéből, 1947-ben több termet lefoglaltak a szlovák konzulátus részére. 1949-ben az állam kisajátította a palotát. A püspökséget, amikor idehozták a görög menekülteket, 24 óra leforgása alatt kilakoltatták. El sem lehetett vinni semmit. Egyedül a kápolna maradt, oda tudták bepakolni az értékesebb festményeket és könyveket. Ezt lezárták. A görögök 1949 és 1963 között teljesen „felélték” a palotát. Mindent eltűztek, ami fából volt. „1961-ben már egyetlen üvegszem sem volt az emeleti részen, lógtak az ablakrákák, tönkrement a teljes belső berendezés, semmi épen nem maradt, a régi díszes bútorokat elvitték, ma is megtalálhatók egyes irodákban. A kápolna le volt zárva, így ez megmenekült” – mondta szomorúan a helynök úr.

1963-ban egy ajándékozási szerződés formájában átruházták a palota használati jogát. Olyan nyomás nehezedett rájuk, hogy kénytelenek voltak beleegyezni. De tudták, hogy ha valaha demokrácia lesz, ezt az adományozást minden demokratikus kormány érvénytelennek nyilvánítja. „A tulajdonjog az mindig megmaradt, a telekkönyvben is benne van, de ott volt 1963-tól: Dreptul de folosință în favoarea statului român (használati jog a román állam javára), csak a használati jog. A nemzetközi jog ilyesmit nem ismer el.”

1963-ban a múzeum vette át az épületet. Megkezdték az épület renoválását. Kiszelték, hogy az egyház tegye rendbe, amit mások tönkretettek. A múzeum tizennégy millió lejt kapott az épület felújítására, ez abban az időben nagyon nagy pénz volt. Így 1971-ben történelmi, néprajzi, természetrajzi és képzőművészeti részlegével beköltözött a Körös-vidéki Múzeum. Közben 1964–65-ben felleltározták a megmaradt értékeket, könyveket, festményeket, kegytárgyakat, melyekből a legértékesebbeket elvitték a bukaresti Nemzeti Múzeumba, másokat a helyi múzeumba. Az értékes könyvekből a kolozsvári egyetemisták is válogattak, melyeket az egyetemi könyvtárba szállítottak. „Vasvillával hányták ki a könyveket az istállóba. A püspökségnek 30-40 000 kötete volt, plusz a püspök magánkönyvtára.”

1996-ban indította el a püspökség az eljárást a palota használati jogának visszaszerzéséért. Az alapfokon Nagyváradon tárgyalt ügyet 1998 szeptemberében Buzăuba tették át, ott semmisnek nyilvánították az ajándékozási szerződést. 2002 januárjában a Ploiesti Ítéletábla szintén semmisnek nyilvánította. De a város, a megye, sőt a kultúrtárca állandó fellebbezései miatt az ügyet 2002 novemberétől Bukarestben, a Legfelsőbb Bíróságon tárgyalták. Egyszerűen formai

okokra, az alperesek hiányzó aláírásaira vagy pecsétjére hivatkozva halasztották el a tárgyalásokat. Azzal is érveltek, hogy a felújításkor befektetett pénzt az egyház fizesse vissza. A sorozatos halasztások miatt 2002 adventjétől minden vasárnap tiltakozó demonstrációt tartottak a szentmise után a palota előtt. Ezen több száz váradi, a katolikus hívek mellett sok protestáns felekezetű polgár is részt vett. 2003 májusában abbahagyták a csendes tüntetéseket. Ekkor Tempfli atya kijelentette, hogy ha július 1-jéig nem történik semmi, a nemzetközi fórumokhoz fordul. Több mint valószínű, hogy ennek hatására, egy népes minisztériumi csoport érkezett Nagyváradra, hogy pontot tegyen az ügy végére. Június 14-én megállapodás született, hogy július 1-jéig a múzeum átadja a püspökségnek a palota melléklépcsőházát, egy földszinti, három emeleti termet és a kápolnát, valamint a borospincét. Az átadás július 6-án volt. A megegyezés arról is szólt, hogy az ügy jogi úton való rendezése után öt éven belül a múzeum átadja az egész palotát a püspökségnek, és elköltözik a volt Hadapródiskola épületébe. Tempfli atya az átadáskor a következőket mondta: „Az Úristen a csodát emberek által szokta végrehajtani. Mi nem akarunk áttelepedni sehova, itt kell, román testvérekkel, s mindenkivel, aki itt él, összefogással elérnünk céljainkat.”

Az átvett termeket a püspökség 2003 decemberéig felújította. Időközben az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatását szabályozó kormányrendelet törvényerőre emelkedett, Iliescu államfő is aláírta. Ennek ellenére a Legfelsőbb Bíróság továbbra is elnapolta az ügy lezárását. Decemberben azért, mert a Vatra Românească szervezet Bihar megyei fiókja tiltakozást adott be, áprilisban azért, mert a Bihar Megyei Tanács és a Nagyváradai Polgármesteri Hivatal jogi szakértőjének nem állt módjában tanulmányozni a VR beadványát, meg azért is, hogy nem jelent meg a tárgyaláson a VR képviselője. Végül 2004. június 30-án került sor a döntő tárgyalásra, melyen Frunda György szenátor volt a püspökség ügyvédje. A per a bírák többségi szavazatával végérvényesen lezárult, minek alapján az ajándékozási szerződést semmisnek nyilvánították, a palota használati joga azoké lett, akik építették. Lezárult a nyolcéves kemény, kitartó harc. Rengeteg pénz és fáradság van mögötte. Az eredményhez döntő módon hozzájárult az a tény, hogy Tempfli atya személyesen megjelent a tárgyalásokon, szerénységével, konok kitartásával kivíva a bírák tiszteletét is.

És a jövő? A választ Fodor József általános helynök adta meg. Először is minél hamarabb vissza kell kapják az egész jobb oldali szárnyat, hogy a püspökség funkcionálissá váljon. Az épületet 1963-ban renoválták utoljára, így fel kell újítani az egész villanyhálózatot, a vízvezeték-hálózatot, a fűtőhálózatot. A falak meg vannak repedezve, mindenütt a padlók alatt el van rothadva, mindent fel kell újítani, ami igen költséges. Az irodákkal már át lehet költözni. Állítólag a freskók ott vannak a díszterem falán, a festék alatt, de ki kell bontani és helyre kell állítani őket. A folyosókon több mint háromszáz rézmetszet, a termekben számos nagy értékű festmény állt, melyeket nem akarnak visszaadni. Állítólag meg kell óvni őket a fénytől. A földszint ezután is a gazdasági épületrész lesz. Az első emeleten a püspöki lakosztályt, a könyvtárat rendezik be. A második emelet a távlatverhez tartozik, arról majd a jövő püspökei gondoskodnak. Reméljük, öt éven belül a megegyezés alapján a püspökség birtokába veheti az egész épületet.

A vár

A mai város történelme a X. századdal, a vár történetével kezdődik. Neve mutatja, hogy megerősített hely volt (vár), a -d kicsinyítő képző arra utal, hogy kis-méretű lehetett. Építését homály fedi, oklevelek nem említik pontos időpontját. A legrégebb feljegyzés szerint azon a helyen állott, ahol a Hévíj (Pece-patak) a Körösbe ömlött. Folyóvizektől, mocsaraktól körülvett alacsony magaslaton épült, hadászati szempontból kiváló helyen. A hagyományok szerint Szent László itt monostort alapított prépostsággal és társas káptalant 24 kanonokkal. Uralkodásának második felében, 1083 és 1095 között püspökséggé emelte. Így Várad megalapítását is közvetve Lászlónak tulajdoníthatjuk. Ekkor erősítették meg először falait, fatornyokat építve sarkaira.

A püspökség létrehozása szükségessé tette egy nagyméretű templom építését is. Az első monumentális székesegyház még maga László király kezdte építtetni. Ezt a káptalan statútumai is igazolják, amelyek tartalmazzák a Szűz Máriának szentelt templom adatait is. Ezek szerint hosszúsága hatvan, szélessége 25 méter volt, egy fő- és két mellékhajóval, a négy sarkán egy-egy toronnyal (ez valahol a belső udvaron állt, ahol most egy kerítés húzódik). Az építkezés nagy méretei miatt László életében csak a háromhajós bazilika és a szentély készülhetett el, s talán megkezdték a tornyok építését is.

László király 1095. július 29-én halt meg Zólyomban, és Somogyváron tették el ideiglenesen. Később, valamikor 1113 és 1140 között holttestét átszállították Váradra, és itt helyezték el örök nyugalomra. A legenda szerint az e megtiszteltetésért küzdő két püspökség, Zágráb és Várad között istenítélet döntött, úgy, hogy a gyászszekeret vontató ökrök az éjszaka folyamán maguktól megindultak Várad felé. László sírja rövidesen zarándokhellyé vált, s így Székesfehérvár után Várad hamarosan a magyar királyság második legfontosabb vallási és szellemi központjává fejlődött.

Várad hiteles helyé válik, ami a mai közjegyzőségnek felel meg, elsősorban a várban működő székes káptalan tevékenysége révén.

László váradi sírja úgynevezett istenítéletek helye volt, a tüzesvas-próba, a forróvíz-próba stb. alkalmazása által igazságot szolgáltató fórum lett (izzó vasat kellett kézben tartani, s ha a seb rövidesen meggyógyult és nem fertőződött el, akkor az illető ártatlannak minősült).

A középkori László-kultusz kibontakozásához a döntő lépést III. Béla tette meg, aki 1192-ben, természetesen pápai jóváhagyással, szentté avatta Lászlót. Életéről, vitézi tetteiről és a neki tulajdonított csodákról legendák, népi énekek, mondák születtek. Váradi sírja csodatevő zarándokhellyé vált. Sírja fölé oltárt emeltek. A **Váradi Regestrum** 1216-ban említi először a sír előtt lefolyt peres ügyet. Az okiratok a szent király tetemére, illetve fejére tett esküről emlékeznek meg.

1241-ben a tatárok előbb lerombolták a várost, majd a vár falait. A lakosság egy részét lemészárolták, más részét rabságba hurcolták. A tatár fogságból megszökött Rogerius kanonok e borzalom történetét *Siralmas énekében*, a *Carmen Miserabiléban* örökítette meg. Elpusztultak a püspökség és a káptalan

összes iratai. Csodával határos módon ránk maradt a Várad Regestrum 389 pert tartalmazó jegyzőkönyve az 1208–1233-as évekből.

A tatárjárás után a várost és a várat újraépítették. Benépesült a város, újra-éledt Szent László kultusza. Újjászervezték a káptalani iskolát. A magyar királyok jelentős adományokkal járultak hozzá az újjáépítés költségeihez, falvakat, bányákat, vámilletékeket adtak a káptalannak és a püspökségnek. Szokássá vált, hogy a magyar királyok koronázásuk után elzarándokoltak Szent László sírjához, s többen, mint II. István, II. Endre, Károly Róbert felesége, Beatrix, Nagy Lajos lánya, Mária, majd később Zsigmond király, ide temetkeztek.

Mind érezhetőbbé válik a nyugati szellem, Itáliában tanult számos kanonok és püspök. A nagy építkezések tömegesen vonzották ide az itáliai, vallon, flamand, német kőfaragókat, mestereket. Ezek telephelyeit jelzik az egyes városnegyedek nevei, mint Olaszi, Velence, Bologna, Padoa.

A trecentobeli (az 1300-as évek itáliai elnevezése a reneszánsz korból) Várad kultúrájáról szóló leghatalmasabb dokumentum, amelyet Imre őrkanonok szerkesztett 1375 körül, a **Statutumok** vagy (Bunyitay elnevezése szerint) a Chartularium. Részletesen tájékoztat a székesegyházról, kápolnáiról, oltáiról, a káptalánról, a püspökségről és a városról is. A káptalannak iskolája is volt, amelyet az olvasó kanonok vezetett. Itt fejlesztették ki a könyvkultúrát, gyűjtötték és írták a kódexeket. Az ifjabb nemzedék oktatása a káptalani iskolában zajlott. A **humanizmus térhódításának** köszönhetően Janus Pannonius korában, a XV. század közepén a várad iskola magas színvonalat ért el. Itt tanultak olyan humanisták, mint ifjabb Vitéz János, aki a Dunai Tudós Társaság elnöke lett, Várad Péter kalocsai érsek, királyi kancellár, Oláh Miklós, a későbbi esztergomi érsek, Gerendi Miklós erdélyi püspök.

A várad vár épületeihez tartozott – a székesegyházon és a kisebbik Mária-egyházon kívül – a püspöki palota is, amely a székesegyháztól délre épült fel, még az Árpád-korban. A XIV. században jelentősen bővítették, szépítették.

A XIV. század közepén, Báthori András püspök idején fejeződött be a góti-kus székesegyház újjáépítése. 1342-ben új szentélyt építtetett a régi köré, melyet franciás ízlésű kápolnakoszorúval vettek körül, jelentősen megnövelve ezzel a székesegyházat. 1375-ben már 45 kisebb-nagyobb oltár állt a templomban. 1360 és 1365 között készítették el a **Kolozsvári testvérek**, Márton és György Szent István, Szent Imre és Szent László egész alakos szobrát, melyet a székesegyház bejárata közelében állítottak fel. 1390-ben szintén a Kolozsvári testvérek Szent László aranyozott lovas szobrát is elkészítették, ezt a székesegyház előtt állítottak fel. Szent Lászlót nyugodtan lépő lovon, fején koronával, jobbában harci bárdot tartva ábrázolták. Az európai protoreneszánsz első köztéri lovas szobra a Kolozsvári testvérek legnagyobb, a magyar bronzszobrászat legnagyobb alkotása volt. Várad lakossága nagy tisztelettel övezte e szobrot, legendák fonódtak köré. Az ostromló törököket babonás félelem töltötte el, mígnem 1660-ban a többi királysoborral együtt elpusztították. Ugyanebben a nagy várad bronzöntőműhelyben készült el a testvérpár utolsó ismert műve, a várad művészet páratlan remekműve, Szent László második ereklyetartó mellszobra, az ún. győri herma. Kimagasló szobrászi alkotás, sajátos fejtípusa kelet-magyarországi, várad-i jellegzetesség. A mellrészén levő sodronyzománc-technikának ez a legkorábbi felbukkanása hazánkban, ami a várad műhely fejlettségét bizonyítja.

Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) volt a kor legnagyobb mecénása. Közbenjárására a pápa 1401-ben búcsúengedélyt adott a székesegyháznak, amellyel addig csak a velencei Szent Márk-bazilika és az assisi Santa Maria Portiuncula-templom rendelkezett. Ekkor jócskán megnőtt a zarándokok száma, megsokasodtak a tőlük származó adományok. Ulászló lengyel király, I. Ulászló magyar király apja, 1412-ben gyalog zarándokolt el Szent László sírjához. Sógora, Zsigmond lóháton követte, és mindketten 15-15 napot töltöttek Váradon, itt ünnepelve meg a húsvétot.

Zsigmond király 1409-ben **Scolari András**t nevezte ki Várad püspökének. A firenzei származású főpap nagy szerepet játszott kora reneszánsz művelődésének és művészetének itteni meghonosításában. Népes firenzei kolóniát gyűjtött maga köré, s így Váradot a XV. század elején az olasz rinascimento legfontosabb hazai színhelyévé fejlesztette. Egyike volt a bibliofil főpapoknak, akiknek saját könyvtáruk volt. Az ő idején szervezték meg a könyvtár-igazgatóságot. Ő térítette a vár 4 m mély és 30-40 m széles árkába a Hévíz meleg vizét, amely télen sem fagyott be.

Földrengés döntötte le 1443-ban a székesegyház keleti tornyait, elpusztította a sekrestyét és benne a kincstárt – az ereklyetartókat kivéve –, megrongálta a szentélyt, megsemmisítette a stallumokat. Hunyadi János búcsúengedélyekért folyamodott a pápához, hogy segítse a székesegyházat. V. Miklós pápa először Hunyadinak és családjának engedte meg, hogy a váradi székesegyházat látogatva ugyanazzal a búcsúengedéllyel élhessenek, mint Róma nagy bazilikáinak látogatói, majd ezt az engedélyt kiterjesztette az ország hívő lakosaira is. Ezek a búcsúengedélyek a váradi székesegyházat a nagy bazilikák rangjára emelték, a zarándoklatokkal összefüggő adakozások pedig megkönnyítették a székesegyház restaurálását. A munkálatokat 1456-ban fejezték be. A Hunyadi család zarándoklása alkalmával láthatta először Váradot a gyermek Mátyás.

A reneszánsz műveltség legnagyobb képviselője Zrednai **Vitéz János** volt, akit 1445-ben Hunyadi János juttatott a püspöki székbe. Udvara a magyar humanizmus bölcsője, a reneszánsz művészet egyik központja. Húszéves püspöksége alatt Váradon építette ki a magyar humanizmus első központját. Alkotóműhelyét híres könyvtára biztosította. Könyveit főleg Itáliából, de egész Európából gyűjtötte össze. Udvarában nevelkedett az ifjú **Mátyás**, aki könyvszeretetét itt szívta magába. Mátyás király később (1472) e könyvek nagy részét a Corvinákba kebelezte. E feltételezést az is bizonyítja, hogy több Corvina-kézirat címlapján szerepel Vitéz János címere is, valamint több kódexben megtalálhatók Vitéz János bejegyzései.

Vitéz János csillagvizsgálót állított fel Váradon. Georg Pauerbach bécsi csillagász professzor e csillagvizsgálóra helyezte a **kezdő délkört** (amely ma a London melletti Greenwich megy keresztül), s a híres **Váradi Táblákban** (Tabula Varadiensis) innen számította a nap- és holdfogyatkozásokat. A krakkói Jaggielonszka könyvtár kéziratárában van az a 603. számú, a XV. századból származó kódex, amely minden meghatározást a váradi meridiánból kiindulva állapít meg (Supervaradinó).

A törökök 1474-es, sikertelen ostroma után Filipecz János püspök hozta rendbe a várat. Új és erős, hatalmas körfalat húzatott és tornyokat építtetett. Ekkor készült el a székesegyház új tetőzete, a tornyokat színes mázas csere-

pekkal fedték be. A megújított toronyba a püspök 1478-ban nagyméretű harangot öntetett, amely bizonyítja, hogy a bronzöntés nem szűnt meg Váradon, sőt ezután is folytatódott. Filipecz a nagy műveltségű bibliofil püspökök közé tartozott, aki 1488-ban kinyomtatta Brünnben Thuróczi János krónikáját, Rogerius *Siralmas énekével* együtt. Az újjáépített várost a XV. század végén a *Dubnici krónika* Boldog Városnak, „felix Civitasnak” nevezi. Gazdagságát elsősorban nevezetes vásárainak köszönhette. A céhes élet is kifejlődött. A káptalan 1481-ben megújította a váradi kovácsok, sarkantyú- és kardgyártók régebbi céhlevelét. Ebből következik, hogy a váradi céhek már a XV. század első felében vagy még korábban megalakultak.

Thurzó püspök (1506–1512) a régi középkori palotát építtette újjá. A palota leírói csak elragadtatással, a reneszánsz építészet remekéeként említik. A csodálatos épületkomplexus, négy és fél évszázad művészi kultúrájának tanúbizonysága, végleg kialakult és lezárult. A „castrum Varadiense” ebben az időben lehetett a legszebb, hiszen mindegyik stílus – a 11. század végétől a 16. század elejéig – kimagasló alkotásokkal gazdagította.

A mohácsi vész (1526) után kihuny a középkori Várad ragyogása. I. Ferdinánd megpróbálta elfoglalni a várat, de nem sikerült. 1534-ben János király országának fővárosa lett: itt tartotta udvarát, itt fogadta a követeket, és 1538. február 24-én itt kötötte meg Ferdinánddal a váradi békét.

A törökök 1541-ben elfoglalták Budát, és onnan nagy menekültáradat indult el. A menekülők egy része Váradra jött, közülük sok kézműves, közember és pap telepedett le Olasziban. Ez időtől számítjuk Erdély különválását, majd az **Erdélyi Fejedelemség** létrejöttét. Várad Erdély legfontosabb végvára lett. Fejedelmei második fővárosuknak tartották. A főkapitány rangja felértékelődött, tulajdonosa a fejedelem után a második ember lett. Hadba szállás esetén, amely a határon túlra szólította a fejedelmet, a váradi főkapitány volt a helyettese. Várad főkapitányai közül Báthori István, Báthori Kristóf, Bocskai István, II. Rákóczi György fejedelmi trónra került.

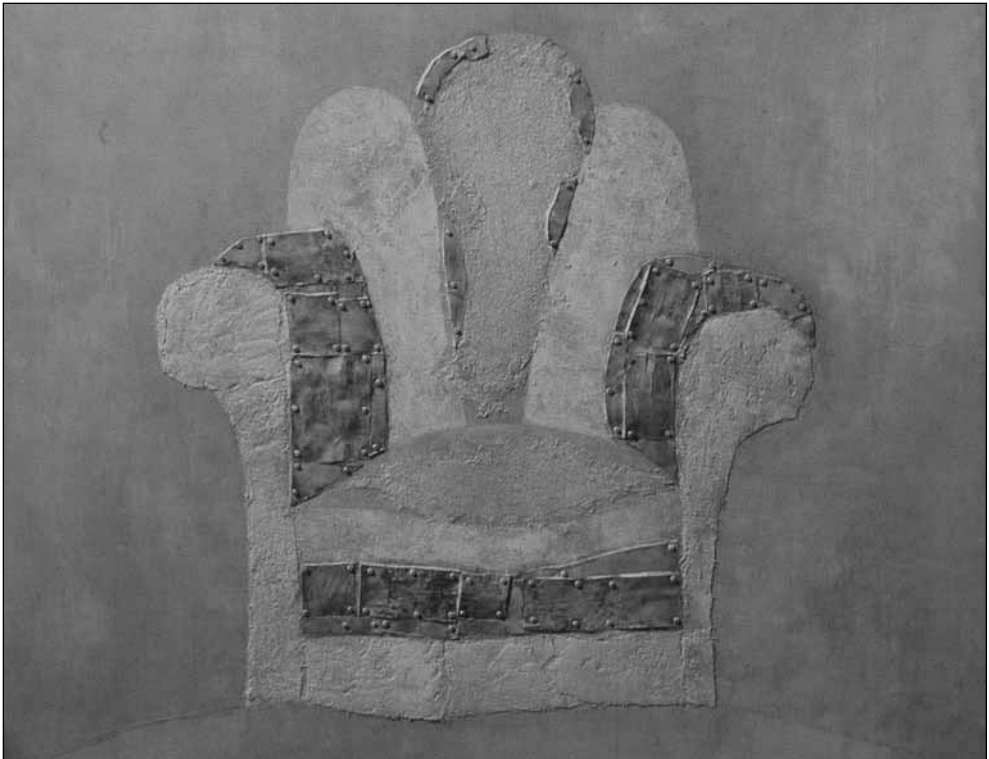
1559-ben a somlyói **Báthori Istvánt** nevezték ki főkapitánnyá. Az ő vezetése alatt kezdték meg az új vár építését. Miután fejedelemmé választották (1571), még nagyobb hangsúlyt helyezett a vár építésére. Az olasz késő reneszánsz szellemében az akkori modern új olasz erődítési rendszer alapján építették át, lényegében 1570 és 1596 között. A hatalmas, szabályos ötszögű, szögletein földdel feltöltött füles bástyákkal erősített vár tervezőjét nem ismerjük. Olasz építészei közül csupán a hetvenes, nyolcvanas években ott dolgozó Pietro Ferraboscót, Ottavio Baldigarát és Domenico Ridolfinót, valamint a kilencvenes években Simone Gengát ismerjük név szerint. A füles bástyák nevei a következők: a nyugati főbejárattól kezdve, balra az Aranyos bástya, majd következik a Veres vagy Velencei bástya, a Királyfia bástya, a Csonka bástya, végül visszatérve a főbejárathoz, tőle jobbra, a legnagyobb, a Bethlen-bástya.

A törökök 1598-ban sikertelenül ostromolták a várat. Ezután Bocskai István ostromolta két éven keresztül, s csak miután a kiéheztetett őrség megadta magát, tudta elfoglalni a várat. 1613–18 között, **Bethlen Gábor** fejedelem idejében felújították a külső védműveket és a Bethlen-bástyát. A rajta levő töredezett mészki emléktábla őrizi nevét még 1618-ból. 1619-ben a fejedelem lebontatta a romos középkori épületeket, és egy ötszögletű reneszánsz palotát építtetett,

amely csak Rákóczi György idejében, 1650 körül készült el. Ez volt Kelet-Közép-Európa legnagyobb reneszánsz palotája. Az eredeti palotából mára csak töredékek maradtak meg, mivel teljesen átépítették kaszárnyává.

A nagy fejedelmek, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna idejében felvirágzott a város. 1657-ben Szenczi Kertész Ábrahám vezetése alatt megkezdték a Várad Biblia nyomtatását, Károli Gáspár fordításában. Nem tudták befejezni az 1660-as török ostrom miatt, de sikerült a nyomdát és a Biblia kinyomtatott íveit kimenekíteni a várból és Kolozsvárra szállítani, ott fejezték be a munkát. Negyvenhat nap ostrom után, árulással, a törökök elfoglalták a várat. Harminckét évi török uralom után, 1692-ben szabadul fel a város. A várat a császári katonaság foglalta le. A Rákóczi-szabadságharc idején a kurucok hétéves ostromzár után sem tudták bevenni a várat. Ezt követte az ún. barokk újjáépítési korszak. 1725-ig helyreállították a vár védműveit, rendbe tették a palotát, megépítették a ma is álló helyőrségi templomot. 1783-ban II. József császár rendeletével a várat kaszárnyává nyilvánították. 1857-ben Ferenc József kiadott dekrétuma végleg eltörölte a vár katonai jellegét. 1918-ig mint kihasználatlan terület létezett, majd újra katonaság költözött bele és birtokolta egész az 1990-es évekig.

Tempfli József római katolikus megyés püspök 1991–92-ben felújította a vártemplomot. 1994-ben a város tulajdonába került, és megkezdik a takarítási és állagmegőrzési munkálatokat. Ezt a megalakult várgondnokság felügyeli.

Dr. Fleisz János

„A sajtó tekintélyére igenis szükség van”

A nagyváradi sajtó jellegzetességei a két világháború között (1919–1940)¹

A dualizmus korában kialakult színvonalas nagyváradi sajtó alapjait a városfejlődés dinamikus előrehaladása, az írni-olvasni tudás magas aránya, számottevő értelmiségi réteg jelenléte és a kiemelkedő szellemi légkör szolgáltatták.

Az első világháború és az utána végbement tragikus események leállították az addigi fejlődést, és a határszélre került város a visszafejlődés jeleit mutatta. A gazdasági-társadalmi élet ziláltsága rányomja bélyegét a többi ágazatra is. Az olvasni-írni tudás tekintetében (89,8%) a középmezőnybe esik vissza, de a társadalmi, politikai átalakulások sem kedvezőek. Hogy azért a város jelentős magyar sajtócentrum maradt, nemcsak a Partium, hanem egész Erdély esetében is, azt a lakosság anyanyelv szerinti megoszlása is bizonyította. A szakirodalom, a szélesebb értelemben vett Erdély tekintetében, általában az erősen felduzzasztott lakosságú Kolozsvárt tartja a két világháború közötti legnagyobb magyar városnak. Ezt az 1930-as román népszámlálás adatai is cáfolják, amely szerint akkor Nagyvárad 55 039 magyar anyanyelvű népességével a legnagyobb magyar városnak tekinthető, ha kevéssel is, de megelőzve Kolozsvárt (54 776 magyar).

Várad háború előtti jó sajtóellátottsága is lényegesen gyengül, már csak Brassót előzi meg, mivel minden 3593 lakosra jut egy sajtótermék, sőt ha csak a magyar anyanyelvűeket vesszük figyelembe, akkor még Brassót sem. Kedvező maradt viszont a napisajtó helyzete. Ebben az ellátottság szempontjából csak Arad előzte meg. A minőségi mutatók is apadást jeleznek, és ez főleg a határzónába való tartozásnak és az ezzel járó erősebb cenzúrának tudható be.

Az általános gazdasági, kulturális visszaesés közepette a váradi fejlődést követelő radikális szellem is visszavonul. Folytatva azonban a régi szép hagyományokat, Nagyvárad sajtója a két világháború között is jelentős mennyiségű és helyenként tartalmilag is figyelemre méltó időszaki sajtóterméket vonultat fel.

Az első öt évben – 1919–1923 között – egyfajta átcsoportosulás megy végbe a váradi sajtóhálózaton belül. A gyökerüket elvesztő lapok nehéz helyzetbe kerülnek, emiatt nagy veszteség éri a város sajtóját, hisz olyan fontos lapok szűnnek meg, mint a térség egyetlen egyházi napilapja, a 25 évfolyamot megért Tiszántúl (1919-ben) és a jó tartású 48. évfolyamát elért Szabadság (1921). Ezekhez még a nem túl régi Új Nagyvárad (1919-ben 8. évfolyamában járt) csatlakozott. Így is megmarad négy napilap: a Nagyváradi Estilap (5. évfolyam,

¹ Az írás a szerző *Az erdélyi magyar sajtó története 1890–1940* című kötetében megjelent szöveg szerkesztett, rövidített változata

főszerkesztője Marton Manó) információs hírlap, és a Nagyváradi Friss Újság, a Boros Jenő által alapított és a Pásztor Ede által kiadott lap. 1923-ban a 34. évfolyamáig ért el. Ezekon kívül megmaradt, a világháború előtt a vidéki sajtó élvonalába tartozó két politikai napilap, az időközben egész Partiumban és Erdélyben egyik legrégebbé vált Nagyvárad (1923-ban már az 53. évfolyamáig jutott), amelynek főszerkesztője Hegedűs Nándor, felelős szerkesztője Marót Sándor volt, és a nagy horderejű Nagyváradi Napló (26. évfolyam, felelős szerkesztő Fehér Dezső). Látszólag sok a négy napilap, de ha figyelembe vesszük, hogy 1906 végén egyszerre 11 napilap jelent meg a Pece-parti Párizsban, akkor már kialakul számunkra a reális kép.

Röviden kitérünk a két nagy múltú, régi napilap ismertetésére, amelyek erősen helyi színezetű és szellemű sajtóorgánummá váltak.

1920-ban a Nagyvárad kezdi elnyerni az új viszonyok között jellegzetes hangvételt, azonban a cenzúra miatt kisebb-nagyobb fehéren hagyott helyekkel jelent meg. Még abban az évben megnyitja Hegedűs Nándor a *Megjegyzések* című rovatot, amely új műfaj volt az erdélyi, partiumi hírlapírásban, állandóságára 1923-tól került sor. 1921-ben a lap felveszi a fejlécre a „cenzurat” szót, és a megjelenési helységet így közli: Oradea-Mare (Nagyvárad).

1921-ben ment végbe a két világháború közötti időszak helyi újságírásában a legnagyobb átcsoportosulás. Szeptember 11-én megszűnik a Szabadság, amely lényegében beleolvad a Nagyváradba. A megerősödött szerkesztőség tagjai ezután Marót Sándor, Hegedűs Nándor, Peredy György, Tabéry Géza, Katona Béla, Erdős Iván és Bíró György. Évekig tevékenykedett itt P. Gulácsy Irén.

1927-ig a lap szerkesztésében lényeges változást nem tapasztalunk, a vezércikk után a második oldalt főleg a helyi cikkek uralták. Figyelemmel követte a helyi kulturális élet eseményeit. A lap nehézségei azonban a cenzúra miatt megszorodnak. A váradiaiak is kezdtek kolozsvári és brassói lapot jártni, amelyekben nyíltabban írják meg az eseményeket, emiatt a Nagyvárad 1921 decemberében arra akarja kérni a közönséget, legyen elnézéssel, mert mindent elkövetnek az újság versenyképessé tételére és a tartalmi megújulásra. A sors fintora, hogy ez sem jelenhetett meg, mert a cenzúra kitörölte.

1928-tól a sajtószabadság visszaállításával a váradiai újságírás kicsit felszabadul, és igyekszik megközelíteni régi minőségét.

1929-ben *Ez Nagyvárad* címmel cikksorozat indul, amely bemutatja a város – mint Románia nyugat felé néző ablakának – a közállapotát. Ebben rávilágítanak többek között a város utcáinak rettenetes állapotára, és arra, hogy a külvárosban több ezer ember él állati sorban. A nyár folyamán a lap boldogan kürtöli világgá a helyzet kedvező megváltozását. Így az egyik cikkében leírja: „A cenzúra megszűnt, a vonatjáratok megjavultak, a hírszolgálatot újból telefonon és rádióon bonyolítják.” Végül pedig pontosítja, hogy: „a »Nagyvárad« tudvalevőleg naponként két kiadásban jelenik meg, mert Szilágy megye számára – amelynek a Nagyvárad a napilapja – külön lapot nyomunk szilágysági tudósítóink híreivel.”

1931-ben 61. évfolyamát kezdi meg a lap, és beköszöntő vezércikkében a felelős szerkesztő, Marót Sándor emlékezik meg a lap hatvanéves jubileumáról: „...Ma a Nagyvárad 60. évének fordulóján úgy érezzük, hogy lelkiismeretünk tiszta. Ami véges erőinkből tellett, azt odaadtuk mindnyájan, az itt élő ma-

gyar kisebbség szolgálatára. Jobb sorsáért, lelki és anyagi javáért, kultúránk, nyelvünk, iskolánk, egyházaink, szellemi közösségünk védelmében. Bevalljuk, sokat, talán nagyon is sokat nem tudtunk elvégezni a reánk parancsoló feladatokból... Szegényen jutottunk el idáig, és mégis úgy érezzük, hogy mindennél gazdagabbak vagyunk, mert érezzük, bírjuk az elkönfiskálhatatlan kincset: a közönség bizalmát..."

1934. január 27-étől Szabadságra kénytelen változtatni elnevezését, alatta zárójelben beírva: (volt Nagyvárad). A változást beharangozó vezércikkben, amelynek címe: „A régi »Szabadság«-tól az új »Szabadság«-ig”, tájékoztatja az olvasókat a helyzetről. Ebből idézünk: „...A régi Szabadság elmerült, beleolvadt a régi Nagyváradba, és íme most a régi »Nagyvárad«-ból újul meg az új »Szabadság«.”

1936 végén egy, a sajtóproblémát összegző elemző cikket közöl *Urna és Kalamáris* címmel, amelyben az eltelt időszak során a sajtó által vállalt szerepet veszi górcső alá. Ebben miután megállapítja, hogy a kisebbségi sajtó „magyar életünk létkérdéseit állandóan figyelő szerepében szinte a szív és az agy betöltésére volna hivatott”, elemzi az időszak kezdetétől a sajtó alakulását: „... Hozzájárult a sajtó megerősödéséhez az akkori idők mohó hír-éhsége. A közvetlen budapesti sajtó-értesülések elzárulása a nagyváradai magyar olvasó közönségünket elemi erővel utalta a kisebbségi sajtóra, mely ezekben az időkben így tényleg megerősödött, úgy anyagiakban, mint tekintélyében.

E vezető helyzetében a transylván magyar újságírás valóban irányított. Tudott védeni közérdekeket. Tudott purifikálni, tudott életre való eszméket tevékenyen hinteni a köztudatban, s tekintélyére mi sem jellemzőbb, mint, hogy a magyarság politikai szervét, a pártot is ő teremtette meg alapjában! A szerkesztői szék és közírói kalamáris a kisebbségi életben súlyosabban nyomott latban, mint a kisebbségi szavazatokkal telt választási urna vagy parlamenti mandátumok.”

A kezdeti szakasz utáni változásokat is szemlélteti a cikk: „... Mesterségünkön kívülálló pártférfiak kezdtek eleinte konkurálni a hivatásbeli sajtóval, kezdték meg a kihatásaiban sorvasztó sajtódömpinget, amit később a krajcáros lapok üzleti eláradása követett, s a lapok köré sűrűsödő felekezeti tagozódás koronázott meg.” A továbbiakban ismerteti, hogy ez a helyzet az egységes gondolkodásmód szétfoszlásához és a sajtó labilis helyzetéhez vezetett. Arra a kérdésre, hogy meddig tarthat a sajtónak ez a lealkonyodása, a következő választ adja: „Hisszük, hogy nem túlságosan soká a transylván magyar kisebbség szétszakadt részei, éppúgy mint a hatalom, be fogják látni, hogy a sajtó tekintélyére igenis szükség van. Mert egy a presztízisében két vállra fektetett sajtó nem lehet eredményes ügyvivője becsületes kisebbségi érdekeknek.”

1938-tól a főszerkesztő és igazgató Hegedűs Nándor mellett a felelős szerkesztői funkciót Katona Béla tölti be. A lapok egyfajta uniformizálódása megy végbe, ami nemcsak nagyváradai jelenség.

Összegezve kihangsúlyozhatjuk, hogy a Nagyvárad, majd pedig a Szabadság jelentős színpoltja volt az erdélyi és partiumi újságírásnak. 1940-ben 70. évfolyamában a térség egyik legrégebb napilapja volt, és az egész időszakban helyt tudott állni. Nagy hagyományaira építve becsülettel szolgálta a város és környezete hírekkel való ellátását. Tartalmilag és minőségileg azonban nem

tudott megmaradni országos szinten is vezető lapként, és nem tudott versenyezni a más városokban kedvezőbb talajra lelt hírlapokkal.

A város másik nagy jelentőségű napilapja a Nagyváradi Napló volt, amely 1919-ben a 22. évfolyamát érte el, és Fehér Dezső volt a felelős szerkesztője.

Az újság fontos kérdésköre volt a sajtó fejlődése és helyzete. Beszámol arról is, hogy a sajtó általános, tétova állapota folytán tartalmilag lesoványodott. Felszínen tartotta a sajtó és a cenzúra kérdéskörét. „Tényleg nagyon furcsa, hogy a kisebbségekhez tartozó laptársaink Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Brassóban, Temesváron, sőt Bukarestben is tetszésük szerint szidalmazhatnak, míg Nagyváradon nem adhatnak kifejezést a véleményüknek” – írja.

Valóban a bukaresti, kolozsvári és más városbeli újságok Bihar megyét és Nagyváradot sötéten mutatták be, mivel gyakran közöltek írásokat az ott véka alá rejtett visszaélésekről, illetve törvénytelenégekről. De nemcsak ezek a lapok igyekeztek kihasználni a béklyóba kötött váradi sajtó, valamint a város sanyarú sorsát, hanem az ideözönlő sajtó-ügynökök is, akik ellen felszólalnak a helyi újságírók.

Még abban az évben egy nagy horderejű vezércikk jelent meg, amely az erős centralizálás ellenére is néhány figyelemre méltó gondolatot közöl. Miután a cikkíró megállapítja, hogy az ostromállapot és a cenzúra megakadályozza a szabad szó elhangzását, rátér a helyzetelemzésre, amelyben a következőket írja: „...Ez a mai romániai magyar sajtó az itt ezer éve élő és xxx (a cenzúra által kitörölve) magyarságnak bibliája, egyetemes művelődési könyvtára, parlamentje, művészete, a fórumon egyetlen védője és összetartója... Ahogy bánnak ezzel a sajtóval, úgy bának a magyarsággal magával, amilyen érzelmeket váltottak ki ebből a sajtóból, olyan kollektív érzése van a romániai magyar nyelvű állampolgárnak... Mert ez a sajtó... a magyarság lelke, belső és külső mozgalmainak hú szeizmográfja...”

1928-ban a lap érdeklődőségbe lép a Nagyvárad napilappal.

A lap a régi hagyományokat folytatva élesen felszólal Nagyvárad fejlődésének visszatartása ellen. Fehér Dezső vezércikkben tárgyalja az új közigazgatási törvényt, amelynek ítélete: Várad maradjon, Bukarest haladjon! Ez a többi megrekedt erdélyi városra is érvényes helyzet Nagyváradon, ahol a legnagyobb volt a különbség a háború előtti fejlődés és az utána következett visszaesés között, különösen nagy felháborodást váltott ki. A szerző a cikkben szemléletesen ábrázolja a város akkori helyzetét: „...Nem látják vagy nem akarják látni, hogy tizenhárom év óta hogy sorvadt, hogy pusztult el minden ebben a valaha virágzó épülő szépülő Nagyváradon. Nem látják, hogy tizenhárom év alatt alig emeltek új középületet Nagyváradon, de lefoglalták a régieket állami intézmények részére. Nem látják, hogy tizenhárom év óta alig kövezték, aszfaltozták a váradi, ma-holnap járhatatlan utcákat. A sártenger miatt megközelíthetetlen külvárosról és telepekről nem is szólva. A villamosmű leromlott, a városi vasút forgalma lecsökkent. Pusztul, vész, sorvad minden Nagyváradon.” A cikk befejezésében élesen elítéli a központosítást: „...Nemcsak Nagyváradot, de az ország harmóniáját is veszélyeztetik a centrális politika meggondolatlan diktátorai, akik kiadták most ezt az esze-veszett jelszót, hogy Várad maradjon, Bukarest haladjon.” Majd felháborodottan megállapítja: „...Jogunk van az élethez nekünk váradiaknak is.”

1934 januárjától csak Napló elnevezéssel folytatja a megjelenését 37. évfolyamában. A főszerkesztő továbbra is Fehér Dezső, a felelős szerkesztő pedig Kunda Andor. A szerkesztési stílus nem változik. A lap iránya továbbra is radikális progresszív.

1935. február után az elhunyt Fehér Dezső neve felkerül a fejlécre mint alapító, a felelős szerkesztő pedig dr. Böszörményi Andor lett. 1938-ban már minden románul is megjelenik a fejlécen.

1938-ban a Napló felelős igazgatója is Hegedűs Nándor lesz, a felelős szerkesztő pedig Marót Sándor. Ebben az időszakban a két lap tartalma is hasonló. Természetesen a lapok életét nem lehet elkülöníteni a politikai eseményektől. 1940 nyarán a fenyegető papírhány miatt a nagyváradi lapok korlátozzák terjedelmüket, és a tartalom mind jobban tükrözi a nehezedő időket. A Nagyváradi Napló majd Napló, ha nem is tudta folytatni a háború előtti élénk és friss jellegét, progresszív hangvétele és jó újságírói által szakaszunkban is a jelentősebb napilapok egyike.

A napilapok szempontjából jól ellátott Nagyváradon a két hosszabb megjelenésű lapon kívül még volt jó néhány kezdeményezés. Így 1935-ben a 4. évfolyamában járó Erdélyi Lapok. Ez volt az egyetlen keresztény magyar politikai napilap, melynek főszerkesztője Paál Árpád, főmunkatársa pedig Gyárfás Elemér volt. A kolozsvári szerkesztő Sulyok István volt. Ezekon kívül megjelent az Erdélyi Néplap Bélteky László szerkesztésében, az Erdélyi Magyarság Kádár Miklós szerkesztésében, a Marton Manó alapította „Estilap”, melynek szerkesztője Marton István és a Friss Újság, amely már a 36. évfolyamában lévő olcsó politikai napilap volt, s melynek felelős szerkesztője Pásztor Ede. Ezek helyi, illetve területi lapok voltak, viszont akadt Nagyváradon néhány olyan lapalapítás is, amely országos jellegre tört. Ilyen volt az 1932 áprilisa és 1933 júliusa között létezett Erdélyi Magyar Szó. Ez a Nagyváradon megjelenő országos magyar napilap folytatta azt a hagyományt, amit előtte az 1929 és 1932 között megjelenő Magyar Szó mélyített el. Mint irodalmi, művészeti és társadalmi lap, ez is országos jellegű volt, felelős szerkesztője Ötvös Béla, majd Zágoni Dezső lett. A lapnak aradi és kolozsvári szerkesztői is voltak. Néhány cikkében az újságírók helyzetével is foglalkozik. Ebben leírja: „Nincs ma szebb hivatás erdélyi magyar újságírásnál! Megállni a hömpölygő keserűséggel szemben, letörölni a sírók könnyeit, bizodalmat önteni a fej és vagyon vesztett magyarság lelkébe, álljt kiáltani a kétségbeesés útjára sodródott embertömegnek! Egy szál tollal, fehér papíron az igazságot!”

Nem törődni azzal, hogy ez az igazság fáj másoknak! Vállalni az igazság kimondásával járó ezernyi veszély minden borzalmát...”

A lap a 3. évfolyamában belefárad a heroikus küzdelembe, és elköszönő cikkében még egyszer kifejezi hitvallását: „...Magyar életet akarunk magyar sorsunkban és megvédjük jogainkat mindenkivel szemben, aki bele akar tiporni a szűkmarokkal mért kisebbségi osztályrész fekete kenyerébe.”

Mint említettük, lényegében ennek a lapnak, valamint az országos lapra való váradi törekvéseknek is folytatója az Erdélyi Magyar Szó, amelyet Árvay Árpád szerkesztett. Beköszöntő cikkében reményét fejezi ki, hogy a hallgatás ideje alatt senki sem feledte el azt a missziót, amelyet elődje, a Magyar Szó teljesített. Ezután tisztázza a lap programját és irányát. Ebből idézünk: „A ma-

gyarság erejét a feltétlen egységben látjuk, és ezen egység érdekében mindig és mindenkinek szolgálatára állunk. Nem ismerünk felekezeti, társadalmi és osztálykülönbséget, nem tántoríthat el bennünket a jelszavaknak minden mes-teri kihasználása; mi tudjuk és érezzük, hogy a magyarság éppen a mai nehéz és küzdelmes időkben megéri és megéri az egymásra utaltság életbevágóan fontos voltát és tudja mi a kötelessége.”

Bár mindent megtesz az előfizetők megnyerésére, mégis 1933 júliusában kénytelen beszüntetni megjelenését. Az áldemokráciát ostorozó, kormánykritikus hangvételű cikkei miatt jelentős állomása volt a váradi újságírásnak.

Nagyvárad a többi laptípus tekintetében is elért eredményeket.

Ha az első időszakot vesszük figyelembe, feltűnik, hogy a váradi újságírás már 1919-ben is megfogyatkozott, és magas a megszűnési arány. A veszteségek ellenére is kialakul azonban új lapalapításokkal, valamint átcsoportosítással egy jelentős sajtóhálózat.

1935-ben Nagyváradon 23 lap jelent meg, ami némi előrelépést mutat, de Kolozsvárhoz és Temesvárhoz képest erősen elmarad. 1935 után már kevés érdemleges változás történik a váradi sajtó felépítésében.

Ha az egész 1919 és 1940 közötti periódust taglaljuk, akkor Nagyvárad a napilapok területén (31) a második Kolozsvár után, míg az összes sajtóterméket tekintve 147-tel a harmadik Kolozsvár és Temesvár után. Tehát Nagyvárad sajtóellátottsága csak enyhén gyengült.

A laptípusok nagy része – ha rövidebb ideig is – megtalálható, viszont egy-egy fajta eléggé szegényesen jelentkezik. A fejlett napisajtó mellett a legnagyobb szerepet a vallási, valamint a riportlapok játszották. A legtöbb lap helyi jelentőségű, de állandó maradt – főleg a háború előtti hagyományokra épülve – az országos terjesztésű lapok irányába mutató tendencia.

A nagyváradai sajtó társadalmi és művelődési szerepe a nagyon megnehezedett körülmények ellenére is hatalmas volt, ugyan nem tudta megtartani a háború előtti országos élvonalba tartozó színvonalát, de tartalmilag aránylag gazdag maradt és becsülettel igyekezett ellátni a megszorított feladatokat.

Folytatva a haladó hagyományokat, a nagyváradai sajtó becsülettel helytállt s hozzájárult a helyi magyar közösség önismeretének fejlesztéséhez, öntudatának megtartásához.

Vincze Ferenc

Ady hű titoknoka

Vincze Géza
(1956–57 telén)

A költő, Ady Endre életének és műveinek kutatása és elemzése szinte már könyvtárnyi szakirodalmat és visszaemlékezéseket termelt, azonban mind a mai napig lehet néha újat, érdekeset találni a levéltárakban felbukkanó iratok között. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában¹ került elhelyezésre az erdélyi származású református lelkész, újságíró és irodalomtörténész, Vincze Géza hagyatéka, aki apai ágon a költő másod-unokatestvére² volt. Adyval való személyes kapcsolatról, találkozásairól, az Ady halála utáni évekről és a Pásztor Máriaival eltöltött időről vall Vincze Géza *A Kalota partján* című gyűjteményében, mely kéziratos formában a Ráday Levéltárban található.³

Vincze Géza 1889. április 12-én jött a világra az erdélyi Kalotaszentkirályt. Református családba születik, apja Vincze Ferenc, a helybeli állami elemi iskola tanítója, később igazgatója, édesanyja szintén tanító az iskolában. Elemi iskoláit Kalotaszentkirályt végezte, majd az 1899/1900-as tanévet már a kolozsvári református kollégium bentlakó növendékeként kezdte. Ugyanitt érettségizett 1907-ben, őstől pedig a kolozsvári Református Theológiai Akadémia és a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem hallgatója. Az akadémián évfolyamtársai többek között Révész Imre, Gönczy Lajos, Mátyás Ernő, a bölcsészkaron fölötte járt Áprily Lajos s a már elfeledett Berde Mária.

Vincze Géza 1911-ben szerzett diplomát mind a bölcsészkaron, mind az akadémián. Ahogy az a későbbiekben egyre nyilvánvalóbbá válik, életében két fontos momentum játszott szerepet. Egyik ezek közül az egyház és ezen belül lelkészi, hitoktatói hivatása. A másik pedig az irodalom (főleg Ady élete és munkássága). Segédlelkész-ként kezdte pályafutását, dolgozott Kolozsváron, Szegőtelkén, Istvánházán, majd 1912 és 1915 között Fogarason.

A gyulafehérvári református egyházmegye esperese az erdélyi református egyházkerület közgyűlése előtt szenteli fel rendes lelkésznek 1915. március 8-án. Ezen

¹ Ezúton is köszönöm a Ráday Levéltár munkatársainak a kutatásomban nyújtott segítséget.

² *Viski Dániel* református lelkésznek három lánya volt: Julianna, Anna és Rozália. Juliannát vette el Ady Endrének a nagyapja, *Ady Dániel*, földbirtokos, Annát *Fazakas András* magyarókerekei református lelkész és Rozáliát pedig *Vincze Ferenc*, aki református lelkész volt Sztánán. Ez a Vincze Ferenc volt Vincze Gézának a nagyapja. Géza másod-unokatestvére volt Ady Endrének, de mivel 12 évvel fiatalabb volt Adynál, unokaöcsként vonult be a köztudatba, és Ady is ezt a rokonsági meghatározást használta kettőjük viszonyára. A részletes családfa megtalálható többek között a Kovalovszky Miklós szerkesztette *Emlékezések Ady Endréről (V.)* című kötetben a 247. oldalon.

³ A C/102-es jelzet alatt, 13-as számú doboz.

a napon lett egyúttal a marosszentimrei rendes lelkészi állásba is beiktatva. Nem volt egyszerű szolgálat. A trianoni békediktátum után Romániához csatolt Erdélyben a román állam több templom államosítását is tervezte. Ezen templomok közé tartozott a marosszentimrei református Hunyadi-templom is. Életének ezt a részét a templom megvédése töltötte ki. Nem is engedte ki a kezéből, de így utólag úgy tűnik, belefáradt a küzdelembe, mert már 1922-ben kérte áthelyezését Magyarországra, helyileg Győrbe. Itt alig egy évet munkálkodott, s a következő munkahelye már Budapesten volt. Élete hátralévő részét itt töltötte egyetlen kisebb megszakítással, mikor is 1928 és 1931 között Nagyigmádon látott el rendes lelkészi állást. Budapesten már nemcsak mint segédlelkész vagy rendes lelkész tevékenykedett, hanem sokkal nagyobb szerepet játszott életében a tanítás. Több gimnázium hitoktatója volt. Vincze Géza 1964. június 3-án halt meg Budapesten.

A *Kalota partján* című kéziratból már Kovalovszky Miklós is közölt két írást, *A Kalota partján* és *Az utolsó csucsai nyár* címűeket⁴, az általa szerkesztett gyűjteményes kötetben. A most közölt írások szintén a kéziratból származnak. Végül álljon itt Vincze Géza a gyűjteményhez írt előszava:

„Az Ady-kortársak rendre elmennek, nemsokára elmegyek én is. Rokonok, jó barátok buzdítására adom ki ezt a kis könyvet, mely az »ÉDES« utolsó éveit, halálát, s a halálát közvetlen követő eseményeket foglalja egységes keretbe – a szemtanú hitelével, hiszen az »ÉDES«-nek utolsó évein én lettem a kísérlője, egy ízben a határon át is, s az én kezemben lehelt ki lelkét a fővárosi utcán.”

⁴ *Emlékezések Ady Endréről*. V. köt., szerk. Kovalovszky Miklós, Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 206–221, 707–727.

Nagy Barna, Czine Mihály, Áprily Lajosné, Áprily Lajos és Vincze Géza
1956 nyarán Szentgyörgypusztán

Vincze Géza

A Kalota partján¹

VIII. Az érmindszenti Ady-kúrián

A következő évben, gyönyörű júliusi napon utazunk Erdélybe egy pesti tanártársammal, friss élmények színes ígéretével, vakációzó diákkedvvel.

A nagykarolyi állomáson kocsi fogad. Ady Lőrincné tekintetes asszony küldötte elibénk féderes kocsiját, mert hiszen az út jó hajtással is két-három órát eltart... Végig a határon leartott búzatáblák, messzi vetések hullámlázó aránya s haragoszöld dohányültetvények. Az áldott falusi csönd ígérete szállja meg lelkünket, ahogy közeledünk Érmindszenthhez. Itt-ott a vetések között gólyák szállnak fel. Alkonyodik már, mire Érmindszent közelébe érünk. Olyan a falu, mint egy oázis a nagy tenger közepén. Zöldellő akácfasor vezet be a falu főutcájába, aztán oldalt kanyarodunk s a református templomtól nem messze feltűnik az Ady-kúria.

Virágoskert közepén ősz hajú öregasszony: Ady Endre édesanyja. Feláll a székről s integetve jön felénk. A lakásból most kanyarodik ki botjára támaszkodva Ady Lajos, mellette felesége... A viszontlátás öröme, pompás vacsora, vidám beszélgetések után pihenőre térünk... Nekünk az alsó lakásban rendeznek be szállást, ugyanabban a szobában, ahol Ady Endre született. Gondos kezek vetették a habos párnákat, igazították el a derékaljat, s az úti fáradalom után egykettőre elalszunk.

Barátom még a másik oldalára fordul, amikor engem már felébreszt a reggeli zaj, amit úgy szeretek és megkívánok falun, mint reggeli kávéhoz a friss, foszlós kalácsot. Városi ember el sem tudja képzelni, hogy mit jelent a falusi ébredés, mikor a természet ezer nyelvén mondja el, hogy itt a reggel... Falusi gazdaságról lévén szó, a madarak szerenádjába belevegyül a libák gágogása, állatok bögése, a pásztor hosszan elhúzó reggeli kürtje...

Kis malacok turkálnak és vakkanatnak az ablak alatt. Mikor meglátnak, pillanatra feltartják fejüket, bogárszemükkel megnéznak, aztán elkezdenek futni az ellenkező irányba az istálló felé... Onnan méltóságos léptekkel indul reggeli itatásra a gazdaság egyetlen tehene, a „Rádió”, a nagyasszony most két éve vette pesti rádiószereplése jövedelméből s innen a neve is.

Csak reggel látjuk igazán, hogy körös-körül minden csupa virág. Hogy a falusi hangulat teljes legyen – magunk hordjuk a mosdáshoz a vizet a gémeskútról, s míg kétszer-háromszor fordulunk, csupa virág és fényhullámban fürdünk. A legszebbek a tornácot és az ablakszárnyakat dúsan erdőző piros muskátli-virágok.

Szemügyre vesszük a szobát.

Láttam már, de most, hogy benne is aludtam, tüzetesebb vizsgálat alá vesszük.

¹ Részletek Vincze Géza *A Kalota partján* című, kéziratban lévő kötetéből, mely a Ráday Levéltárban található a C/102. jelzés alatt.

Kis földpádimentumos szoba, hófehérre meszelve, felül padlásgerenda, a falon Ady Endre elmosódó képe, jobb sarokban ágy... Itt született 1877. november 22-én a költő. Ragyog minden a gondtól, tisztaságtól. A szobát kis pitvar (hátsó része kamarát rejt) választja el a másik szobától, ami kisebb, szintén takaros, rendes, de már nem az utcára, hanem az udvarra nyíló. Elöl széles tornác. Itt borozgatott egymagában késő estelen a kuruc fejtartású, kevés szavú Ady Lőrinc úr, míg a másik szobában aludni tértek a hancúrozásban kifáradt gyerekek.

Itten 1907-ig laktak, mert akkor felköltöztek a nagyobbik lakásba, mi a telek felső végében épült.

Közbül udvar és kert. Az otthon hangulata száll meg, az áldott magyar otthoné, a falué.

Nagy távolból szűrődik felém:

*„Szigorú szeme meg se rebben,
Falu még nem várt kegyesebben
Városi bujdosóra.*

Titkos hálói értem szötte...”

(Hazamegyek a falumba)

S ahogy járjuk keresztül-kasul a kertet, megszólal a többi Ady-vers! Mintha egy láthatatlan zenekar szólaltatná meg:

*„De hó alatt, falu fölött,
Majdnem tavaszi szelek dúdolnak:*

Holnap már derülés jöhet

*S nem lesz már ilyen csönd holnap,
holnap.”*

(Rettegésben a falu)

A fojtott erejű szavak után megbé-
kélés következik...

... néha reggel késik a fény

S ülök büszkén, dölyfös örömben:

*Köd a falun és én érzem jól,
Hogy biztos vagyok e szent ködben.”*

Itt, az „Áldott, falusi köd”-ben az édesanya szíve közelében mindig talál – ha csak pillanatokra is – pihenőt a zaklatott életű költő... s új erőt merítve megy vissza a reá váró küzdelmekbe...

De már nincs időnk szemlélődni, mert Kati, a mindenes, az Ady-porta jobbkeze jön követségbe, hogy siessünk fel a filagóriába: a Tekintetes Asszony a reggelivel már vár.

De Uramisten, milyen reggelivel!

Az asztalon tejfölös kávé, falusi abált szalonna és juhsajt... A Tekintetes Asszony maga talál, tehát mindenképp kétszer is kell venni...

Személyéről és életéről annyi zavaros tudósítás látott azokban az időkben napvilágot, hogy a látottak és tapasztaltak alapján már akkor megtettem itt-ott lapokban a helyreigazításokat... Kétségtelenül nehéz, szűkös viszonyok között élt a fehér hajú matróna s Ady Endre édesanyja külön életet érdemelt volna..., de nyomorról szó sem volt..., ahogy egyes lapok megemlékeztek... A régi nagymatryók szívósságával és ügyességével alkalmazkodik a megváltozott viszonyokhoz, s szűkösebb keretek között is megkeresi a mindennapi élelemre valót...

Frissen, elevenen peregnek ajkáról a szavak, csak ősz hajának fehér selyemfénye s évről évre kisebbedő alakja beszél a gyorsan múló időről. Régi szépségének nyomai ma is felfedezhetők arcán, bár az idő és szenvedés mély barázdákat vágott rajta. Végtelen bánatos nézése van a szemének – ezek a szemek Bandi fiáé – s valami megnevezhetetlen báj van a hanghordozásában és magatartásában, ahogy közelebb hajolva bizalmasan, komolyan beszél. Tekintetét nem veszi le rólunk s nem is marad el tőlünk ez a

tekintet sohasem, beszédes bánatával fogva tart a sírig, mint egy feledhetetlen Ady-strófa. A hangja lágy... néha azonban éles és pattogó, mint ahogy történetei is hamar fordulnak szomorúból vígba. Szeret beszélni, aki társaságában van, sohasem unatkozik, hanem felüdül. Kellemesebb és bájosabb öregasszonyt sohasem láttam, de a legelragadóbb talán akkor, mikor vacsora után megiszik egy fél pohár maga töltötte bort s utána rágyújt a napi egyetlen cigarettájára. Elnézni is gyönyörűség, milyen kecsesen tartja a cigarettát, milyen komoly rátartisággal füstöl s a kéklő füstbe nézve egy történethez kezd...

A régi világ patinája és az új idők zománca vonja be beszédét s teszi feledhetetlenül vonzóvá és kedvessé alakját, jellegzetessé időtöltéseit és szokásait. Kis gazdaságában minden a régi világ órájára jár... hajnali négy órakor már fent van, pattogó szava végighangzik a kis kúrián – a szobában azonban rádió hangja csendül, s Tasnádról másodnaponként kapja a friss lapokat, tiszteletből még a pestieket is. El nem mozdítana egy követ a házban, s Pesten sem hagyná el séta közben kis ezüstyelű botját, ruházataiban, szokásaiban hajthatatlanul régimódi, de azért felülne szívesen egy repülőgépre, mint most egy éve Pesten repülőgépet nézve, elmondotta. Ragaszkodik a régi rendhez annyira, hogy nemcsak a bútorokon nem változtat, hanem a régi alkalmazottakat is megtartja, pedig most már nincsen gazdaság... de van magyar becsület, s ő úgy gondolkozik, hogy akik egy életen át őt és az urát szolgálták, azoknak eltartásáról a megváltozott időkben is, úgy, ahogy szerény tehetése engedi – gondoskodik.

Délután kimegyünk a temetőbe. Lajos botra támaszkodva jött, Annus,

a felesége vezette karonfogva. Tízlépésenként megálltunk, s megpihent egy széken.

Este a vacsoránál... ugyanabban a zöld lugasban ültünk, amelyben nyári estéken Ady Endre ült. A nádszék ma is megvan, amelyben olvasgatott. Kettő volt. Egyik a Bandié, a másik a Lajosé. A nap aránya beáramlik a lugas zöld csipkelevelein, megcsillan a poharak peremén... Képzeletben képet váltok. Itt valaha Ady Endre ült, suttogó, mély szava, fuldokló nevetése felhangzott a csillagvirágos ég alatt...

Lefekvés előtt sokáig évődünk az öreg kasznárral. Az istállónál áll, valamit motyog, de csak úgy befelé, önmagának, mint az öregek szokták...

Megszólítjuk fényes jókedvünkben. De olyan talpraesett feleleteket kapunk, hogy hamar elmegy a kedvünk a tréfától.

Nagyon rátartós ember az öreg. Azt mondja, hogy már újságba is kitétek, s aztán le is fényképezték.

– Hát aztán tudja, hogy ki volt az az Ady Endre, öreg?...

– Jófajta ember volt az, instállom – feleli kalapját illemtudóan levéve az öreg –, ha leküldött a pincébe borér', oszt két pengő forintot is adott; ha pedig elküldött a faluba valamiér' – há' még adott öt forintot is... Penig az nagy fene pénz volt abba' a világba...

– Aztán az öreg Tekintetes úr hogy fogadta, ha hazajött?

Elmosolyodott az öreg kasznár. A szája felment a füléig. Olyan fényes lett az arca a holdvilágban, mint a vadalma.

– A Tekintetes úr mindjárt jókedvű lett, ahogy az úrfit meglátta. – Na megjött a nagy borivó! – mondta. Én aztán hordtam fel a bort a pincéből...

– Sokat?

– Ajjaj! Jaj! – vakarta a füle tövét az öreg.

Mikor már ennyi mindent megtudtunk, hagytuk a kérdezősködést másnapra.

De álom nem jött sokáig a szemre.

Folyton a Bandi úrfit láttam magam előtt, amint lebotorkál a pincébe egyedül, mert az öreg már lefeküdt, s neki, az örökké szomjasnak, még mindig kellett a bor...

Pedig nem is a bort szerette benne, hanem a mákonyt, a hús feledést szerette benne, amit hajszolt életében a bor adott neki. Nem is tudta megkülönböztetni a bor ízét. Egyszer Csucsán a legrosszabb vinkót ittuk, s olyan élvezettel szüröcsölte, mint a legnemesebb nedűt...

XIII. Az „Édes” halála

Oh, alig láttam olyan kék égboltot, mint akkor.

Mintha nem is november, hanem tavasz volna. A fák ágain villódzó fények, a levegőben madárcsipogás, lelkeiben Ady-dal édes muzsikája:

*„Víg a sírdomb, tarkák a völgyek,
Ihaj, be sok a tréfa-szó,
Tájék, kötődés, nóta, nő:
Meg nem állom, hogy ne fűtyüljek.”*

Kilenc óra múlt pár perccel, mikor megérkezünk a Szent János téri lakásra. Friss légáram a szobákban, a leány most teszi be a Tabánra nyíló szárnyas ajtót... A család tagjai házi dolgokkal vannak elfoglalva. Ady Lajos neszelődik a másik szobában.

Az „Édes” – Ady Endre édesanyja – frissen, nevetve jó elő.

– Készen vagyok, lelkeim, csak még ezt kapcsolom be...

Kezében vékony aranylánc, rajta kis medaillon, Bandi fia fényképevel. Mindig nyakán hordja, csak éjszakára teszi le. Siet. Izgatottságában – kis kezével nem is tudja bekapcsolni... Feleségem segít. Miután teljesen készen áll az indulásra, megnyugtatom.

– Mari néni, van még egy negyed-óránk!

Reánézek az órára: negyed tíz.

Megkérdezzük, jól érzi-e magát?
– Lelkeim, tegnap moziban is voltam.

Elkomorul.

– Jaj, de megbántam! Nem volt jó. Nem szerettem.

Leülünk.

Mari néni magas támlájú karosszékben ül, nem dől hátra, egyenesen ülve figyel.

– Reméljük, most már itt marad, Mari néni – szól a feleségem. – Legalább karácsonyig...

Titokzatosan mosolyog, nem tudjuk, mit nevet.

– Nekem otthon kell lennem jövő csütörtökre...

Másodszori unszoló kérésünkre, hogy miért kell elmennie, vallja csak be:

– Egy és fél disznóm van odahaza.

– Kezével nevetve mutatja a nagyságot. – Egy nagy és egy kicsi.

Kacagunk.

– Abból ti is részesültök ám!

– Óh, drága Mari néni! – szabadkozik a feleségem. – Ne fáradjon még velünk is, most is bánt, hogy cipelte részünkre a szép jércét, habár ennél finomabbat sohasem ettünk. Ittunk is az egészségére.

– Jól tettétek, lelkeim! – mondja szaporán. – Az orvos megtiltotta,

de – hamiskásan mosolyog – én is megiszom, ha lehet... egy kortyocskát... – teszi hozzá megbocsátást váró szempillantással.

Komolyabb témára kerül a szó.

Meghalkítja szavát:

– Kis pénzem lesz a jövő héten... Kocsit fogadok. Elmegyünk a múzeumba... Letesszük a gyűrűket, azután megnézzük Bandikám emléktábláját.

Sugárzik arca az örömtől.

– Szép gondolat, drága Mari néni, – lelkesedem. – Ady Endre édesanyja még életében megveti egy Ady-múzeum alapját. Ez lesz a mag. Aztán jönnek hozzá a többiek, adnak Lajosék is, mások is.

Édesen, fejét kissé félreejtve, figyel... Arca közepén ég a fekete szempár.

– A város megérdemli – folytatom.

– Ott a Baross utcában a Wenckheim palota. Letétbe helyezzük, amíg megalakul az Ady-múzeum. Akkor aztán a főváros átadja. Írást is veszünk róla. Ha a főváros alakítja meg, annál jobb... Nála marad. Szimbólum lesz ez az adományozás. A város mindig jó volt Bandihoz. Emlékezzék, Édes!... Bandinak küzdelmes, kezdő éveiben 2000 koronás jutalomdíjat is adott. Meg aztán a főváros, az ország... Itt mindig voltak hívei...

Feleségem közbeszól:

– Utcát is neveztek el róla!...

Gyémántkönnyek hullanak a két fekete szemből... Ezüstfejét lehajtja:

– Az emberek jók. Ki gondolta volna?... A tegnapi jótévőkre gondolok...

Az órára néztem. Fél tíz múlt pár perccel.

– Induljunk!

Öltözködünk. Kétszer is rászólunk:

– Vegye fel a hócipőjét, „Édes”, mert megfázik!

Szabadkozik. Szaporán száll a szava.

– Nem fázok én meg, lelkeim!...

– Meg aztán – teszi hozzá lágyan...

– könnyebbek is így a lépteim...

Kis imakönyvét veszi a kezébe. Régi selyemszalag látszik ki belőle, kézzel festett virágokkal.

Zsoltáros hangulat a levegőben. Advent...

Kezében van a kis ezüstbot is...

Indulunk. Ady Lajos felesége utánunk szól:

– Imádkoztatok Lajosért is!... Ma nagyon lehangoltan ébredt!... Azt mondta: „Vajon mit hoz a mai nap!?...”

A lépcsőn lehaladva, a gyengécske Lajosról beszélgetünk...

– Jobban van Lajos! – biztatom.

– Csak persze nem az egészséges emberrel, hanem a beteggel kell összehasonlítani, aki a szanatóriumban volt... Napról napra javul...

– Drága jó Lajoskám! – mormolja maga elé...

Kiérünk az utcára. Elöl a feleségem, Ady Lajosné hűgával. Hátrább én, karonfogva Mari nénivel...

Hirtelen kérdem:

– Nem jön-e fel Nagy Sándor mostanában? Rég nem láttam...

– Tegnap nálunk ebédelt a felesége – szól, nagy szemét rám vetve –, decemberben feljön...

Megáll. Féloldalt, kissé szembefordulva...

– Eljössz-e hát a jövő héten?... Megnézzük Bandikám emléktábláját.

– Lelkem!... hogyan mennék el! A múzeumba is... Az emléktáblához is...

– Jó lesz!... – Melegség fut át az arcán... Szeme könnyben. Utolsó gondolata is a két gyermek: Lajoskám... Bandikám...

Szorosan karolom a karját. Átérünk az utca túlsó oldalára. Lassan megyünk.

Arcán derű. Szólni akar. Kétszer is visszatartom.

– Drága Mari néni! Ne haragudjon... Úgy beszélek, mint az anyámmal... Ne beszéljen... Kímélni akarom!

Kis szél fújdogál az utcán. Pár lépésre a Krisztina téri megálló. Elöl az asszonyok. Hátul én, Mari néniel. Vilamos közeledik hátunk megett.

– 44-es, nekünk nem jó! 75-ös kell – nyugtatom... – Pár perc még, és a Nagyenyed utcában vagyunk!... Milyen jó lesz!...

– Jó! Jó lesz!...

Pár lépésre Ady Lajos sógornője és feleségem beszélget dr. Muzsnai László református lelkésszel.

– Né, itt van Laci! – kiáltok fel örömmel.

Még látom, hogy Mari néni Laci keze felé nyúl.

Aztán egyetlen jajszó nélkül megtántorodik, keze kisiklik karomból, s mintha láthatatlan erőnek engedelmeskedne, egy-két lépést tesz még...

Úgy tűnik fel, mintha emelkednék...

Odaugrunk. Ketten is elkapjuk – Ady Lajosné húga és én –, de már érezzük, hogy a kezeink között rogy össze.

Muzsnai lelkész, feleségem és többek segítségével kocsiba emeljük... Még él... lélegzik, utolsókat sóhajt...

A rohanó gondolatok sorában felvillan az elhagyott, kis kúria... Kati a kertajtóban áll... köténye sarka a szemén. ...Öntudatom világosodik... Meghal...

– Lajos!... – döbben a szívembe. – Nem is sejti...

Kint a kocsi előtt Muzsnai László búcsúzkodik. Ady Lajosné húga és feleségem az utolsó igazítást teszik a

szegény „Édes”-en... Kalapját helyezik vissza fejére, ruháját egyengetik, kabátjával takarják be, hogy ne fázzon... Látják, mi történik, de a valóságot tagadó lelkük életet mímelő gyöngéd-ségekre menekül...

... A vég pedig itt van... talán be is következett... Ajka nem mozdul, szeme lecsukódik, keze elhidegül kezembe... A megérkező mentőorvos már csak a beállott halált konstatálja, ami pár perccel előbb következhetett be...

A tömeg egyre nő. Részvevő, sajnálkozó szavak hallatszanak. Megilletődött csendben veszik körül a kocsit, melyben a legtragikusabb életű költő édesanyja kiszendvedett...

S abban a pillanatban – jól emlékszem – megszólalnak a krisztinavárosi templom harangjai... Azé, amelyben egykor Széchenyi István esküdött Seilern Crescentiával...

A halál lovai megérkeztek...

*„S aki előtt megállanak,
Elsáppad és nyeregbe száll
S fehér uton nyargal vele
Holdvilágos éjjeleken
Új utasokért a Halál.”*

...Minden lehető helyre telefonálok. Ismerősöknek, barátoknak.

...Ady Lajosné jön... Kisírt az arca. Mellette Földessy Gyula, az Ady család egyik leghívebb barátja. Komoly, tudós arcán megilletődés. Rendőrautó érkezik. Orvos, rendőrtisztek szállnak ki.

Gyöngéden leemelik az „Édes”-t. A kapualjnál ideiglenes koporsóba fektetik.

Levett kalappal némán állunk... Feleségem lehajol s állat fehér zsebkendővel felkötö. A koporsófedelet reáeresztik... s megindul sebes vágtaiban a fekete kocsia...

XIX. Ady hű famulusa

*„Utolsó lélegzetemig
meghatottan és áldva köszönök
életnek, sorsnak, véletlennek,
hogya a szívedbe befogadtál.”*

A nagyváradi Holnaposok közül talán senki sem állott olyan közel Adyhoz, mint a Holnaposok Benjámija, Ady hű famulusa – Emőd Tamás. Az a mély sodrú, nagy Élet, mely annyi rajongást és gyűlöletet, hűséget és hűtlenséget látott – mindig maga mellett tudta ezt a nálánál fiatalabb, hű barátját...

A hárshegyi szanatóriumban ismerkedem meg vele, 1936-ban a szélütött Ady Lajos betegágyánál... Olyan elfogódottan, megindultan beszél az „Édes”-sel, mint a költő édesanyjával...

Egy év múlva a Szent János téri Ady-lakásban találkozunk Móricz Zsigmond s többek társaságában. Egy hűségét ércnél maradandóbban őrző költeményét hagyja az Ady-lakásban, melyből a fenti sorokat is citáltuk, „Ady Árnyának” a címe. Ma is bennem zenélnek a sorok:

*„Hogy simogatott a szemed,
magához ölelt a karod,
vallattál és vallottál nekem
s aggódó, gyöngéd szeretettel
tanítottál embernek lenni.*

.....
*Maradtam hívő, aki hallgat,
hajdani, hű „titoknokod”*
.....”

Ady Endre édesanyja halála után – az „Édes” életében tett kívánságának engedelmességgel – most húsz esztendeje – meglátogatom lakásán az akkor már nagybeteg költőt.

Beszélgünk...

– Mondjon valami emlékezeteset Ady Endréről, amit sose feled el!

– Egyszer bambusznyelű pálcát kap valamelyik ismerősétől ajándékba – meséli a költő. – Társas összejövetel után hiába keresi. Nincs sehol! Mintha a föld nyelte volna el...

– Keresd elő, Tamás! – szól reám keserűen.

Keressük is minden elgondolható helyen, de a bot nem kerül elő!

Ady kétségbe van esve. Hogy mi lesz most már övele!?... Aki adta, lelkére kötötte, hogy vigyázzon reá! Addig lesz jó dolga, míg megvan a bot!...

Annyira hat reá a botügy, hogy otthagyja a társaságot – hazautazik Érmindszentre...

Fél év múlva ír:

– Tamás, mi van a bottal?!

– Sőt – kotorász elő Emőd egy újabb lapot – 1913 tavaszán még mindig a botot sürgeti... – Még egyszer került elő a bot! – sóhajt mélyet Emőd. – Egyszer távirat jön váradi lakásomra. Bandi küldi: „Ma este érkezem.” Aláírás: „Bátyád”. Megértettem! Az volt a megállapodás tudniillik közöttünk, hogyha nem akarja, hogy sokan várják, csak annyi az aláírás: „Bátyád”.

Magánosan, leverten érkezik Ady.

Pár ügyes-bajos dolgot lebonyolítunk – aztán ki ismét az állomásra.

Míg a vonat jön, iddógálunk... De nem sokat az ő mértékéhez...

A második üvegnél tartunk. A vonat jelez! Bandi feláll. Pár lépést tesz előre... Megszédül – s egész hosszában végigvágódik a földön.

Megjijedek. Odarohanok. Akkor feltápáskodik...

– Nem a bor! – veti reám ijedt szemét.

– A bot! – tör fel bugyborékoló ajkai közül. – Tamás! Tamás! Látod!?...

Megrendülve állok! Soha még nem történt ilyesmi velem!...

A bot azonban mégiscsak előkerült, aminek dokumentuma az Akadémia levéltár-anyagában Emőd Tamás keze írásával található levél. 1913. szeptember 10-én írja Emőd Érmindszentre:

„Édes Bandikám! Nem tudom – elvonulva a várostól, redakciótól és minden városi embertől (Váradtól félórára, kinn lakom az Olaszi temető alatt) –, hogy értesítettek-e róla, talán már hozzád is juttatták: a megkerült botodat. Károly, a Bonbonniere pincére megtalálta. Azt mondotta, hogy a héten elküldi Mindszentre. Kértük tőle, de ő »személyesen« akarja feladni. Szóval: a bot megvan!

Csókol Emőd Tamásod.”

... Hirtelen feláll:

– Jöjjön csak!

Átmegyünk a másik szobába.

Meglepetve állok meg. A falakon Ady- emlékek, s közöttük mosolyogva, mintha csak a keretből kilépni készülne – az „Édes”, Ady Endre édesanyja.

Levélcsomagból lapot húz elő.

– Nézze csak!...

A háború derekán kelt. Ady invitálja le Csucsára ilyesformán:

– Hallom, Tamás, hogy kabaré-dalokat írsz!?... Gyere, tanulj meg itt igazán verseket írni!...

Hallgatunk sokáig...

– Nézzen ide! – mutat kemény lendülettel a falra...

Gondosan berámázva, a falról réám néz merészen a költő egyik leghíresebb versének („Néhai Vajda János”, megjelent először a Nyugat 1908. október 1. számában: „Egy néhai költő” címen) kézírata!

Mindig izgatott ez a forradalmi, robbanásig telített vers!... Sokáig állok elgondolkozva a szöveg-ráma alatt. Hiszen betéve ismerem, mégis így a költő keze írásával újra és újra átéljük egész élményanyagát.

– Egyetlen volt – dől vissza ágyába a beteg költő –, aki igazi verseket írt akkor Magyarországon... Mi mindnyájan – teszi hozzá szerényen és alázattal – háborús verseket is írtunk! Ő soha!... Nemcsak a magyarság – talán az egész világ élő lelkiismerete volt! Sohasem alkudott meg, mindig az igazat mondta.

Megszorítom a hű tanítvány kezét! Elbúcsúzom.

Sohasem láttam többet!

S mint egykorú lapokból tudom – amint múlt októberben Nagyváradon tett látogatásom alkalmával, a költő egyetlen élő húga, Dr. Popovitsné, Fleischer Anna nekem részletesen elmondotta, bátyja még 1938 augusztusában hazakivándorolt Nagyváradra... S ott is temették el, még az év októberében – fiatal emlékei városában...

Balázs Kovács Sándor–Gutai István

Bánátból bánatba...

Szilánkok egy Végvár-krónikából

Közismert, hogy a Közép-Duna-medence déli felében páratlan etnikai viszonyok alakultak ki a török kiűzését követően, a 18. században. Különösen érvényes ez az egykori Bánság – az ott lakó népek nyelvén Bánát – területére vonatkozóan. A Maros–Tisza-köze, amikor Savoyai Jenő 1716–18. évi hadjárata nyomán felszabadult, az Alföld leggyéribben lakott, mocsaras, elvadult tája volt. (Az 1717. évi összeírás során 663 falut találtak a Bánságban 21 289 lakóházzal.) A háborút követően e területet Temesi Bánság néven császári koronátartománnyá alakították, s – előbb katonai, később polgári kormányzó révén – közvetlenül Bécsből irányították. A magyar rendek követelésére 1779-ben ismét visszaállították a megyerendszert s az alkotmányos formákat.

A merkantilista gazdaságpolitikát folytató bécsi udvar az adózó népesség számának gyors növelését külföldi, főként a Német-római Birodalom területéről származó lakosság betelepítésével valósította meg. A Habsburgok a bánági telepítések során a pénzügyi érdekek érvényesítése mellett sem feledkeztek meg azonban katolizáló törekvéseikről. A császári adminisztráció minden eszakkal akadályozta a magyarok betelepülését a Bánságba.

A német telepések mellett kisebb számban még olaszok, spanyolok, franciák is kerültek e területre, akik rövid idő alatt beolvadtak a németiségbe. A Monarchiának szinte valamennyi népét képviselték itt kisebb-nagyobb telepess csoportok. A szerbek, románok, németek közé csehek, szlovákok, horvátok, macedónok keveredtek. A tartományi kormányzat 63 éve alatt magyarok csak szórványosan, gyakran a magyar hatóságok, a megyei pandúrok elől menekülve szöktek a Bánságba. Tömeges betelepítésük kamarai és magánföldesúri birtokokra a 18. század utolsó két évtizedében kezdődött, elsősorban a Tisza bal partján, Torontálba. A 19. század első felében keletkezett bánági magyar telepek többsége a dohánytermesztéshez kapcsolódott. A kincstár és a magánföldesurak a nagy haszonnal értékesíthető dohánytermesztésre sok magyar kertészfalut létesítettek (Majlátfalva, Józsefszállás stb.).

Ahonnán a telepések érkeztek: Tolna megye, a Sárköz

Végvár helytörténeti krónikája úgy tudja, hogy az 1794-ben elüldözött németek helyére érkezett magyar telepések Csanád, Csongrád és Békés vármegyéből, Szentés, Makó és a Tisza környékéről jöttek. Nem szól azonban sem az irodalom, sem az emlékezet arról, hogy távolabbról, a Duna mellől is érkeztek ide telepések. Igaz, nem az első, 1794. évi hullámmal, hanem pár esztendővel később. Tolna megyéből, a kisenemesek lakta Dunaszentgyörgyről (a településről

írt monográfia sem tud erről az elköltözésről), a Sárközből: Decsről, Ócsényből, Alsónyékéről és Sárpilisről, illetve a mai Bács-Kiskun megyei, külső-sárközi településről, Érsekcsanádról költözött ide több teljes háztartást alkotó család. A végvári református egyház anyakönyvei sem említik ezeket a származási helyeket, Dunaszentgyörgy még csak-csak előfordul, de a sárközi falvakat nem jegyezték fel.

Az 1798 és 1803 között érkező sárközi telepések azonnal be is kapcsolódtak az itt formálódó közösség életébe, hiszen 1800-ban a bírói székben már a pilisi Korsós Péter ül, ezt a posztot töltötte be 1811-ben, 1812-ben is, a közbülső időben esküdként szerepel az iratokban, sőt 1815-ben is esküdt. Ebben az évben az esküdtek között szerepel Takács János és Németh András is.

A Bánátba költözésnek az oka nemcsak a sárközi határ korlátozott földterülete lehetett, hiszen gazdaságilag viszonylag erősnek mondható háztartások is elköltöztek. A bánáti kedvező lehetőségek csábíthatták a sárközieket: kilátás földszerzésre, jobb minőségű termőterületek megszerzése. Az elvándorló családok egy része az új gazdaság megalapozásához szükséges induló tőkével is rendelkezett, hiszen a Sárközben felszámolta, értékesítette házáat, telkét, jószágállományának zömét.

Három jelentős gazdasági erőt képviselő háztartás is felkerekedett, tehát a Végváron új életet kezdő sárközi familiák zöme megfelelő pénzüsszeggel, állatállománnyal rendelkezett gazdasága beindításához.

A szülőfalujukkal való kapcsolat a távolság ellenére is fennmaradt, sőt a 19. század kilencvenes éveiben egyes ekkor elköltözött családok (pl. a pilisi Korsós család) leszármazottainak egy része visszatért a dédapáik által elhagyott falvakba.

Ahová érkeztek a telepések: Temes megye, Végvár

Végvár Temes megye legnagyobb magyar lakosságú községe. Mai nevét 101 éves fennállásának emlékére 1895-ben nyerte el. A település képviselő-testülete 1892. máj. 2-án kérte a névváltoztatást, arra való tekintettel, *„minthogy a község német hangzású neve – Rittberg – az összlakosság magyar voltának nem felel meg”*.

Végvár Temesvártól délkeletre a Temesközben fekszik, 37,9 kilométernyi távolságra a megyeszékhelytől. Területe 8863 kh, lakóinak száma 2494, házak száma 533 (1900). Szántó 6621, kert 105, rét 224, szőlő beültetve 40, parlagon vagy kiirtott 50, legelő 746, erdő 651, terméketlen 464 kh. Az uradalmi birtok területe 2964 kh. Eredetileg a birtok a kincstáré volt, míg báró Sina Simon örököseitől az aradi Neumann Testvérek cég vette meg.

A települést a kincstár 1786-ban német telepések számára létesítette és Rittbergnek nevezte el. A név eredetének többféle magyarázata van: az első telepések a kiemelkedő fennsíkon telepített községet a rajta elterülő rétek, gazdag legelők miatt Riethbergnek nevezték el. Mások szerint Rittberg Mária Teréziának kedvenc tábornoka volt, kinek neve Bécsben a királynő szobrának talapzatán is meg van örökítve. A község monográfusai szerint ezt látszik bi-

zonyítani az a tény is, hogy a telepítés idején az itteni uradalom a mindenható Kaunitz herceg osztrák kancellár tulajdonában volt, ki Rittberg tábornokkal szoros barátságot ápolt, így róla nevezték el az új települést.

A német telepesek azonban rövidesen továbbköltöztek. Az akkor még Végvár közvetlen szomszédságában, alig másfél kilométerre fekvő Sipet község román lakói által folytonosan háborgatva, rablási merényleteik és gyújtogatásaik által megrémítve, alig ötesztendei itt tartózkodás után egy éjjel titokzatos módon elhagyták a községet és Vecseházán telepedtek meg. Ezután Végvárra 234 német család költözött 1786-ban, akik evangélikusok voltak. E családok közül nemsokára többen elszöktek s 34 házhelyet hagytak üresen. 1790-ben a kamara 34 elhagyott házhelyre az abaúji Havec községből költöztetett be ugyanannyi magyar családot. Azonban a vízhiány és terméketlenség miatt legtöbben elhagyták telkeiket.

1794-ben a végleg elköltözött németek helyére Csanád, Csongrád, Békés és Heves megyékből 150 református magyar családot telepítettek be. A telepítés szervezettségére utal, hogy a telepesekkel együtt érkezett református lelkészüket, Boros István és családja Makóról, valamint Szedery János tanító Szentestéről. Ezekhez kisebb, a Bánságban már korábban megtelepedett református magyar töredékek csatlakoztak (pl. Daruvárról). A helyi hagyomány szerint sok család költözött be Végvárra a kunmadarasiak által alapított bácskai Ómoravicáról is.

Számon tartják, hogy az alapítása óta megszakítás nélkül fennálló, homogén magyar falu sok, kisebb-nagyobb büntetés elől menekülő magyar jobbágy-nak adott menedéket. Önérzetesen elutasítják viszont azt az állítást, miszerint községük alapítói a szegedi csillagbörtön lakói, feltételesen kiszabadított rabok lettek volna.

A telepítési szerződést 1795. júl. 3-án írta alá a kincstár képviselője és 103 betelepült magyar családfő, valamint nyolc itt maradt német gazda. 12 pontban szabályozták a telepesek mindennapjait, jogait, kötelességeit.

A németek által elhagyott házakat és az azokhoz tartozó földeket csak református magyar családok kapják meg, azzal a kitétellel, hogy a szántókat és a község belterületén lévő erdőséget irtani tartoznak. Ez a munka viszont beleszámít robotjukba s a kiirtott fákat is megkapják. 1795. november 1. és 1798. október 31. között adómentesek. Készpénzben semmi segítséget nem kapnak, viszont az 1795. esztendőre a szűkölködőknek a kincstár vetőmagsegítségét oszt, melyet három év alatt kell visszafizetni. A három adómentes év alatt a lelkipásztor 150, a tanító 75 forint éves bérét a kincstár fizeti, és kiszolgáltatja az évi 24 pozsonyi mérő kétszeres búzából és hat pozsonyi mérő kukoricából álló „*naturális deputátumot*”. Emellett a lelkipásztor – megélhetésére – kap egy egész sessiót, egy hold szőlőföldet, a tanító pedig ennek felét.

A letelepedő családok vállalják, hogy 1798. november 1-jétől tíz évig, tehát 1808. október utolsó napjáig a településen maradnak, ez idő alatt a házakat felújítják, a határbeli földeket megtisztítják, a földesúri és alkalmi adókat megfizetik és magukat az urbárium szerint viselik. A házak felújításához szükséges alapanyagokat (nád, mész) a kamara ingyen bocsátja a betelepülők rendelkezésére, a fát pedig a szokásos erdei árszabás szerint kapják. A téglát maguknak kell verniük.

A kincstár kötelezi magát, hogy a háború után az egyháznak templomot, a lelképásztornak pedig még a háború alatt tisztességes lakást építtet. Ezeket az épületeket azután a közösség köteles karbantartani. A prédikátor mostani házat pedig kötelesek átalakítani tanteremmé és tanítói lakássá, az átalakítás és a későbbi karbantartás a község feladata.

Minden családnak a kamara által juttatott földön kívül még négy hold (egy hold szőlő, három hold kender- és káposztaföld) jár. Ezeket a területeket azonban még fel kell törni, ezért négy év adómentességet kapnak rájuk, *„mindazonáltal csak egy láncz az tudniillik: a melly szőlő kertnek fog kimérettetni, fog csak mind tulajdon, a többi három láncz pediglen árendaképpen, és titulo precaru csak azon időre engedtettni, méglen ezen contractus tartani fog – következőképpen utolsó octoberig 1808. Melyért a Camaralis Uraságnak minden Lánczról, aztat kivéven, melly szőlő hegynek destinálva vagyon, és mellyért 30 xr dézsma nélkül fog fizetődni esztendőnkint 30 xr és mindentül Dézmát mihelyest az szabad esztendőök expirálni fognak adni, kötelesek lesznek.”*

„Mivel Rittberg nem Promontorialis helység, következőképpen a helységnek csak egy fertály esztendeig tartó Kortszmalásra légyen jussa az contractus kötő familiáknak azon okból, hogy nekiek tulajdonul szőlő kerteknek föld adattatik, egy fertály esztendeig tartó kortszmaláson kívül több juszt nem engedtetthetik.”

„Az 1401 Lánczokból álló remanentialis föld fog contractus kötő familiáknak, és pediglen első Nov. 1795. Utolsó Octoberig 1798. a mostani Arenda árán esztendő által negyven két forintért további első November 1798. Octoberig 1803. minden láncz 3 xr a vagy egy summában esztendőnkint hetvenkét forintért, és első Novembertől 1803. utolsó Octoberig 1808. minden láncz 6 xr, a vagy egy summában esztendőnként Száz Negyven Négy forintokért, azon móddal árendában adattatni, hogy ezen földek mint minden különbözős nélkül, a tőkéktől, s tövisektől, ezen tizenhárom esztendőök alatt, méglen ezen Contractus tartani fog, hogy Urbárium szerint műveltethessék, és hasznossá tétethessék kitisztítatni tartozzanak, s kötelesek legyenek. Ellenben a három kutaknak felállítására (mellyeket magok ásni és elkészíteni tartozzanak) az ahhoz szükséges hetven nyoltz darab négy öles és tíz nyoltz fákot ingyen fog kiszolgáltatni.”

Mivel a település mellett semmilyen erdő sincs, ezért a kincstár háromszáz hold földet ad erre a célra, melyért árendát tartoznak fizetni. A község kútjait a kincstár teteti rendbe, de utána a karbantartás a közösség feladata.

Az aláírók között még egyetlenegy Tolna megyei vagy sárközi család sincsen. A migráció a telepítőknek is komoly gondot okozott, pár héttel a szerződés létrejötte után már kiegészítésekkel toldották meg. Az ötödik pontra nézve *„a familiáknak által adatott földek pedig megjobbítandó, s jó állapotra hozandó házak csak olly móddal leszen tulajdonok, hogy ha ők illendőképpen Rittbergben megmaradni nem pedig a 10. esztendőök elfolyása után máshova költözni fognak”. A hetedik ponthoz a következő bejegyzés került: „A földes Uraság nekiek egy Templomot és a Leleképásztornak egy házat fel fog állíttatni, ha már egyszer bizonyos lészen abban, hogy a nevezetes Familiák megtérven az eő álhatatlanságoktól, magokat tellyesen az állandó maradásra eltökéltették légyen.”* Ez az állhatatosság azonban a következő években sem

jellemezte az új telepeseket. Az 1795. évi szerződést aláíró 111 családfőből az 1800. évit 58 írta alá, a többiek elköltöztek a faluból, köztük valamennyi német család is.

1800-ban új szerződést fogalmaztak. Ez több ponton egyezik az 1795-ben kötöttel, de lényeges eltérések is vannak. Ez a szerződés tulajdonképpen a végleges okmány a kincstár és a végvári telepesek megegyezéséről, mivel ez magában foglalja a két előbbi javított és mindkét fél számára elfogadhatóbbá tett pontjait (az első kelt 1795. július 3-án, a második pedig 1799. június 23-án). Az öt év alatt a lakosság jelentős mértékben kicserélődött, igen sokan elköltöztek, esetleg csalódként a körülményekben visszaköltöztek szülőföldjükre. Új területek kapcsolódtak be a telepesek kibocsátásába.

Az 1800. június 7-én megkötött szerződést már 144 református magyar családfő írta alá. *„A Régibb Rittbergi Lakosok a Felsőmagyar Kamara 24k április 1799. N. 4170 alatt költ. resolútiója szerint 1ő Novembertől 1795. utolsó Octoberig 1801 számlálván hat esztendőig minden Urbarialis adózásoktól és marháktól egészen szabadok és mentek lesznek, és mivel ők ezen esztendők alatt, valamivel a Földes Uraságnak már adóztak, az nekik a szabad esztendők elfolyása után az Uraság adó fejébe be fogja számlálni.”*

„Mind a régibb, mind az újabb Rittbergi lakosok köteleztetnek azon életet a mellyet a földes Uraságtól vetés fejében kölcsön kaptak, éppen annyit a mennyit vettek in natura mennél hamarabb vissza téríteni.”

„Kötelesek lesznek Lelki Pásztorjokat, és Oskola Mesterjeket az 1ő Novembertől 1798 fogva magok fizetni, de a Földes Uraság amannak egy egész házhelyet és egy hold földet szőlő kertnek minden adó nélkül tulajdonképpen oda engedi a mint már valóban is oda engedte.”

Ezzel a szerződéssel *„köteleztetnek a Rittbergi Magyar Lakosok arra, hogy magokat itten már állandóul le teszik, innen többé el nem költöznek, szorgalmatos Gazdák lesznek a Földes Uraságnak és Tisztjeinek önként engedelmeskednek és magokat mindég tsendesen viselik”*. Ez utóbbi kitételt nem minden telepesnek sikerült betartani. Az akkori betelepülőknek több mint fele a községet elhagyta még a korai időszakban. Valószínűleg, több családot a honvágy űzött vissza, másokat talán a Végvár körül fekvő román községek lakosaival való folyamatos küzdelem ejtett kétségbe afelől, hogy itt valaha boldog otthont alapíthatnak. Többen csalódként a környék gazdasági lehetőségeiben, a telepítés körülményeiben, és ezért vehettek vándorbotot.

A telepesek egy részének elvándorlását az említett okokon kívül az a körülmény is okozhatta, hogy a kincstári birtokot előbb a francia származású Rohan herceg, majd tőle néhány év múlva gróf Vojtkffy Ferenc vette meg, akik a kincstárral kötött szerződést nem újították meg, a végváriak mindazon előnyöktől elestek, melyeket a szerződés biztosított nekik. Az uradalom azután a Sina család birtokába került. Báró Sina György a régi szerződést s benne a lakosoknak biztosított kiváltságokat megújította.

Ludovico Nagy szerint 1828-ban Végváron 238 házban 1242 lakos élt, ebből 1186 református, 56 pedig római katolikus. Fényes Elek szerint 1839-ben 1478, 1851-ben pedig 1834 református, 22 római katolikus, 30 evangélikus, 31 zsidó és 12 görögkeleti vallású lakosa volt a falunak. A népesség gyors gyarapodásával párhuzamosan folyt a birtokaprózódás és a társadalmi polarizálódás

is. Az 1839-es 136 egész jobbágytelek 1847-ig 82-re apadt, ugyanakkor 101 féltelkes, 17 negyedtelkes gazda és 77 zsellér élt a faluban. Határa 8701 hold 540 négyszögöl, melyből szántó 4000 hold 1420 négyszögöl, rét 1261 hold 360 négyszögöl, legelő 582 hold, szolgalmom föld 164 hold 800 négyszögöl, erdő 1000 hold, irtás alá való cserjés 819 hold 1550 négyszögöl, belső telkek 324 hold 1340 négyszögöl, három malomkert, 12 hold temető, 4 hold kuktaknál, marhalegelő 78 hold 1320 négyszögöl, ország s más utak 419 hold, hasznavehetetlen 34 hold 150 négyszögöl. Úrbériség 4971 hold. Majorság: szántó 635 hold, legelő 112, cserjés legelő 250, kivágások 124 hold, kaszáló 180 hold, erdő 1000 hold, irtani való cserjés 569 hold 1550 négyszögöl. A föld sűrű agyag, mely a vizet nehezen szívja be, s ezért kevés a víz. Búzát, zabot és kukoricát terem.

A 19. század folyamán állandó mozgásban volt Végvár lakossága: az elköltözöttek helyére jött az utánpótlás az Alföld egész területéről, néha távolabbról is. Új települések kapcsolódtak be a lakosság felfrissítésébe: Szabadszállás, Mezőgyán, Fehérgyarmat, Cegléd, Kiskunhalas, Izsák, Magyarcérna, Újfehértó, Sárszentmiklós, Tiszafüred, Dunaföldvár.

A túlnépesedett községből az 1880-as években több család visszatelepült a Tolna megyei Pilisre, Decsre, Ócsénybe. A visszatelepülésre így emlékezett egyik Korsós leszármazott: *„A XIX-ik század végén lett Rittbergből Végvár. Az ünnepélyes közgyűlésen ott szavazott a pilisi Korsós Ádám is, akit csak Fehérbajszos Korsósnak híttak. Helyénvaló nevet választottak: ez a község csakugyan »végvára« volt a szökött jobbágyoknak, a vízi életre unt sárközieknek, a Tisza meg a Körösök táján tengődő s végre földhöz jutott zsölléreknek. A sárközi »gyarmatosok« itt sajátították el a rendszeres földművelés tudományát. Ám ez időben megindult visszaszívárgásuk az anyaközségbe. Híre járt a vízi világ szüntének, az immár kiszélesedett határ haza várta gyermekeit. Eddig is tartották a kapcsolatot Pilissel, akár ma Végvárral. Most azonban küldöttség ment haza szertenézni, és azonnal birtokba vették az ősi jusson dukáló földet. Pedig jól éltek Végváron, Kurdiné édesapjának földjei mellett lóval »húzott« olajütőmalma is volt. Forrásom ismét buzog:*

– Midőn visszatértek, bátyám rögtön egybekelt egy pilisi özvegyasszonnyal, mivel maga is özvegyi sorban élt. A kutyánkat is magával vitte. Mikor otthagyták egy időre Pilist, és Végvárra jöttek az egész csaláért, a kutyát nem hozták magukkal. Az meg kijárt a földekre, ahol gazdái dolgoztak, kereste őket, és rítt. Bizony, rítt a kutya.

A hazatérőkre nehéz idők következtek. A tizenkilencedik század utolsó évtizedében esős esztendők jártak, a határ laposabb részei megteltek talajvízzel. Tócsa és tócsa mindenfelé, néhol csak lóval bírtak átgázolni rajtuk. A határ felosztása terén pedig a közösségi elv a legnagyobb széttagoltsággal elegyedett:

– Legalább tíz helyen feküdtek a földjeink. Művelés szerint osztották föl a határt, így kenderes földre, kolompéros földre. Ezeken kapta ki-ki a magáét.

Volt ebben okosság is, aszerint történt az általános elosztás, hogy minek a termelésére alkalmas a föld. Ám ilyen mérvű széttagoltság rengeteg időt, erőt tékozolt. Azután a század végén itt is elpusztította a filoxéra a szőlőket, az új század elején friss telepítés történt tömérdek költséggel. Benyomult

a falusi életbe a pénzgazdálkodás, a bankkölcsön, a kezesség, a váltó. Egy nagyralátó, gőgös rokon rávette Korsóst, hogy kezeskedjék érte. A rokon fölvette a pénzt, a fia elverte, s akkor derült ki, hogy már utolsó kvadrátjukat is megterhelték. A Korsós család meg fizethetett, és elszegényedett." A 20. század fordulóján sokan települtek ki Végvárról az akkor létesített Bodófalva, Szapárfalva, Sztancsófalva bánsági községekbe, sőt az erdélyi Nagysármásra is. Lakosainak száma 1910-ig mégis 2884 főre duzzadt.

A rokonsági kapcsolatok továbbélése

Az 1920-ban aláírt trianoni békeszerződés Romániának ítélte egész Erdélyt, továbbá a Tiszántúl keleti szegélyét és a Bánát keleti felét. A román fennhatóság alatt a színmagyar település lakossága sok megpróbáltatást állt ki. A második bécsi döntés 1940. augusztus 30-án Észak-Erdélyt és a Székelyföldet 43 104 négyzetkilométer területtel, 2,4 millió lakossal (köztük egymillió románnal, míg Dél-Erdélyben négyszázezer magyar maradt) visszaadta Magyarországnak. Végvár lakossága is román fennhatóság alatt maradt. A második világháború alatt azonban olyannyira nehezzé vált a magyar lakosság helyzete, hogy sokan – elsősorban a katonaköteles fiatal emberek – átszöktek a magyar határon. Ez viszonylag könnyen ment, hiszen Végvár közelében húzódott a hármas (magyar–román–szerb) határ.

1941. június 1-jén sorozták a 20-asokat, 10-én pedig a 21-eseket. De akkor már nagyban pengett a háború. Visszakerült Magyarországhoz Erdély. De a mi részünk nem!

Akkor már a 19-beli születésűek szöktek át Magyarországra. Füleken voltak táborban, ott őrizték őket. Írták haza: ezt a papírt kérik, azt a papírt kérik. Amikor ezt megtudtam, mentem a paphoz, a község házára, összeszedtem a magaméit. „Minek kell ez, Imre?” kérdezték, de tudták. Magyar emberek voltak. „Nem akarok oláh katona lenni!”

Édesanyám megtalálta a kabátom zsebében az iratokat. Sírt. „Itt akarsz hagyni bennünket?!” Megfogadtam, hogy nem megyek el, ha az oláhok szíját hasítanak a hátamból, akkor se.

Minden nap vártam a behívót. (Akkor Temesváron dolgoztam egy kovácsmesternél, aki a háború után átkerült ide, Bátaszékre és megkeresett Pili-sen.)

Lakott az utcánkban egy lány, aki szintén Temesváron dolgozott. (Sokan bejártak Végvárról Temesvárra már akkor is.) Megbeszéltük, hogy ez a D. Kovács Rozi értesíteni fog.

Éppen kint vasaltam az utcán a temetkezési vállalat kocsiját, meg a lovait patkoltam.

Jön Rozi:

„Tiszta a ruhád.” (Ez volt a jelszó.)

Megyek a mesterhez:

„Mester úr! Ide a pénzt! Tiszta a ruhám.”

Nem értette, miről beszélek.

„Menjen haza és hozza!”

„Menni kell Romániából! Megjött a behívó!”

„Jól van, segéd úr.”

Azonnal vonatra ültem és mentem haza.

Bujdosó meg észrevett. Valahogy megneszelte. Járt a nyakamra délelőtt, délután. Végül eljött velem.

Édesanyám összecsomagolta a motyómat: „Menjél, fiam!”

„Megígértem, hogy nem megyek” mondtam, de akkor már ő küldött.

Az egyik végvári embernek volt két jó futó lova, meg könnyű kis kocsija. Apám beszélt vele.

A helybeli malom tulajdonosának, Juhász Ferencnek tanyája volt a határ mellett. Oda kellett eljutnunk. A kocsis este befogott. Rongyot tekert a stédli-re (no, ez is német szó!), hogy ne kattogjon. „Csak addig bírja, amíg kiérünk a faluból!”

A temető felé mentünk, Sipetnek. A községeket elkerültük. Másnap délutánra odaértünk a tanyára. Mit ad Isten? (A mester úr, akinél annak idején inas voltam, összedolgozott egy bognárral. Neki is volt inasa. Egyszer megpofozta, mire az inas /Jancsi volt a neve/ otthagya. Ő volt ott a tanyán!)

A kocsis megetette a lovakat és visszament Végvárra.

Ez a Jancsi akkor azt mondja:

„Én nem megyek veletek, de megmutatom, merre kell menni.” A nap már ereszkedett lefelé szépen, pirosan. „Ha átmentek három kis árkon, már Jugóban vagytok!”

Átmentünk mi négyen is! Jó meleg idő volt. Egy helyen leültünk a levágott csalamádéba. Kezdem elaludni. „Gyere! Gyere!” mondja egyszer Bujdosó. Nem mentünk 15 métert, találtunk egy követ. A Karcsinak jó fókuszszseblámpája volt. Rávilágított. Nézzük a követ: R van rajta. Nézzük meg a másik oldalát is! Abban a pillanatban durr! durr! Lóttek, de nem miránk, odébb valahol. Ott is ilyen dezertőrök lehetnek, mint mi. Ha tovább várunk, a járőr biztosan elkap bennünket.

Mentünk tovább. Egyszer azt mondja a Karcsi: „Állj meg!” Megálltunk. Két alak jött szembe. Nézzük... nézzük... lefekszünk, úgy nézzük... mit ad Isten: két napraforgószár mozgott, azokat láttuk embereknek.

Végül találtunk egy szállást. Három kopó kutya jól körbejárt bennünket. Nálunk meg semmi ütle! Fordulunk a tanya mögé, hallgatózunk a kis ablaknál.

„Nehogy beengedj valakit!” halljuk egy nő hangját.

„Magyarul beszélnek!” mondja erre egy férfi.

Beengedtek bennünket. Ott ringott a kisbaba a bölcsőben.

„Mondja meg, hol vagyunk!” kértük a férfit.

„A senki földjén.”

Mondtuk, hogy Romániából jövünk.

„Honnan?”

„Végvárról.”

Hihetetlen, hogy az ember hol és hogyan akad rá valakire! Azt mondja ez az ember: „Én is végvári vagyok.” (A szülei költöztek Végvárra. Kétszer átszökött Szerbiába, erre az oláhok bedutyizták.)

Utána bejött velünk Kanakra a felesége (beszélt szerbül, mi meg: kuss!), hogy megmutassa, melyik vonat megy Debeljacára. Magyarul Torontálvásárhely. (Abból a Pataki családból, amelyikből a nagyapám származott, egy férfi, Pataki Máttyás odanősült még Nagymagyarország ideje alatt.)

Debeljacán megyünk az utcán. Vasárnap volt aznap, úgy emlékszek, mintha tegnap történt volna. Valamilyen ünnepet tartottak. Mit ad Isten: találkozunk egy Bocskai-sapkás gyerekekkel. Kérdem tőle: „Hogy hívnak?” „Pataki Józsefnek.” Hát annak a nagybácsinak, Pataki Máttyásnak az unokája volt!

Ennek a Máttyás bátyámnak a sógora, egy nyugalmazott csendőr tiszteltyettes, Szegeden lakott. Doszlop Sándornak hívták. Máttyás bátyám öregeb-bik fia szépen áthozott bennünket Szegedre. Doszlop Sándor elismert bennünket retyerutyájának. Magyaráztuk neki, hova akarunk menni. „Gyerekek! Nem lehet ám csak úgy utazgatni. Jelentkezni kell.”

Másnap elmentünk jelentkezni. A börtönnél volt a rendőrkapitányság, vagy mi. Azon nyomban becsuktak bennünket a Csillagba! Rácsos kapu, rácsos ablak... el voltunk savanyodva. Voltak ám ott nagyszakállúak is! Nem volt, aki feleljen értük.

Kérdegettük:

„Te mióta vagy benn?”

„15 hónapja.”

„Hát te?” „

„Tíz hónapja.”

„Négy hónapja.”

Sanyi bácsi másnap jött értünk és kihozott bennünket. Kaptunk ingyenje-gyget föl Csepelre. 1941. november 28-án mint szakmunkás mentem dolgozni. Elszöktem egyszer a munkahelyről. Elmentem a préskovács osztályra. Láttam a füstös embereket, érdeklődtem tőlük, ők meg útbaigazítottak. Mentem a művezetőhöz. Elmondtam, ki vagyok, hogy kerültem oda és hogy szeretnék a szakmában dolgozni

„Fiam, itt nincs lópatkolás!”

„Nem baj, de vassal kell dolgozni itt is!”

Hat hónap alatt hőfokellenőrnek képeztek ki. Tudni kellett, ez és ez az anyag milyen, mi a kovácsolási hőfoka... nagyon jó helyem volt. Volt a prés-kovács osztálynak egy kisebb szerszámkészítő részlege, Bujdosó Karcsi oda került.

Egyszer mondja a bácsikám:

„Imre! Ha lemegy vidékre – Csepelen ez volt a szó –, kérdezze meg, kell-e nekik lúgkő.”

Decsen megkérdeztem az ángyikámtól.

„Hú! Dehogynem!”

„De elég drága. Azt mondták: 1 kiló lúgkő 1 kiló zsír.”

„Ha 1 kiló lúgkővet hozol, 2 kiló zsírt kapsz!”

Megindult a bolt. Ha nem jelentkeztem volna önkéntesnek... annyi pénz volt! Olyan ruhákat csináltattam magamnak! Jegyre cipőt?!

Negyvenhárom tavaszán Laci bátyám elvitt Pataki Károlyhoz, egy vezér-kari huszárőrnagyhoz. (Ekkora a Pataki család!)

Azt mondja ez a Károly bátyám: „Gyerek! Az olaszok kiestek a frontvonalból. A románok se jól viselkednek. Magyarország nemcsak Erdélyt, hanem a Bánátot is elfoglalja.”

Ekkora lettem!

Megírtam a kérvényt. Három sor volt az egész. Fogtam magam, bevitettem a Verpeléti út 3-ba. Önként jelentkeztem harctéri szolgálatra. Három nap múlva a kezemben volt a behívó. Gyorsan megvolt a kiképzés is. Sajnos, Bánát helyett bánatba kerültem. Fehéroroszország, Pinszki-mocsarak, Rokitno... Két évig voltam frontszolgálaton. A Hunyadi hadosztálynak már csak egy zászlóaljja maradt. Kétszeres vitézséget kaptam volna, ha mi nyerünk.

Németországban estem fogságba, 3 nappal a háború vége után.

Egy út vágta ketté a tábor. Egyik felén a németek, a másik felén mi. Harmincötezer magyar foglyot számoltak meg és nyolcezer németet Graz mellett.

Egyszer csak átkísértek bennünket Jánosházára. Jánosházától Foksányig 23 napig tartott az út. Nyolcvan ember a kisvagonban, százhusz a nagyban. Olyan szorosan ültünk, hogy összepiszkoltuk egymást. Naponta egyszer kaptunk egy vödör moslékot. Jánosházán 1 kulacs víz, Budafokon a Dunából 1 kulacs víz, Békéscsabán 1 kulacs és meg kettő a Marosból, nem tudom hol. A vérhas elvitte a nép nagy részét. Az ezerhatszázból kétszázhetvennyolcan maradtunk. Öt embernek szétverték a fejét, már Romániában, mert a többiek megszöktek.

Foksányban szőrtelenítés. Csak a bajusz meg a szemöldök maradhatott meg. Itt kaptuk a parancsot: a Vöröskereszt vagy valamelyik világszervezet elrendelte, hogy a foglyokat szabadon kell bocsátani.

Kértem magam Végvárra, de nem engedtek. „Magyar katona, Szegedről menjen haza, ha tud!”

Hat napig utaztunk Szegedre. Ott fél nap alatt elintézték a papírokat. Onnan irány Decs!

Amikor megérkeztem, Gyuri bátyámnak a lánya kint ült a küszöbön. Jól megnézett, aztán beszaladt és bezárta a kaput. 39 kiló voltam. Az ángyikám jóvoltából aztán följavultam.

Ott Decsen elmentem dolgozni egy kovácshoz, úgy karácsonyig. Akkor elmentem egy másikhoz.

Közben Bujdosó Pali bátyám agitált: Menjünk haza, mert amnesztia van Romániában. A szökötteket nem büntetik meg.

'46 február lehetett. Átmentünk. Otthon megint kovácsműhelyben dolgoztam, közben gyűrűs menyasszonyom lett. Úgy volt később, hogy átjön ő is Magyarországra. Háromszor próbálkozott, egyszer sem sikerült neki. (Nekem 15 tiltott határátlépésem van, de csak kétszer kaptak el!)

Pataki Laci bátyám eljött Pilisre meg Decsre rokonlátogatóba. Anyám nekem is sokat mesélt Pilisről. Valamikor ott laktak a szüleivel, amikor még kislány volt. Egyre mondta, hogy jöjjen ide a rokonokhoz. Nagyanyámék tízen voltak testvérek. Öt fiú, öt lány. A tízből nyolcan Pilisen laktak. Először nem akartam. Meg másodszor se.

Közben megjött Laci bátyám felesége meg lánya, Zsuzsa és a fia, Laci is. A Bán Korsósék házukba mentek lakni. Ott laktak a háború végéig. Akkor visszamentek Végvárra. (Hencz Imre 1921. Végvár)

Akik átszöktek: (a magyar férfiakat mind vitték a frontra) Pataki Berti bátyám, Kótai Jóska, K. Tóth Zsiga bátyám... Laci bátyám már ott volt, Vilma ánygom a két gyerekkel: Zsuzsikával meg Lacikával szökve mentek által, Szerbián keresztül. Titelnél vitték át őket a Tiszán, csónakon.

Az én nővérem, Pataki Ilona is ment a vőlegénye, Haág Mihály után, aki már szintén odaát volt.

Akkor a két férfi: Laci bátyám (Vilma férje) és Mihály mentek értük és a titeli gyűjtőtáborból kikérték őket. Vállalták a felelősséget, a jövődöbéli férje a testvéremnek aláírta, hogy igenis feleségül veszi. Akkor kiadták.

Négy évig ott laktak ők is Magyarországon.

Nem mind Pilis meg Öcsény környékén voltak letelepedve, de a lakodalomra összegyűltek a végváriak. Például Pataki Mihály Csányon (Heves megye) volt szegődve egy dinnyetermesztőhöz.

Amikor vége lett a háborúnak, kocsira pakoltak és hazajöttek.

Amikor elkezdtek azok is hazajönni – ez még a '40-es években történt – akik addig Pilisen meg a környéken tartózkodtak, Erzsi néni (Tavali Kovácsné) – annak a vőlegénynek a nagymamája, akinek a lakodalmán ott voltunk a férjemmel, Lajossal és a kislányommal, Rozikával – azt mondta nekik: „Gyeretek vissza családotul!” (Várdombon nagyon sok üres ház maradt a svábok után.)

Hazajöttek, a családot megtalálták. Egy se ment vissza! Az a ragadós végvári föld itt fogta őket.

Tormába esett féreg a végvári ember. Másutt nem szeret. A tormába esett férget áttehetik édes gyümölcsbe, de az visszamászik a tormába. Nehéz művelésű a végvári föld, de mégis ragaszkodnak hozzá. Ezt a mi korosztályunkra értem. (Korsós Lajosné Pataki Rozália 1927. Végvár)

Végváron születtem 1932. június 10-én. Ott végeztem a három osztályt, utána 1942-ben elkerültünk Magyarországra. Háború volt. Apámat elvitték katonának és ő átszökött. Mi pedig jöttünk utána. Édesapámat Pataki Lászlónak hívták, édesanyámat Tóth Vilmának, aki akkor már tüdőbeteg volt.

Pilisen végeztem négy osztályt, ott konfirmáltam. Bogár tanító tanított, a lelkész pedig Simon István volt. Miklós Éva volt a legkedvesebb barátnőm. Meg Kozma Bözsi, Mózes Bözsi... Gutai Pistát is ismertem... Kati Jancsit, Ács Jánost.

Amikor apukám átjött, először nem Pilisre ment vagy Decsre. Pesten, a Hunnia filmgyárban dolgozott. Pataki Károly bácsi vette a szárnyai alá. Nem volt ott sokáig, nem szeretett élni a nagyvárosban. Akkor ott már bevezették a jegyrendszert. Hiába, háború volt. Amikor édesapám először eljött a Sárközbe, Korsós Pálhoz ment Decsre. Ő mondta neki: „Öcsém, van Pilisen egy üres ház, én megveszem neked az asztalos szerszámokat és majd ott dolgozol.”

Korsós Istók bátyáméknál laktunk, ők fogadtak be bennünket. Majd (miután lebontották a házat) elkerültünk egy másik épületbe. Azután nagyon sokan kerültek Végvárról Pilisre. Édesapám volt igencsak az első. Utána jött Bujdosó Pali, Pataki Albert (ő édesapám testvére volt), Hencz Imre, Vizáki Tóth, K. Tóth Zsiga, K. Tóth Sándor, Pataki Péter, Szarvas József... ők, amikor bejöttek az oroszok, hazamentek. Pilisen csak Bujdosó Károly és Hencz Imre

maradt. Apám is elment Végvárra, hogy szétnézzon: hogyan tudnánk hazamenni. Anyám akkor már a végét járta. Nem akart idegenben meghalni.

Apámat Temesváron elfogták, bevágták a fogolymentetbe. Foksányból került elő pár hónap múlva, csont és bőr volt.

Negyvenhatban (úgy augusztus táján) összeszedte a családot. Először velem és a kishúgommal, Lidikével (akit anyám már betegen szült) indult haza. Anyám és az öcsém Pilisen maradtak. Miután apám hazavitt bennünket, visszafordult és elvitte őket is. Anyám a következő évben, negyvenhétben meghalt. (Oláh Bálintné Pataki Zsuzsanna 1932. Végvár)

Szentyai Györgyné Bujdosó Mária visszaemlékező szavaiból Végvár és Sárköz másfajta kapcsolata is kirajzolódik.

Édesapám kint volt négy évig Sárpilisen meg Ócsényben. 1942. pünkösd szombatján ment el itthonról. Átúsztá éjjel a vizet. Tizenvalahányan mentek: K. Tóth Zsiga, K. Tóth Sándor bácsi, Szarvas Józsi bácsi, Viszáki Tóth Miska bátyám, Pataki Laci... meg a Rebi néni férje, Tóth András. Ő aztán orosz fogságba esett. Úgy tudjuk, tüdőgyulladásban halt meg. Rebi volt egypárszor itthon, meglátogatta az anyósát. Gondolom, már ő is meghalt. Károly bátyám is átment. Édesapám 1946. január 28-án jött haza, szintén szökve. Tavasszal visszaszökött, elhozta azokat, akik még ott maradtak. (Szentyai Györgyné Bujdosó Mária 1937. Végvár)

1945. február 24-én Sárpilisen összeírták az új demokratikus hadseregbe a katonaköteles férfiakat, még mindig hét végvári származású fiatalembert találtak itt az idefutott 15 főből. Természetesen elsősorban a sárközi rokonoknál leltek menedékre, akinek nem volt itt rokona, azokat is befogadták, működött a végvári szolidaritás. A határon át Magyarországra menekült végvári férfiak (Hencz Imre, Bujdosó Károly, Bujdosó Pál, Pataki László, Pataki Albert, Pataki Péter, K. Tóth Zsiga, Kótai József, K. Tóth Sándor, Viszáki Tóth Mihály, Szarvas József, Tóth András, Pataki József, Pataki Mátyás, Bujdosó Zsigmond) közül mindössze kettő házasodott meg itt és maradt meg a sárköziek között: Bujdosó Károly és Hencz Imre.

Ilnicki Beáta

Német telepese falvak Kárpátalján

Kárpátalja területe bár nem nagy, mégis jelentős szerepet játszik történelmi szempontból. Ezt a tényt többek között az is bizonyítja, hogy az eddig fennálló politikai rendszerek mindegyike megpróbálta a terület magyarságát megtörni betelepítésekkel. Ezek a kolonizációk persze mind különböző célt szolgáltak: a 18. század végén és 19. század elején történő német betelepítések gazdasági szempontból voltak fontosak, hogy a Rákóczi-szabadságharc után üresen maradt földeket benépesítsék adófizető jobbágyokkal; a cseh éra idején az 1920–1930-as években létrehozott kolóniák a csehszlovákokhoz való asszimiláció meggyorsítása érdekében történtek; míg a szovjet éra idején a betelepítés az oroszosítás folyamatának volt egyik fontos taktikai lépése.

Az elsőként említett német kolóniák létrehozásának fő oka a már említett adófizető jobbágyok betelepítése. Számuk csökkenését az okozta, hogy a Rákóczi-szabadságharchoz csatlakozott jobbágyok szabad földművesek lettek családjukkal együtt. Ehhez hozzájárult az a tény, hogy Kárpátalján sok föld vált gazdátlanná, mert a tulajdonosok elesetek a harcok folyamán, vagy a megtorlástól tartva elmenekültek.

A szabadságharc leverését követően 1726-ban a munkács-chynadieói valamint a szentmiklósi területet elkobozták II. Rákóczi Ferenctől. A munkácsi részt III. Károly (1711–1740) az osztrák származású Lothar Franz Schoenbornnak (Lothár Ferenc Schoenborn) adományozta, aki Mainz érseke és a Monarchiához hű választófejedelem volt.

Az érsek egy év múlva elhalálozott, így az érsek unokaöccse, Friedrich Karl von Schoenborn (Frigyes Károly von Schoenborn), bambergi római katolikus püspök örökölte és virágoztatta fel a vidéket. Az uralkodó megajándékozta Frigyes Károly püspököt a munkács terület többi részével, aki erre a nagy kiterjedésű birtokra német telepeseket hívott a Schoenborn család Frank állambéli birtokairól.

Dr. Nikolaus Kozauer történelemprofesszor és az egykori szófiai telepesek leszármazottja szerint a létrehozott falvak lakosságát Hessen–Darmstadt, Bajorország, az osztrák Alpok, Észak-Csehország és a szlovák és galíciai nyelvszigetekről származó németek alkották. Továbbá leírja, hogy nagyjából 12 telepese falut hoztak létre a Schoenborn-időszak alatt.

Frigyes Károly von Schoenborn halálát követően a munkács birtok 1741-ben Anselm Franz von Schoenborn (Anselm Ferenc Schoenborn) tulajdonát képezte. Őt unokaöccse, Eugen Franz Erwin von Schoenborn (Ferenc Ervin Jenő von Schoenborn) követte, aki később Bereg vármegye zsupánja lett. Az ő 1801-es halálát követően a vagyon a család Schoenborn–Buchheim ágára szállt, akik még erőteljesebb betelepítést folytattak. A birtok Franz Philip Schoenborn (Ferenc Fülöp Schoenborn) gróftól illette meg. 1804-ben Ferenc Fülöp még felszólította a német telepeseket egy új falu létrehozására, melyet 1807-ben alapított-

tak, s felesége, Leyen és Hohengeroldsegh grófnője, Sophie (Zsófia) tiszteletére „Sophiendorf”-nak nevezett el. A falu lakosságát Csehországból áttelepült németek képezték. A falu alapításakor 240 lelket számlált és 48 portája volt.

A Schoenborn gróf és a sophiendorfi telepesek között született szerződés szerint 300 aranyforintot, 18 hektár földet és 6 évi tehermentességet kaptak, amely hitelt 10 éven belül kötelesek voltak visszafizetni. A korabeli magyar törvények továbbá kötelezték őket 10% beszolgáltatására a mindenkori termésből.

Valószínűleg 7 család alapította a ma Szófia néven ismert falut. Az 1828-as földösszeírás során 21 házat regisztráltak, ezek között 5 családnevet találunk: Kozauer, Bekkert, Sinn, Pfeiffer és Seiler. Nikolaus Kozauer emlékiratában ezeket a neveket még 1944-ben is megtalálhatjuk a településen.

Lehoczy leírása alapján megtudjuk, hogy a telepesfalvak egymáshoz nagyon hasonlítottak, mivel mind hazai mintára épült: „a német, vagy mint itt általában nevezik, sváb faluk, már külsőleg is előnyösen kiválnak a többi helységetől. Az utcák rendesek, a házak, melyek többnyire kőből vagy vályogból építvék és zszindellyel, helyenkint cseréppel is fedvék, szépen fehérre meszelvék. Az utcára nyíló két ablak, valamint az udvar felöliek is, kékre mázolt, vagy tarka virágokkal kifestett fatáblákkal ellátva. A ház közepét a tornác (pitvar) választja el a lakoszobáktól s a kamrától; de a tehetősebb gazda az udvaron külön épít magának tűzbiztos kamrát, mely alatt sokszor pinczeszerű alépitmény is van. Az istálló és a csűr hátul állnak az udvaron, melyeken tul van a gyümölcsös kert. Az utca szögletein vannak közutak, hol a marhát is itatják, de az udvarokon külön gémes kút is szolgáltatja a szükséges vizet. Az udvar egyik szögletében áll szép boglyákba rakva a felvágott tűzifakészlet, míg a szekerek, szánok s egyéb gazdasági eszközök a csűr átjáratában elhelyezvék.”

A lakosok önerőből felépítették 1877-re a falu első kőtemplomát (a korabeli helyi szokásoktól eltérően ez kőből, nem pedig fából készült), melynek kegyeleti tárgyait és a Szent Istvánt ábrázoló oltárképet a Schoenborn család Bécsben készítette, ajándékként a szentelési ünnepra. A templom nevét az oltárképről kapta, így lett Szent István-templom.

Az új lakosoknak, akik bár föl voltak vértézve az adott területen még nem ismert nyugati földművelési szokásokkal, beletelt egy időbe, míg kitapasztalták, hogy a föld és az éghajlati viszony mely növények termesztésére a leginkább alkalmas. Legmegfelelőbbnek a szőlő bizonyult, így a lakosok hozzáfogtak hatalmas szőlőskertek létrehozásához.

A telepesek elboldogultak a szőlőtermelésből származó pénzből, valamint saját szükségleteikre a háztáji kertben szinte minden haszonnövényt sikerült megtermelniük. A megélhetésük mellett igyekeztek megteremteni a pénzt a ház hazai szokások szerint való berendezésére: „a szobában két ágy áll, melyeken cifra himzett vánkosok és dunyhák magasra rakvák; az ajtóval szemben a falnál huzódnak a karos falóczák s azok előtt, vagy a szoba közepén áll az asztal. A falat különféle szent képek diszitik, valamint tükör, mely mögé pávatollak és szentelt bárka illesztvék, mely utóbbi villámhárítóul is szolgál.

A polczos szekrényben festett tányérok, kancsók, tálak, poharak láthatók, valamint a fiókos ‘kaszlin’ különféle findzsák, poharak, virágtartók és higanyfényes üveg gyertyatartók. A szobákban van a takaréktűzhely is, de sokhelyt a tornác hidegkonyhául is használtatik s olyankor az meszeltetik, holott külön-

ben hamvas-szürkére van kifestve, melyre burgonyába metszett mintával meszes csillagok alkalmaztattak. A pad nemcsak magtárul, hanem különféle lom, üres hordó, tiló, tört fazék, fosztott és fosztatlan toll s egyéb félre tett apróság tartásául is szolgál. A burgonyát az udvaron gödrökben, vagy földdel fedett halmbokban tartják” – Lehoczky leírása alapján.

Lehoczkytól megtudhatjuk azt is, hogy étkezési szokásaik szintén eltértek a helyi lakosok szokásaitól: takarékosak voltak, így étrendjükben leginkább főzeléket, burgonyát, gombát, tejet és rántott leveseket találunk, kenyerüket rozsból készítették, húst ritkán fogyasztottak. Szőlőtermelő létükre italt mértékletesen fogyasztottak s lenézték, kiközösítették a részegeket.

A sophiendorfi és más, vidékünkre érkezett német származású lakosok megtartották otthonról hozott kultúrájukat és római katolikus vallásukat. Ez a kulturális másság, mely nagyban megkülönböztette őket a helyi lakosoktól, szoros köteléket font közéjük. Épp ezekből az okokból kifolyólag a vegyes házasságok más helybeli etnikum és a németek között ritkák voltak egészen a 19. század végéig, a 20. század elejéig.

Kozauer visszaemlékezéseiből megtudhatjuk, hogy az anyaországból hozott szokásaik tovább éltek a közösségben, úgy, ahogyan azt szüleiktől, nagyszüleiktől tanulhatták, holott néhány szokást ezek közül az idők során a német hazában már teljesen elfelejtettek.

Ilyenek például a korai házasság, nászünnepek, a Krichweiz (a templom ünnepe). Lehoczky Tivadar *Bereg vármegye* című művében pontos leírást kapunk az általa legérdekesebb szokásnak minősített nászünnepekről. Népszokásaik sorát bővítik azok a dalok, melyeket Lehoczky nemcsak lejegyzett, de le is fordított.

Az 1867-es kiegyezést követően a magyar nyelv hivatalos állami nyelvvé vált és oktatása kötelező lett az iskolákban. Ezzel egy elmagyarosodási folyamat vette kezdetét. Sophiendorfban 1878-ban felépült egy állami iskola, ahol az aktuális magyar oktatási törvényeket tették kötelezővé. Erre az időre tehető a falu nevének magyarosítása is, ezek után a hivatalos iratokban Zsófiafalvaként szerepel. Valószínűleg ennek a folyamatnak az eredménye például a Bekkert név Beckertre történő változtatása. Bár ennek a folyamatnak hatására a helybeli németek vagy svábok kultúrája hanyatlani kezdett, mégis több pozitívuma volt: megkezdődött a falusiak írás-olvasás és magyar nyelv oktatása. A népiskolák fejlesztésének köszönhetően a nagy családok gyerekei, akik nem kaptak földet, a családi birtok elaprózódásának megakadályozása érdekében, el tudtak menni Munkácsra tanulni, hol ipari képesítést szereztek. Más fiatalok a katonaság 3 évét letöltve munkát vállaltak a helyi fegyházban mint őrök (iskolázottságuk lehetővé tette számukra a szakmai előmenetelt).

Ebben az időszakban lettek a Schoenborn-jobbágyok szabad, független parasztokká. A földművesek birtokai viszont folyamatosan csökkentek, mivel azt meg kellett osztaniuk fiú örökösök között. A városi munkavállalás mellett még egy lehetőség kínálkozott számukra: a paraszti réteg körében divatos szerencsepróba – az „Újvilág”, azaz Amerika meghódítása. Ahogy Európa-szerte sokan, így Zsófiafalvában is akadtak olyan bátor kalandorok, akik úgy döntöttek, szerencsét próbálnak a „tengeren túl”. A hajók utaslistáin sok Zsófiafalváról ismert névvel találkozhatunk. Ezek érdekessége abban rejlik, hogy bár a magyar nemzet részét képezték, mégis német etnikumúnak vallották magukat.

A korabeli leírások alapján a település csendes és békés volt, anyagi javakban nem szűkölködött, ahol az emberek szoros családi kötelékekben éltek és szükség esetén segítették egymást. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy a faluból az ifjak igazából nem a mindennapi betevő előteremtése végett indultak neki a nehéz útnak, csak szerették volna tovább gyarapítani javaikat. Sokan úgy tervezték, hogy néhány évnyi munka után egy jókora összeggel zsebükből visszatérnek szülőfalujukba és szeretteik körében folytatják életüket. Az első világháború kitörése gátat vetett az Amerikába történő tömeges emigrációnak, valamint útját állta azoknak is, akik szerettek volna visszatérni hazájukba.

A háború kiszélesedésével a falu lakosságát besorozták a magyar hadseregbe, azonban magát a települést nem érintette a háború, elkerülte a front haladása. A keleti front csatáit tőlük nyugatabbra, illetve északabbra vívták. Egy akkor még fiatal asszony, Anna Hardunka visszaemlékezése szerint férjét, Antont besorozása után csak Ungvárig (ma Uzghorod) vitték, majd néhány hónap szolgálat után hazabocsátották a seregből. A hölgy valószínűnek tartja, hogy ezt azért tették férjével és más, vele szolgáló falubelivel, mert sokkal inkább tudták a hadsereg érdekeit szolgálni azzal, ha odahaza haszonnövényeket termelnek a katonák számára. Továbbá kihangsúlyozza az emberek mérhetetlen félelmét a háborútól, melyet egy történettel bizonyít: egy katonai század vonult át a falun a frontra tartva, a helybeliek abbahagytak minden munkát, bezárkóztak otthonaikba és néma csöndben várták a sereg átvonulását.

A háború befejeztével az Osztrák–Magyar Monarchia széthullott, és mint vesztes fél, a területéből nagy részeket volt köteles átadni az antant, azaz a győztes hatalmak oldalán harcolóknak. Kárpátalja az 1919. szeptember 10-i Saint Germain-en-Laye-i szerződés értelmében került de facto Csehszlovákiához. Ekkor nyugati határként a Csap és Ungvár közötti vasútvonalat, onnan a lengyel határig az Ung vonalát határozták meg. Az 1920. június 4-én a magyarok által aláírt trianoni békeszerződés kihirdetése után a román csapatok is kivonultak Kárpátalja területéről, így teljes egészében csehszlovák fennhatóság alá került.

A Csehszlovák Köztársaság a demokratikus jogok mellett viszonylagos jólétet is biztosított polgárainak, megtalálta viszont a módját, hogy kisebbségi nemzetiségeit hátrányos helyzetbe hozza. Az alkotmányát képző nyelvtörvény 20%-ban határozta meg azt a nemzetiségi arányt, amely fölött a hatóságok kötelesek voltak az ügyeket a kisebbségek nyelvén intézni. Ennek kijátszása érdekében észak–déli ún. „hosszúkás” járásokat alakítottak ki, ahol a magyarok száma nem érte el a meghatározott minimumhatárt, még akkor sem, ha egyes települései teljesen magyarlakták voltak. A béketárgyalások során elfogadott kisebbségtörvényt elsőként Románia sértette meg, s mivel ez megtorlatlan maradt, így ezek után a többi országgal sem tudta senki sem betartatni azokat.

Csehszlovákiában a kisebbséghez tartozók egy részétől megtagadták vagy megvonták az állampolgárságot, ugyanakkor az alkotmányban biztosított jogok csak az állampolgárokat illették meg.

A Kárpátalján eltöltött több mint egy évszázad alatt a német lakosság körében elkezdődött a kulturális asszimilációs folyamata. Ennek megakadályozása és a magyarság teljes elnyomása érdekében a csehszlovák kormány engedményeket tett a németek irányában, s míg sok magyar iskolát bezártak – új német iskolákat nyitottak a területen, valamint jól felszerelt csehszlovák

iskolahálózatot alakítottak ki. Továbbá a magyaroktól elvett földeket főleg szlovák betelepültek között osztották szét, míg a német termőföldeket érintetlenül hagyták tulajdonosaik kezében.

A háború befejeztével ismét megnyílt az út Amerika felé, azonban az emigrációs szigorítások miatt kevesebb embernek sikerült áttelepülnie. A nehézségek ellenére ismét találunk néhány zsófiafalvai fiatalot, aki szerencsét próbált.

A két háború között terjedésnek indult a náci hit, melynek terjesztésére több önkéntes vállalkozott. A csendes falusi környezetben, a földművelés és a mindennapi teendők elvégzése mellett kevés ideje maradt a zsófiafalvai lakosoknak politizálásra. Ennek persze másik oka, hogy a faluban senki sem rendelkezett rádióval és senki nem járatott regulárisan újságot, így a hírek többnyire szóbeszéd útján jutottak el hozzájuk.

1923–1933 között folyamatosan csökkent az életszínvonal, s az 1933-as gazdasági világválságot követően pedig az éhínség is megjelent a területen.

Az elnyomás és az emberek fokozatos elszegényedése mellett el kell ismerünk, hogy a csehszlovák kormány jelentős összegeket különített el Kárpátalja fejlesztésére (összesen 490 millió, évi átlagban 30,5 millió koronát). Új hidakat, utakat építettek, a meglévőket felújították, továbbá fejlesztették az infrastruktúrát, építettek még közigazgatási központokat, iskolákat, közintézményeket és a betelepülő cseh hivatalnokok számára lakásokat.

Időközben Németország kilábal a háború utáni válságos helyzetből, megerősödött és egyre nagyobb befolyásra tett szert Európa-szerte. Az angol és francia politika a megbékéltetés útját választotta, így engedményeket tett az újjászülető agresszor felé. Ennek egyik eredménye az 1938. szeptember 29-én aláírt müncheni egyezmény, melynek értelmében Csehszlovákiának új határai lettek – a németek lakta területeket visszacsatolták Németországhoz, ez azonban az ország német többségű területeire vonatkozott (Szudéta-vidék), így a Munkács környéki német telepésfalvak, közöttük Zsófiafalva is cseh fennhatóság alatt maradt.

A müncheni egyezményt követően Magyarország és Lengyelország is területeket követelt vissza Csehszlovákiától.

A magyar–cseh tárgyalások 1938. október 9-én kezdődtek Komáromban. Kánya Kálmán az egész magyarlakta határ menti sáv átadását követelte, és azt, hogy a szlovák- és a ruténlakta területek tarthassanak népszavazást a hovatartozásról. A csehek először csak a magyarlakta területek autonómiáját, majd a második turnusba is csak a Csallóköz átadását ajánlották fel. A további tárgyalások során a két álláspont közeledett egymáshoz. A magyar fél a határ menti magyar sávra korlátozta igényét, melynek túlnyomó részét (11 300 km²) végül a szlovák delegáció is jogosnak ismerte el. Tovább nem tudtak megegyezni a magyar nyelvhatár északi peremén fekvő városok – Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár, Munkács – és a hozzájuk tartozó területek hovatartozásáról. A helyzet megoldására Magyarország Németország segítségét kérte. A négyhatalmi döntés (angol, francia, német és olasz) helyett Németország és Olaszország vette kezébe az ügyet, mivel Anglia és Franciaország érdektelenségét nyilvánította a kérdésben.

1938. november 2-án kihirdették az első bécsi döntést, melynek értelmében Pozsonyt és Nyitrát Csehszlovákiának, míg Kassát, Ungvárt, Munkácsot és a hozzájuk tartozó területeket Magyarországnak ítélték. Azonban Zsófiafalva nem került magyar fennhatóság alá.

— Új északi határ   - - - - Megyehatár
 - - - - Régi trianoni határ   — Vasútvonal

Az első bécsi döntés által megszabott új határ a Tiszaháton, 1938. november 2. (Forrás: a Pesti Hírlap térképének részlete.)

A megcsönkített és súlyos gazdasági gondokkal küzdő Csehszlovákiában megindult a széthullás folyamata, mely 1939. március 14-én teljesült be, amikor is Szlovákia kikiáltotta függetlenségét, melyről Németország biztosította, és lerohanta a cseh területeket.

Ezt követően másnap, március 15-én a Volosin vezette ruszok kikiáltják Karpatszka Ukrajina függetlenségét Huszton, ehhez kérték Hitler elismerését.

Teleti a megtorlás helyett a türelmes nemzetiségpolitikában látta a megoldást, így szerette volna elérni, hogy Kárpátalja kapjon autonómiát, elképzeléseinek azonban kevés őszinte híve akadt, a katonai vezetés egy része pedig szemben állt vele.

Magyarország a második világháború kitörésekor semleges maradt. A helyzet Franciaország

kapitulációja után változott, amikor a Szovjetunió ultimátumban követelte Romániától Besszarábiát és Észak-Bukovinát. Ez lehetőséget nyújtott Magyarországnak számára is a revízió megvalósítására, azaz hogy visszacsatolja Erdélyt és Kelet-Magyarországot. A második bécsi döntés visszaadta Magyarországnak Észak-Erdélyt és a Székelyföldet, majd Jugoszlávia felbomlásakor a Bácskát.

Az új, Bárdossy László vezette kormány háborúpárti volt. Kapóra jött számukra a mindmáig tisztázatlan körülmények között történt kassai bombázás (1941. június 26.), amit a kormány a szovjetek agressziójának véelve július 1-jén 45 ezer katonával támadást indított a Szovjetunió ellen. Ezzel Magyarország a második világháború aktív részesévé vált, s mint utólag kiderült, ismét nem a megfelelő oldalon.

A zsófiafalvai férfiakat ismét besorozták a magyar hadseregbe, de ezt kivéve sehogyan sem érintette a falu lakosait a háború. A földművelés haladt tovább a megszokott ütemében, a faluban maradtak (főleg nők és gyerekek) tőlük telhetően mindent megtettek a jó termés érdekében. 1943 hideg telén az orosz csapatok kihasználták előnyüket, ami abban állt, hogy ők hozzá voltak szokva a fagyos télhez, visszaszorították a német csapatokat a Kárpátokba, ekkor táboroztak le a Munkács környéki falvakban, így Zsófiafalván is. A falubelieket kötelezték, hogy ételt és szállást biztosítsanak a katonák számára. Ez egyrészt anyagilag megterhelő, másrészt ijesztő volt a lakosok számára, főleg mikor a náci vér megmutatkozott.

A magyar kormány zsidótörvényei elkerülték a Kárpátalján békésen élő zsidókat; először azért mert, nem tartoztak az országhoz, később pedig már nem

érkeztek elvégezni a területen a megfelelő intézkedéseket. Ezt megtették helyettük az ide érkező náci szemléletet valló német csapatok. Az egyetlen zsófiafalvai zsidó a Schwartz család volt, akik a falu egyetlen boltját birtokolták – mely a templommal szemközt állt, jómódúak voltak és nagy tiszteletnek örvendtek a lakosok körében. A család egy apából, egy anyából (Schwartz Riefka), egy lányból (Schwartz Reisie) és három tizenéves fiúból állt (a legidősebb Schwartz Herschel, a legfiatalabb Schwartz Yankel). Az elhurcolásuk híre gyorsan elterjedt a faluban, és sokan mentek ki az utcára megnézni ezt a tragikus eseményt, ahogy a közkedvelt szomszédot minden ok nélkül letartóztatják és viszik el. A falu lakosságát nagyon megrettentette ez az esemény, nem mertek ellene semmit sem tenni, valamint rettegésben tartotta őket az a gondolat, hogy holnap talán ők folytatják majd a sort. Bár a helybéli lakosság többi részét nem, a Kárpátalján élő zsidókat is, Európa más zsidóihoz hasonlóan 1944 májusa folyamán elfogták és Auschwitzba hurcolták.

Nikolaus Kozauer visszaemlékezéseiben felidézi, hogy apját, az idősebb Nikolaust a magyar hadseregbe való besorolása után hamarosan haza is engedték, azonban ezt követően a német vezetés rendelete alapján ismét hadba kellett vonulnia a német csapatok sorait gyarapítva. Az ő századát visszavonták Németországba, és ott látott el katonai feladatokat. A század Leipzig városában állomásozott és őrizte az ott létesített koncentrációs tábor. A táborban ráismert a családjától elszakított legifjabb Schwartz fiúra, Yankelre, akinek, ha lehetősége adódott, élelmet csempészett. Amennyiben ez kiderült volna, mindkettőjüket azonnali golyó általi halálra ítélték volna.

1944. október 20-án a zsófiafalvai embereket munkájuktól a harangok éktelen kongatása szakította el. Eközben a faluba német teherautó érkezett, melyről német tiszték azt a hírt közölték, hogy rohamosan közeledik az orosz front. Felszólították a falu lakosságát, hogy minél előbb, ha lehet, néhány órán belül hagyják el a falut és meneküljenek, maradásukkal életüket az orosz sereg kezébe adják és az életükkel játszanak. A megrettent falusiaknak nem volt okuk, hogy kételkedjenek e hírben. Az utasítás szerint az embereknek a munkácsi vonatállomásra kellett menniük, ahonnan nyugatra, Németországba szállítják őket. A menekülők főként öregekből, nőkből, gyerekekből álltak. Nikolaus Kozauer, Agnes Brenner és Catherine Jelenik írt visszaemlékezést a menekülés, majd a többéves hontalan, befogadott, megtúrt életről.

Grigoriy Melika írása alapján megtudhatjuk, hogy 181 embert evakuáltak, és a faluban összesen 80-an maradtak. Iván Ilnicki visszaemlékezéseiből pedig kiderül, hogy a környékbeli ruszinok az 1944-es év folyamán elfoglalták a menekültek üresen maradt házait. Néhány német család 1945-ben mégis a visszatérés mellett döntött, és elhagyva Németországot ismét Kárpátaljára jött, de házaikat már nem találták üresen. Nikolaus Kozauer nagybátyjára emlékszik vissza, Jakob Kozauerre, aki szintén visszatért zsófiafalvai házába, hogy folytassa megszokott életét. Azonban házából elkergették és fizikailag bántalmazták az időközben házába költözött ruszinok, akik Jakobot partizánnak vélték. Másnapra belehalt sérüléseibe.

A második világháború befejeztével Karpatszka Ukrajnát a Szovjetunióhoz, azon belül Ukrajnához csatolták. A falu nevét Szófiára változtatták, a terület pedig a Zakarpatszka Oblaszty nevet kapta. 1946-ban a szovjethatalom el-

rendelte a még itt élő németek elhurcolását. Az elfogottakat Szibériába és az Urálon túlra (Kazahsztánba) szállították. Sokukat csak azért tartóztattak le, mert nevük német származásra vallott. Szófiában és a környéken élő németek számára csak akkor engedték meg, hogy továbbra is otthonaikban maradjanak, ha bizonyítani tudták, hogy családfájukban szláv ősök is vannak. A háború előtt Johannes Beckert, német származású szófiai lakos, elvette Horomaj Erzsébet ruszin lányt, így ő, édesanyja és gyermekei feleségének köszönhetően nem váltak az elhurcolás áldozatává.

Az üresen maradt német házakba most a hatóság ukrán veteránokat helyezett el. Georgij Melika feljegyzései szerint a falu lakosságának változása a következő:

Év	Összlakosság	Németek száma
1900	362	305
1910	352	328
1921	366	339
1930	356	312
1944	80	181 (evakuáltak száma)
1989	440	– nincs német lakos

1949-ben a falu lakosainak földjét elvették és közvagyonná tették a kolhozban. Eleinte nagy veszteségek érték emiatt az embereket, azonban amikor 1960-ban a kisebb kolhozokat közös irányítás alá vették, a falu földjéhez más környékbeli falvak földjét csatolták, így a kolhoz végre hasznot termelt, azonban az évszázados hagyomány szerint még mindig szőlőt és más gyümölcsöt termesztettek. A szovjethatalom a munkásokat munkagépekkel, agrármérnökökkel segítette.

Az 1950-es éveket követően sok elhurcolt német tért vissza Kárpátaljára, így Szófiába is. Főként Kazahsztánból.

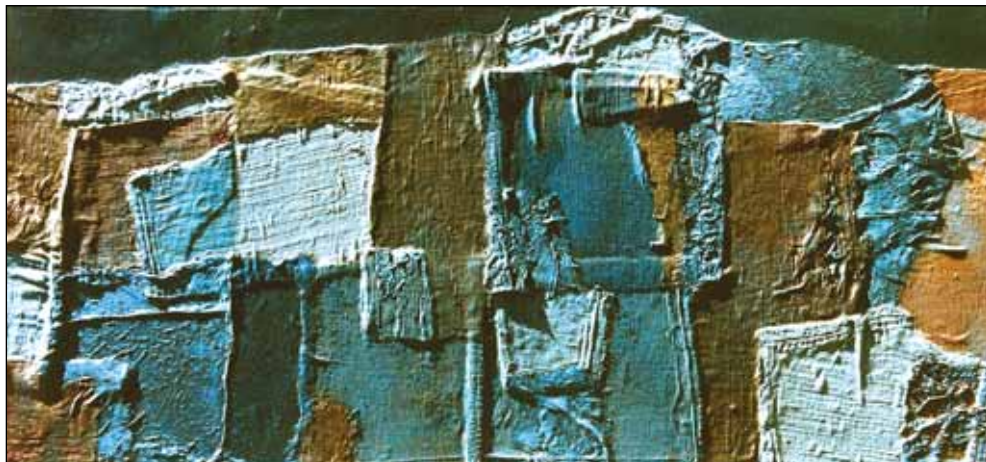
A faluban új épületek épültek, például egy iskola. A Szent István-templom évekig használatlanul állt, majd könyvtár és szociális központ lett belőle. A falusi élet is megélénkült: táncmulatságok, koncertek, színházi előadások és más kulturális programok kerültek megrendezésre. Bővült a munkalehetőségek száma azok számára, akik nem vettek részt a földművelésben. Javult az egészségügyi ellátás és az idősek számára nyugdíjat ígértek. A kommunista rezsim, bár nem engedte meg azt az egyéni szabadságot, amit a kapitalizmus, de az emberek számára a biztonság időszakát jelentette.

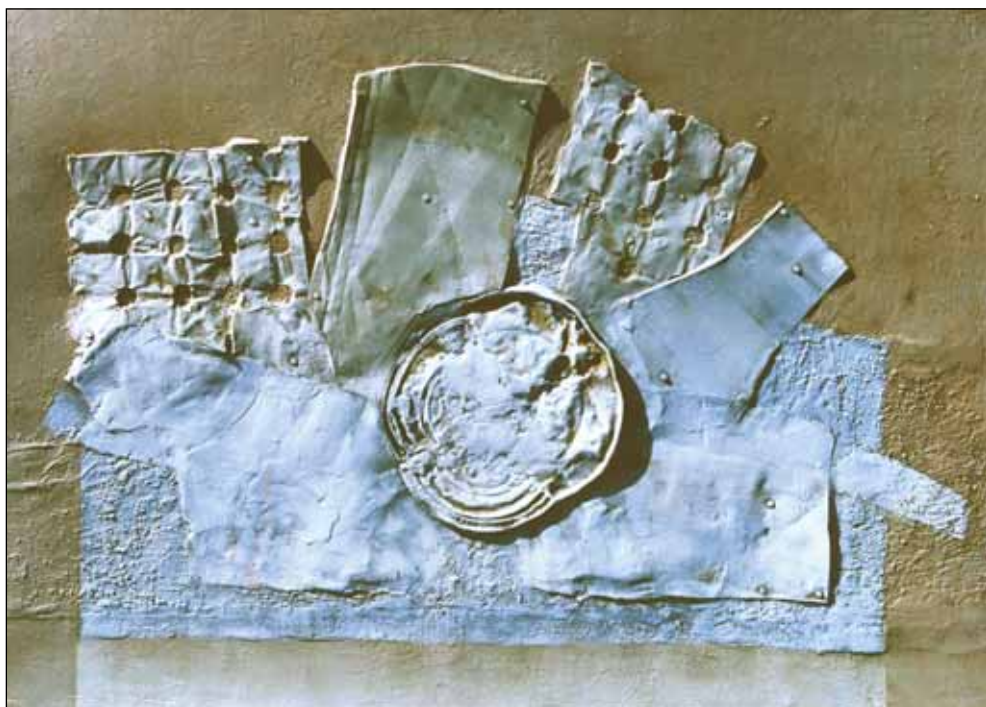
1991-ben, a Szovjetunió széthullását követően Ukrajna független állam lett. Eleinte nagy reményeket támasztottak az emberek az új rendszerben és a gazdasági helyzet javulását várták, de csalódnuk kellett.

2004-ben ünnepelt Szófia megalapításának 200-ik évfordulóját.

Jelenleg a faluban van vezetékes gáz, az útszéli kutak megmaradtak, a rossz út miatt a forgalom gyér, alkalmanként halad el egy autó, traktor és lovas szekér. Az emberek többsége még mindig földműveléssel foglalkozik, valamint szőlőtermesztéssel. A házak mögüli kertekből csodálatos kilátás tárul a Kárpátok bérceire.

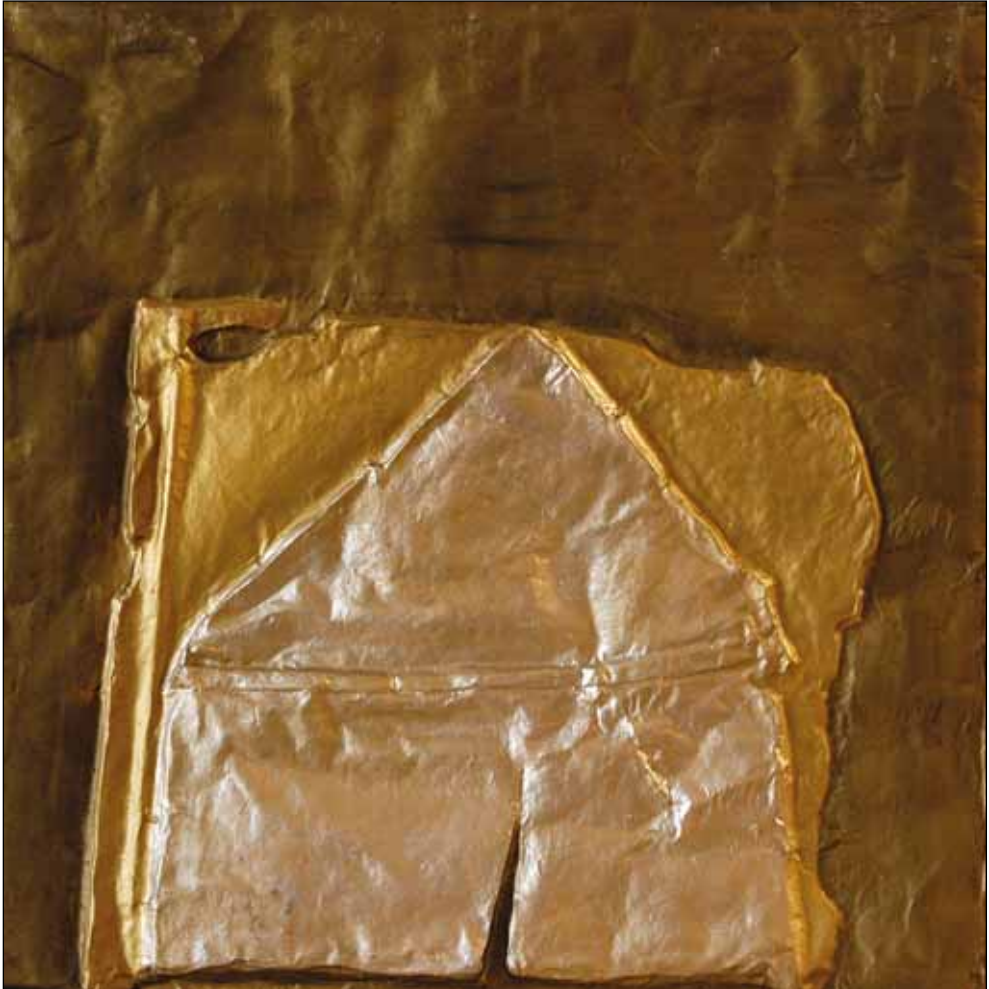

Térbe kilépő

Jakobovits Miklós képeiről

Minden, elődeit és önmagát meghaladó, valóban új utat kereső művész „egyed-fejlődése” során – akár az embrió az anyaméhben – valamilyen formában megismétli a „törzsfejlődés”, esetünkben: a művészet történetének legfontosabb fázisait. Csak azt vagyunk képesek felelősen megragadni és meghaladni, amit alaposan ismerünk, s az évszázadok alatt felhalmozódott tudás a jelenkor eredményeivel ötvözötten válhat biztos alapjává, kiindulási pontjává a sajátos világlátás, szemlélet, alkotásmód és eszköztár kiválasztásának.

A művész „evolúciója” persze sok mindenben különbözik a biológiai egyedfejlődésétől, hiszen nem tartja tiszteletben a párhuzamos példa vonatkozásában kötelező időrendiséget, s a hatásokra nézvést az előzmények egyike-másika egyáltalán nem, kevésbé vagy hangsúlyosabban érvényesül. Így történhetett meg Jakobovits Miklós művészi pályája során, hogy csendéletfestőként fiatalon az olasz metafizikus pikúra hatása alá került, majd antropomorf tárgyak és tárgyiasult emberalakok képezték az átmenetet, következő, sokalakos kompozícióin pedig a trecento fogásai követhetők nyomon, s végezetül a festőiségen túli elvontság „aláaknázott” mezejére lépve teljesen felhagyott a narratívákat kínáló munkákkal. A felsorolás korántsem teljes, de még emlékeztetünk arra, hogy pályája során – saját bevallása szerint – művészi habitusában a nagy baszkokkal, katalánokkal rokonult, következetesen. Ráadásul – miután kollázskiruccanások és kerámiakalandok is beépültek munkásságába – úgy tűnt: Jakobovits műhelyében elkerülhetetlenné vált a plaszticitás, a harmadik dimenzióba való szelíd kitörés megkísérlése.

Lenyomatait, képtárgyai ennek a minimalizálással jegyben járó absztrahálásnak, lényegre törő szemléletnek a tapintható, kézzelfogható eredményei. A kétdimenziós felületről nem a perspektíva trükkjeibe kapaszkodva lép ki a térbe, hanem több, vékonyabban-vastagabban felhordott gipsz, krétapor, növénymag, miegyéb – legutóbb márványporréteg – alkalmazásával. A már-már monokróm felületek, avagy az egymáshoz közeli kolorit minimumát olykor felszabadult játékosággal, finom ecsettel „odapingált” részletek teszik változatosabbá. Ráadásul Miklós nem rejti véka alá, hogy bizonyos határok között „szabad kezét biztosít” a véletlennek, hiszen ezeknek a plasztikus képződményeknek a textúráját – a megvastagodott anyag törvényszerűségeinek engedelmességgel – szeszélyes repedések, a belső feszültségek kitörési nyomai gazdagítják.

„A belső titkok”, „az időtlenségéből érkező belső színek, energiák” felmutatása mellett (a művész kifejezései, amelyeket legutóbbi tárlatán, közös sétánk alkalmával használt) a harmóniára és a diszharmóniára való egyidejű törekvés foglalkoztatja. Ezek a műalkotások minden rendhagyó voltuk ellenére elsősorban mégiscsak a színeikben hatnak. S a hetvenes éveibe (!) észrevétlenül belépett ifjú művésznünk szinte diákos elégtétellel emlegeti: megtapasztalta, hogy olyan tárlatlátogatókat, akik prima vista idegenkednek a műveitől, végül

mégis sikerült megmételnie. „Furcsa kettősség hat bennem. A munkában nagyon önző vagyok – bizonygatja. – A ráció legfeljebb az első vázlatok papírra vetéséhez kelletik s arra, hogy némileg kordában tartsa felszabaduló energiáimat. Nagyon munkál bennem az ösztönösség, s a továbbiakban nem törődöm azzal, hogy készülő művemnek lesz-e vagy sem sikere. A befejezetlen, végig nem gondolt, félbe-szerbe hagyott munkát felületességnek tartom, a túlságosan befejezett mű pedig megtöri a lendületet.”

Jakobovits Miklós úgy lépett túl a piktúrán, hogy más szinten otthon legyen benne. Akár megannyi más alkotót a társművészetekből, őt sem kizárólag az eredmény érdekli, hanem a folyamat, az út maga, amelyen eddig eljutott. „Ez talán már nem is képzőművészet, hanem az élet élésének egy formája” – mondja egyik-másik képtárgya előtt megtorpantunkban. Persze számunkra, számára a „végtermék” sem közömbös. Hiszen az egymással szelíden beszélgető színek melegsége, a tér egyszeri és megismételhetetlen képzésének misztériuma a szemünk láttán válik teremtett valósággá.

Az alkalmat felhasználva kettősünk közös tárlatlátogatása idején szó esik a továbblépéssel kapcsolatos töprengéseiről is. Kiderül, hogy Jakobovits Miklós éppen arra vágyik, hogy megújulás gyanánt keményebb, egymással hevesebben perlekedő színekkel bíbelődjék. És urambocsá’ „létező” témák: tárgyak, alakok vászonra örökítése is foglalkoztatja. S mindebbe a váltásba az utóbbi esztendő eredményeit, művészeti fejleményeit is felhasználná, belefoglalná. Ha jól sejtem: Miklós barátunk úgy lépne vissza a festészeten túlról a piktúra világába, hogy az önfejlődési spirál felsőbb fokán verne tanyát a maga és mindannyiunk örömeire.

„Számomra nagyon idegenek az úgynevezett amerikai iskola törekvései. A művészetből nem szabad kivetni a humánusot – vallja a váradi művész –, meg kell őriznünk, táplálnunk kell a közeledés szentségét. Ezért érzem magaménak a spanyolok szinte vallásos viszonyulását a művészethez, azt az alkotói komolyságot, amellyel Goya, Velázquez, El Greco viszonyult a piktúrához. Erre a komolyságra építve lehet hozzálátni új dolgok kereséséhez.”

Szilágyi Aladár

Demeter Szilárd

Várad

1. *A ti autótok.* 2000-ben kerültem ~ra, 2000-ben beütött a privát ipszilontettőkám, és csakúgy, mint a virtuálreálban, az égvilágon semmi nem történt. Nem bolondult meg a belső óram, nem állt át más időszámításra, a banki átutalásaim is rendben voltak, vagyis nevetséges összegekért utaztam „le” hetente Kolozsvárról, 2000-ben hóttig nem érdekelt ~, nem akartam itt lakni, nem akartam itt leélni az életem, 2000-ben a *Korunk* szerkesztőjévé avattak, hát oda akartam beavasodni, az ún. kolozsvári csúcsértelmiségbe, idegenként, gyökerehagyott székelyként Kolozsváron próbáltam megérteni, hogy mi folyik itt/ott, hogy is van, a már nem létező echte, több évtizedes kolozsvári csúcsértelmiség enyhe lenézéssel és gúnnyal kezeli a „betelepült”, leendő magyar csúcsértelmiséget, Kolozsvár a világ közepe (beh kicsi a világ), miközben szerkesztőtársaim-barátaim a *Kellék* filozófiai folyóiratnál egyáltalán nem akartak kolozsváriakká válni (habár most is ott élnek, le merem fogadni, hogy egyikük sem mondaná magát kolozsvárinak), és miközben az íróhaverok, ifjú titánok (mert akkor még „író” is voltam, szemrebbenés nélkül álltam a titulust) magarról leszarták ezt az egész kolozsváriságot, hát ~ ebben a kontextusban alig rúgott labdába, OK, egyetemet építünk, bólogattam Szegő Katalin tanárnőmnek, tényleg feladat, meg minden, minimál tanárlakásban néztem hatodmagammal esténként a királyi egyest, ez volt ~, meccsnézés olyan kollégákkal, akiket egyáltalán nem érdekelt a foci, de össze voltunk zárva, kényszerlakhely.

2. *A mi lakókocsink.* 2003-ban elegünk lett [!] Kolozsvárból. Költözünk ~ra, döntöttük el életem párjával, elegünk lett a vonatozásokból, elegünk lett az átmenetből. ~ nyugodt város, mondok magamnak, nyugis hely, legalább direktbe’ nézhetem a magyarokat, nagy élmény egy, a Székelyföld közepén, ántivilágban felnőtt tévémacinak, annyira hiányzott a tévé gyermekkoromban (az állami adón tíz perc rajzfilm, kb.), hogy minden baromságot megnéztem, néztem a magyarokat, a ~iak is magyarok, vonogattam a vállam otthon, ha megkérdezték, a ~iak körül kis gömb van, saját erőter, ennenmaguk androgünjei, vonogattam a vállam Kolozsváron rekedt ismerőseimnek, olyan tempós népek, nem sietnek. Ady városa, mondták a ~iak nekem, maguknak, mindenkinek, Pece-parti Párizs, tették hozzá, ha ettől nem hatódtál volna meg, olyan emberrel takaróznak, gondoltam, akinek ~ vajmi keveset jelentett, nem volt e város szerelmese, nem akart itt meghalni, ez ma már világos számomra, és ilyent én is tudnék írni, hogy Pece-parti Párizs, ha Párizsba vágyódnék vissza, de nemigen vágyódom innen sehová, jó itt, kitanultam a ~iakat, végigolvastam az írókat, költőket, interjúkötetet az Ady Körről, mert erre voltak fenemód büszkék, gondoltam, ha megismerem a történeteiket, csak sikerül szervesülnöm ide, de egy történetet akkor ismersz meg igazán, ha már vége szakad, erre igen hamar rájöttem, nyugodt voltam, a ~iak tempós népek, mostanában mintha rájönnének, új történeteket kezdenek, új történeteket kezdünk, kétszer ugyanabba a Pecébe lépni nem lehet.

~~.

Tóth Ágnes

Barna és zöld

A villamos lépcsőjén csüngött többedmagával, mint egy fürt szőlő, és örült az őszi hidegnek, mert kiúzta szeméből az álmot. Ronda felhők kísérték a rozszant síneken döcögő járgányt és a megállóknban újabb reménykedő sereg rohamozta meg a lépcsőket. Aztán hirtelen pattogni, szikrázni, füstölni kezdett a szerelvény és megállt.

Gyalogolhatott most már a mocskos tócsákat kerülgetve és elmélkedve a közszállításról és az útkarbantartókról úgy általában. A szitáló esőben még jobban összegöndörödött hosszú, fekete haja. Hirtelen megtorpant. A Temetkezési Vállalat előtt öreg parasztasszony üldögélt újonnan vásárolt vécecésészéjén. Mellette tele szatyrok sorakoztak. Előtte traccsoló fiatalok rohantak tova, mögötte csendes túlvilági hangulatot reklámozott egy minikoporsó. – Élet és halál között – gondolta és előkapta a fényképezőgépet, hogy megörökítse a morbid és nevetséges pillanatot. Öröm töltötte el. Ezt nevezik sikerélménynek a szakmában. Még húsz méter után is boldog vigyorral az arcán lépkedett, amikor férfihang térítette magához.

– Csak száz lejt, asszonyom, az Isten áldja meg... – Nem akart megállni, de volt valami rendkívüli a férfiban. Különös arca volt.

– Megengedi? – kérdezte, és azonnal „lőtt” szemből és profilból is.

Aztán kivett a zsebéből ötszáz lejt és a koldus kezébe nyomta. Amikor egy villanásra találkozott a tekintetük, az ember megremegett és tenyerében összezörrentek a fémpénzek.

Az asszony továbblépett, de hirtelen megtorpant. Valami megmagyarázhatatlan delejes érzés futott végig a gerincén. Mintha, mintha... már találkozott volna ezzel a tekintettel. Megállt és visszanezett. A férfi lehajtott fővel állt. Kinyújtott keze erősen remegett.

Tiszta hülye vagyok – motyogta a nő és rohanni kezdett a megállóba a zötyögő villamos után.

Az eső egész nap kitaróan áztatta a várost, és a varjak hatalmas, elfeketedett levelekként gubbasztottak a közeli diófa ágain. Nézte az ablakból a sáros utcákat, buktatókat, a tócsákkal teli gödröket és a nyakukat behúzva tovasiető embereket, akiknek még egy picit mosoly sem ült a szájuk szögletében. Nem baj, így is szerette őket, és szerette ezt a várost is. Ide kötötte a jó öreg Macskadomb, a Körös jellegzetes illata, a Kanonok sor, a koldusokkal és építészeti remekművekkel szegélyezett Fő utca, egy régi pad, néhány igaz barát és a panelből épített fészek, melynek kiszáradt ajtó- és ablakkeretei között ki-be mászkált a huzat, mint egy rakoncátlan szellem. De valami más is idefűzte...

Villanyt gyűjtött, mert sötétedett. A negyvenes égő ronda alázatossággal festette kétértelműre a tárgyakat. Felhorkant a hűtőszekrény miniatúr Concord-hangja és megremegett tetején a csészék. Árgus szemekkel pásztázta az ajtó rekeszeiben szunnyadó üvegeket, míg fel nem fedezett egy palackot, aminek kétujjnyi szilvapálinka szunnyadt az alján. Hogy boldogabb legyen, ahhoz

túl kevés volt, hogy bűdös legyen a szája, ahhoz túl sok. Azért mégis megitta. Cigaretára gyújtott. A láng megperzselte a haját. A szag még jobban felkavarta benne a gyerekkori élményeket.

Ősz végén, tél elején vágtak mindig disznót nagyiéknál. Eszébe jutott Gyurica, a báznai, akit malackora óta nevelgetett papó segítségével, no meg a moslék, aminek ínycsiklandó illata volt. Titokban belekóstolt. Sótlan volt és benne ázott egy veréb teteme is. Üvöltve köpködött, papó pedig nagyot billentett csontos fenekén, amitől majdnem a dézsába esett. A báznai vad rőfögéssel rohant az ólban. Amikor aztán elérte a megfelelő súlyt, kivégezték. Sírva nézte, hogyan ég a szalma a szegény állaton, amikor az hirtelen felugrott és égő szalmával a hátán feléje rohant. Feldöntötte és együtt sivalkódtak a barackfa alatt, aminek csupasz ágáról két varjú rebtent fel ijedt káromgással. Mire szétválasztották őket, Gyurica kimúlt, ő pedig torkaszakadtából üvöltötte: – Gyilkosok, bűdös disznógyilkosok! – Jócskán megperzselődött, horzsolódott. Nagy bevitte a szobába és alig bírta ágyba kényszeríteni, mert az öregasszonyt is megsebezte a fogával, a tíz körmével és az illetlenül feltoluló szavakkal, melyek nyerek voltak és szálkásak, mint a padló.

– Hozza ide valaki Jocót! – kiáltotta ki nagy az ablakon, majd kiment a konyhába teát főzni, bár tudta, hogy a szomszéd fiútól hamarabb lecsillapodik forrófejű unokája, mint a mézes hársfalétól.

Valami különös varázsszál fűzte össze őket. De meglehet, hogy ellentétes természetük miatt lettek elválaszthatatlan pajtások. Míg ő örökösen száguldozó, már gyógyuló vagy frissen szerzett sebektől tarkított, borzas, szakadt leányka volt, addig a másik fiú létére tiszta, pedáns, kiegyensúlyozott teremtés volt. Soha nem mondott ellent hóbortos, veszélyes ötleteire, nyugodt, bársonyos hangján mindig le tudta őt csillapítani, és hősként tűrte, ha mérgében néha megtépázta. Csak nézett rá azzal a két különös szemével, amilyen senki nem volt a világon. Jocónak ugyanis a bal szeme barna volt, a jobb pedig zöld... Istenem, vajon hány éves korban kezdődik a szerelem? Ki tudná ezt megmondani? Egy biztos. Náluk már gyermekkorban elkezdődött és kamasz, illetve bakfiskorra még jobban elmélyült.

Nem. Nem akar semmire sem gondolni. – Nem nézünk hátra, kedves barátom – mondta tükörmásának, egy kissé pimasz ábrázatú, kócos hajú negyvenes hölgyeménynek. Huszonhárom év! Ugye milyen könnyű leírni? De milyen nehéz leélni! Leélni a barna és zöld szempár nélkül! Miért kell az embereknek folyton-folyvást költözniük? Házat, hazát cserélniük? Mi a nagy bűdös francnak? És miért tiltották el őket egymástól Jocó szülei? Jó. Beismeri, hogy kislánykorában kiszámíthatatlan, agresszív és más furcsa szokásokkal megáldott emberke volt. De megváltozott. Igen. Lehiggadt. Bölcsőbb lett. Megtanult uralkodni az érzelmein. Sikeres asszony lett belőle. De nem volt soha boldog. Nem voltak gyerekei és mindkét házassága tönkrement. Elmarta maga mellől a férjeit. Haragudott rájuk, mert egyforma volt a szemük. Ez az igazság. Végre kimondta hangosan. Sőt üvöltötte. Míg a szomszéd meg nem csapta a fűtőtestet valami fémes tárggyal. Akkor elhallgatott.

Néha még kiment a Körös-partra, a vasúti híd alá, ahová együtt ültettek el egy apró fenyőpalántát. Mostanra hatalmas fává erősödött. Előtte suhan sietve, zubogva a zöld színű víztömeg, és ugyanazokat a dallamokat, titkokat kotyog-

ja, melyeket együtt hallgattak Jocóval. Ez az a hely, ami annyira ideláncolja. De már nem fáj. Inkább megnyugtat, boldogít a barna és zöld színeivel...

Hirtelen nyugtalan lett. Nem tudta megmagyarázni, miért. Valami történt, ami ennyire felzaklatta és felkavarta az évek óta mélyre ásott emlékeket. Biztos a szomorú idő az oka. Nem, nem gyengül el. Ilyenkor dolgozni kell! A munka majd meggyógyítja.

Leemelte a fogasról a nagy, fekete sporttáskát és bevonult a laborba.

Hangosan kuncogott a vécésészen trónoló öregasszonyon, aki a hívóban ázó fényképpapíron egyre szembetűnőbben sugallta: – Teszek én életre, teszek én halálra...

Amikor előhívta a koldus portréját is, meghökkent. Lehajolt, hogy közelebről is szemügyre vegye a kinagyított képet. A színes fotón minden kétséget kizáróan látszott, hogy a férfi egyik szeme barna, a másik meg zöld...

Lipcsei Márta

Lehet

*„Messziről ropogós muzsika olvadt foszlányai
folynak csiklandozva fülembé”*

Dsida Jenő: *Itt feledtek*

Ha már minden szó kihalt
s ha itt lesz a kellő pillanat
elolvasod e mellékdalt

Lehet ez csak prózai dolog
hogy megértsd a pillanatot
s ha nem lesz ez sem elegendő
majd itt a sok idézendő

Leszel Te Ő és Mi Ti Ők
egyedüllét nélküli következők

Lehet valahol az ezredik házban
lakodalom lesz és oda megy majd
az egész világ.

Nocturno

„Csak mert nem érdemes úgy sietni
a temető felé”

Dsida Jenő

Gyöngyös borként csillog az élet
csemetefa satnyul ház előtt
mindennap több tisztább a részlet
hajszálnál finomabb fonál köt

Jönnek langyos, izgató szelek
pici fájdalmak idegek egén
álmodnak szűz, fehér fellegek
suhannak, szállnak szavak kellékén

Csak állunk az értelmetlen estben
lassanként ravatal lesz az ég
a gyertya lángolása testben
elszáll mint pára, dalt dúdol a vég.

Országos felhős szakadás

*Most, amikor beköszönt e halk halódás
és szálas eső sűrűn lelógó
drótja zár körébe finom kalitkát;
nincs többé levegős, kitárt szabadság”*

Dsida Jenő: Országos eső

Nem halk halódás
és nem szálas eső sűrűn lelógó
drótja zár körébe finom kalitkát
hogy ne legyen többé levegős,
kitárt szabadság.
Lezúdul az ár és a sár
mint villámmozdulat
földre dönt s vár
ugrásra készen, míg a hegy rád szakad
s az ólomidő mint a rossz gumi rád ragad.
Az özönvíz s a felhők tömbjén keresztül
nem tud kibújni a nap
estéknként nyirkos tüzek fullasztó
füstjénél körülvesz a jaj.

Gittai István

Idegen ismerős

Idegenről, ki szemben ült a vonaton,
úgy rémlett nekem, hogy ő nem idegen;
félíg tar, s egészen deres üstöke,
borostája felől ifjú éveink
közös tündöklése derengett.

A megszólítás bátorsága, óhaja
megérett, s már-már kibuggyant belőlem,
amikor villámgyors mozdulattal
napszemüveg mögé dugta tekintetét,
mint akit régi adósság nyomaszt,
meg azért is, hogy ne lássak belé,
s hogy ne kelljen csevegnie velem.
Ha nem, hát nem! Legyen úgy, amint akarja.
Figyelmem ezzel napilapba hullt.

Távolságot tartva egyszer még
ránéztem: éppen ásított,
s szája zabola-szegletében
megvillant a huncut rándulás,
mely olyannyira a sajátja,
hogy tutira beazonosította őt,
a néhai váradi barátot,
ki egykoron Villon Francois
Nagy Testamentumáról regélt
borgőzös bohém mámorában...

Mostan meg nem kívánt dicsekedni,
se panaszkodni magáról...

Szíved joga, hobó haver!
Kísérjen s óvjon
további utadon az Isten!

Kedvencem, hajnal-mágusom

Kedvencem, hajnal-mágusom
dereng, ólálkodik elő,
miként a titokzatos sün,
amelyet éhe zsargat,
s minden szimatát latba vetve
alélt avarban bóklász,
deres parkpázsiton,
bokoralj zegzugában
matat, túr, csócsál;
rá-rásóvárog
a teliholdra is,
amely egyre sápatagabb,
s Lear királyból statisztává
sekélyszik, lényegtelenül
égi odisszeája.

Kedvencem, hajnal-mágusom
mint a keresztelő vize
tarkón, testen öblint,
s lelkemben kél légi-lóga
akár ha Isten
dúdolna odabenn.

Utódal

Mintha isteni hívást
hallottam volna.
Az álmos, menetrendi,
szürke homályból
megilletődve-riadva
kaptam fel fejemet,
s máris ott evickéltem
napkeleti mosolyában,
mint légy a tejben,
mint lámpa fényében
az éjjeli lepke.
Cigánylányszeméből
tíz méterre pulzált
a hipnotikus, hívogató
tüzes ármány.
Fertályórán át
néma súlytalanság,
örökélet nábobja lehettem.

Leszállt, elillant,
mint a Tisza virága.

Annyira hiányzott,
hiánya annyira fáj,
hogy átültem oda,
ahol imént még ő ült,
ahol teste melegét hagyta.

Tavaszi áhítat

„Imhol őzike-lépésekben
kis rüggyel szájában a lány.”
(József Attila)

Már este van.
Redőny mögött
megbújva ott
vagy, ott lehetsz.
Kiszűrődik
bár némi fény,
mit se látok
belőled, hát
ácsingózom
tovább, hiszen
a délelőtt
pompája tart,
még tart, még tart,
de mennyire.
Nytott ablak
mutatta volt
mi szép, mi völgy,
mi domb, mi hölgy,
mi meztelen!
Vasárnapi,
keleti fény,
meg két szemem
simogatott
és fürdetett.

Későre jár.
Ablak-fényed
már rég kihunyt,
mégse tapad
az éjszaka
szememre... ha
hallom, ahogy
alszol, hallom
álmodásod,
falakon át,
mi nesztelen.

Gzellalesen

Keletnek fénye-enyhe
úgy dédelgesd,
úgy simogasd,
égi kegyeidben
úgy részesítsd Őt,
mint még senki
emberfiát.
Hiszen szűzies
kitárulkozása Feléd
– s tudtán kívül felém is –
páratlanul káprázatos!
Akár a Várvavárt
földre eljövetele.

Habár áldásos
napfürdőzésből
ezúttal csupán
a háta részesül...
De hát micsoda hát az,
micsoda csípő,
akár a Stradivari-hegedű
tulipánja,
prímszólama,
mely zengeti,
és lengeti
a lelkem.
És a tollam.

Keletnek fénye-enyhe,
ma ne siessél Nyugatra!
Bárányfelhők ti se
ússzatok az égre!
Kecses Gazellám
talán megfordul
valahára,
s álmos arcát,
csábító két kebelét,
sejtelmes köldökét is
megmutatja végre.
Jól álcázott gazellalesem
titkai hadd gyarapodjanak.

Barabás Zoltán
 Parafrázis odaáttra

Indig Ottónak és Emőd Tamásnak

Még nem esik,
 de Váradot már-már
 felveti a szemét.

A Nagycastleomán felett,
 hová hajdan
 szerelemszapot

hordott a lég,
 most a puccos, magaslati
 paloták szemét

nyitogatja a kék-
 szürke alkonyat.
 Újszülött iszonyat

kerülgeti a szavakat.
 Hóna alatt a hamis,
 kopott hegedűvel

az öreg Mezei
 épp most repül el
 házatok s a védtelen

gesztenyesor felett.
 Utolszor veled
 a Mülleráj: Ady

és Tabéry hozott össze.
 Harmincan sem voltunk
 kétórányi kis örömré.

Feltamásló nagy lélek,
 szó, mi szó, múltunk:
 törölve, törölve.

Még nem esik,
 de Váradot már-már
 felveti a szemét.

És te ott fekszel
 magadban, egyedül,
 fogaid között kemény

szavak kövével.
 És már soha, de sohasem
 tudod meg: *lesz-e holnap*

új, művelt Magyarország
 és Erdélyben *emberséges élet?*
 és *érdemes-e itt még*

kiállni tiszta szívvel,
 és *megbűnhődni versben*
 a *múltat és jövőndőt?*

Eszembe jutottál, Ottó,
 miközben álmatlanul
 saját lélegzetemet hallgattam,

arra várva, hogy a Barátok
 temploma felől új
 hírt hoz a harangszó.

Alattomosan jött
 a hó, és azonnal
 kortes lett, marasztaló.

Talán jön egy újabb
 vízivilág is, mert
 jönnie kell

annyi pitiáner hazugságra,
 csörtetésre, köd-
 evésre, odázó bárgyúságra.

De borzasztó lehet most
földdel betömve, némán
feküdni, csendben ott kint,

és várni, csak várni
valami messzi, újra-
lelkesítő feltámadásra.

A Nagyállomás felett,
honnán egykoron
Léda szerelmes szavát

Párizsig vitte a lég,
egymásba nőtt, lesbikus
paloták szemét

nyitogatja a kék-
szürke virradat.
Lennebb, a főutcán,

a piszkos tükörablak előtt
most balkáni és bizantin
kerülgeti a koldus szavakat.

Hányat temetünk még?
Hány barátot, magyart?
Te ott magadban fekszel,

nem számolsz a maradékkal,
kikben megszülethet a mentség,
némi hév, dac,

hogyan legyen, megmaradjon,
mint a teremtés utáni
első földi évszak.

*(A kiemelt szövegrészek Emőd Tamás
Levél Adynak című verséből valók.)*

Mediterrán etűd

Kezem
most megpihenne
melleiden.

Odakint
orchideák
fényeskednek,

odakint
a sovány kövek
arcán

egy visszavonuló
tenger
matat.

Odakint
a rugalmas
sötétben

egymásba
szeretnek
a hálók,

és nem jön
Faustus
doktor,

hogyan
mindent
megmagyarázzon.

Szilágyi Aladár

Nincsenek csodák

Keserű úr, az epizodista, minden nap pontosan egy óraker nyitott be a kávéház ajtaján. Kényelmesen elhelyezkedett a sarokasztalnál, akkurátusan megkavarta a kapucínert. Lecsípte a szivarja végét, rágyújtott, elővette az újságot, megfejtette a keresztretjvényt, megoldotta a sakkfeladványt, majd a hátsó oldallal kezdve kiolvasta a lapot az utolsó betűig. Két óraker felállt, és egy ötöst hagyva az asztalon távozott. Minden fizetéskor és a premierek napján – akár kapott szerepet, akár nem – egy deci konyakkal toldotta meg a kávéját. Azon a napon is szokása szerint elővette jól kihegyezett ceruzáját, és nekiveselkedett a keresztretjvénynek. Játszi könnyedséggel oldotta meg. Szisztematikusan, egyenletes betűkkel töltötte ki a fehér kockákat, mígnem megtorpant. Ceruzát markoló keze a levegőben maradt, a homlokán nehéz verejtékcseppek jelentek meg. A függőleges tizenhétnél ez állt: „Jó nevű kővári színész”... Hat betű. Lassan silabizálta ki a vízszintes szavakat: akarat, ered, hasad, vedel, fakír, zúr.

Félhangosan újraolvasta:

aKarat

Ered

haSad

vEdel

fakíR

zÚr.

– Annyi mint... Keserű! Te jó Isten, még hogy én... jó nevű kővári színész... akarat... ered... ez stimmel, ez mind stimmel. Hasad... vedel... Apro-pó, Sáríka, egy deci konyakot kérek!

– Ünnepel a művész úr?

– Nem én, azazhogy... igen. Fakír! Zúr!

– Óhajt még valamit?

– Nem, csak egy deci konyakot!

Huszonöt évig színészkedett Keserű Kázmér, huszonöt évet töltött a kővári társulatnál. A frontról került ide. Első bemutatójukat a front elvonulása után egy hónappal tartották a színházban, a szabad ég alatt. Igen, a színházban, a szabad ég alatt, mert a háború az üszkös falakat se hagyta épen. A nézők úgy ültek körbe a romokon, mint egykoron Hellászban, az amfiteátrumban. A belépés díjtalan volt, előadás után a színháziak és a közönség együtt kezdték eltakarítani a romokat. Másnap ott folytatták, ahol abbahagyták. Három hét múlva, mire minden törmelék eltűnt, új darabot mutattak be Kővárrott.

Keserű Kázmérnak bámulatos emlékezőtehetsége volt. Tucatjával fújta kívülről a színdarabokat, s néhány nap alatt minden szerepet megtanult kívülről. Romeltakarítás közben fennhangon mondta a szöveget, a kollégák elismételték utána, ki-ki a maga szerepét, mígnem összeállt az előadás. Ennek az esetnek köszönhette, hogy a színháznál maradt. Ugyanis Keserű Kázmér azelőtt világeletemben nem tette színpadra a lábát. Igazság szerint egy kis szélhámossgal került a társulathoz. Néhány napja lézengett már Kővárrott, se ereje, se kedve, se pénze nem volt továbbmenni, a lábsebe is kínoztta. Falragaszon egy közleményt talált, melyben a színigazgató kérte a városban tartózkodó színészeket, hogy gyűljenek össze a színház újjászervezése

érdekében. A toborzó végén mindenkinek a jelentkezés napjától kezdve fejadagot ígért. Kázmér fantáziáját a fejadag szó ragadta meg, és már másnap jelentkezett. Színész voltát bizonyítandó, kellő iratok hiányában elejétől végig elmondta a Hamlet-monológot, majd tovább folytatta Ophélia és a dán királyfi kettősével, míg le nem állították. Pocsékul, de hibátlanul tudta. Az igazgató-rendező nem teketóriázott sokat, parolázott vele, és szerződtette gyér számú társulatához.

Így lett Keserű Kázmér segéd-könyvelőből Keserű úr, az epizodista, a legengedelmesebb színész. Kísérteties pontossággal tartotta be a rendezői utasításokat, továbbra is bevágott minden szerepet, jó szolgálatot téve a többieknek. Memorizáló képességéről legendák keringtek. Művészkörökben újabb és újabb anekdoták születtek róla. Hogy miért nem kapott nagyobb szerepet? Talán éppen azért, mert túlonlul szabályosan játszott.

*

Félig se itta ki a konyakot, amikor berontott Csóri, a titkár.

– Szervusz, Keserű, mit szívsz, keserűt?

– Szellemes vagy...

– A nagyfőnök küldött. Hívat.

– Mit akar?

– Csak jót. Gyere hát!

Egy hajtásra eltüntette a maradék italt, fizetett, és gyors léptekkel ment át a színházba.

– Hívtál, főnök?

– Na lám, Kazika, már itt is vagy?

Komoly ügyről van szó.

Keserű bizalmatlanul topogott az íróasztal előtt.

– Parancsolj, foglalj helyet. A... fővárosban ítéletidő van...

– Azért hívtál, hogy az időjárásról társalogjunk?

– Dehogy, dehogy. Úgy látom, harapós kedvedben vagy ma, öregfiú. Az a helyzet, hogy Tücsi nem tud estig hazajönni. A rossz idő miatt kénytelen lesz vonattal bumlizni.

– Szegény...

– Nos, rád gondoltunk, öregfiú. Te segíthetnél rajtunk, a te memóriáddal kimenthetnél bennünket a pácból...

– Hogy én?...

– Igen, ma este beugranál Tücsi helyett.

És Keserű Kázmér epizodista eljátszotta élete első főszerepét.

*

Fáradtan, halálos fáradtan kupo-rodott le a tükör elé, félig letörölve már az arcát, amikor lehanyatlott a karja, mereven, magába csavarodva, félig hunyt szemekkel nézett a semmibe.

Kinyílt az ajtó, és sorra belopózott az öltözőbe a főnök, Lizi művésznő, Csóri meg a többiek. Nem vette észre őket, nem fordult feléjük, még akkor sem, amikor nagyot pukkant a pezsgősüveg dugója. Nagy ovációval vették körül, a vállát veregették, a kezét szorongatták, Lizike meg egyenesen szájon csókolta. A főnök pohárköszöntőt mondott, majd kijelentette, hogy holnaptól kezdve Tücsivel felváltva, kettős szereposztásban fogják játszani a főszerepet.

Halkan, nagyon halkan válaszolt:

– Nem szabad, srácok – motyogta –, nem szabad... Talán majd újabb huszonöt év múlva kifogok egy ilyen nagy napot...

Másnap délelőtt Keserű Kázmér epizodista nem jelent meg a próbán. Utána küldték Csórit, a titkárt. Kázmér ijedt képű háziasszonyával tért vissza.

– A művész úr egész éjjel nem feködött le... Csak járkált fel s alá a szobában, és hajnalban elutazott.

- Hová?
- Nem tudom, kérem.
- Üzenetet se hagyott?
- Nem... Azaz egy cédulát találtam az éjjeliszekrényen.
- Mi van rajta?

- Hat szó, hat összefüggéstelen szó.
- Olvasd hát! – förmedt Csórirra az igazgató.
- Akarat... ered... hasad... vedel... fakír... zúr...

A kéz

A sötétség tökéletes volt, annyira tökéletes, hogy csodálkozni tudott rajta. A bal vállára s a lábaira nehezedő fájdalmat már megszokta. Csak a sötétség nem enyhült. Nem is a szemével érzékelte, hanem a bőrével, a pórusaival tapogatta, anyagivá, súlyossá váltan. A sötétséget hitte a fájdalmak okozójának, a fájdalmak az életet jelentették, ezért örült a sötétségnek. A hallása is visszatért. Nem tudta, mennyi idő telt el a belövés óta, egyre gyengülő zúgásként még mindig a fülébe visszhangzott. Ugyanakkor más, halkabb és egyenletesebb zajra figyelt fel, amit egyre tisztábban hallott. Ritmikus, sziszegő hang volt, meghatározhatatlan irányból jött, néha erősebben, néha gyengébben hallatszott. Jó időbe telt, míg megállapította, hogy a tüdejéből kipréselt levegő okozza. Csuklásszerűen felkacagott. Valahol, a feje fölött jókora üregnek kellett lennie, mert a kacagása felerősödve tért vissza. Megpróbált felülni, de két lábát és a bal kezét betemette és erősen szorította az omladék. Csak a fejét meg a jobb kezét tudta megmozdítani.

„Túl kell élnem – vágott agyába a gondolat –, túl fogom élni... Levegőm is van. Talán már a mentők is elindultak.”

A bal karját mintha satuba fogták volna. Jobb kezével megpróbálta kiszabadítani. Lassan, türelmesen kaparta a törmeléket. Minden erőfeszítés

hiábavaló volt. Ujjai kemény, mozdulatlan faldarabokba ütköztek. Emberfeletti igyekezettel a feje alá tuszkolt egy lapos téglát. Viszonylag kényelmes helyzetben feküdt. Már csak a tehetetlensége dühítette. Valahol, nagyon közel a füléhez vékony erecske csordogált lefelé. Megtalálta. Kissé oldalt fordította a fejét, hogy a hűs cseppek az arcára peregjenek.

„Vizem is van – gondolta –, túl fogom élni... vizem is van.”

Jobb kezével újból és újból végigtapogatta testének hozzáférhető részeit. Tele volt zúzódásokkal, de nem bánta. Szinte kedvteléssel markolt bele saját húsába, annyira örült az életnek. Ujjai hirtelen megakadtak valamiben. A valami rándult egyet, majd elernyedte. Egy kéz volt.

„Úristen – gondolta –, ez Tamás keze. Róla egészen megfeledkeztem.”

Ismét megtapogatta a rángatózó ujjakat.

„Tamás, hallasz?” – szólongatta.

Az üreg tompán verte vissza a hangját.

„Tamás – suttogetta –, hallasz engem?”

Nem kapott választ. Görcsösen szorította meg a kezét. Ott lógott arasznyira a melle fölött, csuklóig szabadon. A hozzá tartozó kart már elzárta az omladék.

„Hogy került ide – tűnődött –, hiszen legalább négy méterrel mö-

göttem tartózkodott a tankágyú golyójának becsapódásakor... Talán a robbanás dobta fölém!"

„Tamás – szólalt meg újra –, ha hallasz engem, szorítsd meg a kezeimet. Jó, Tamás?” A kéz rándult egyet. „Nem tudsz beszélni, Tamás?” A kéz elernyed. Megérezte az ütőerét. Lassan, egyenetlenül vert. Aztán saját mellére szorította a saját szabad tenyerét. „Élünk, Tamás, mozog a vérünk!...”

„Jó, hogy hallasz engem, Tamás, mert beszélnem kell. Érted? KELL... Ki gondolta volna a tankok megjelenésekor, hogy együtt kerülünk a patkányfogóba, te meg én... Éppen mi ketten. Jó, hogy itt vagy a közelemben, legalább nem vagyok egyedül. Ne félj, nem rohadunk meg itt, mert már a ruszki tankok elináltak, és elindultak a mentők. MÁR ÉSZREVETTÉK, HOGY HIÁNYZUNK.”

„Nagyon összetörted magad?... Kár, hogy nem tudsz beszélni. Én talán megúszom egy-két töréssel. Csak a bal karomat nem érzem.”

„Tamás, nekem vizem is van... Végigcsorog az arcomon. És ha kissé oldalra fordítom a fejemet, belecsorog a számba A VÍZ.”

„Melyik kezed csüng itt fölöttem, a bal vagy a jobb? A bal... Igaz? Kemény ütés volt... hehe... Kétszer is megfordultam a tengelyem körül... Váratlan ütés volt. EGY NŐ MIATT. Te, ha ezt megússzuk szárazon, visszkapod!

Nem haragból, MERT ÉN MÁR NEM HARAGSZOM. Röhejes, hogy megmondom neked. Éppen most mondom meg. Aztán kvittek leszünk. Utána megiszunk néhány korsó sört, ugyanabban a Széna téri kocsmában. A nő mehet!”

„Kiszáradt a torkom. Hiába nyalom ezeket a vízcseppeket... Tudod-e, hogy nagyapámat is egy orosz tank ölte meg az ostrom idején? Őt is. DE MINKET NEM. Mi ketten megmenekülünk. A mentők nemsokára ideérnek.”

„Ha most tisztább lenne az agyam, kiszámítanám, hány tonna faltörmelék nyomja a lábamat... Néha úgy érzem, süllyedek. Máskor mintha hullámok dobálnának a magasba.”

„Ne vedd el a kezedet, Tamás, ne ránts el! Hadd, hogy érezzem: nem vagyok egyedül... Ne félj, visszkapod tőlem azt az ütést...”

„Érzed, milyen meleg a föld? Sosem volt ennyire meleg... Olyan nagy szívem van, Tamás... Örülök a kezednek... Ezzel ütöttél meg... ezzel...”

*

– Él?

– Él.

– És megmarad?

– Meg... Félig betemetve, tágra nyílt szemekkel találtuk. A jobb kezével a balt szorította. Annyira erősen, hogy most sem lehet megfeketedett ujjait szétválasztani.

Kinde Annamária
Humortalan, laza, magyar

Rossz vicc: tizenötmillió.
És tizedannyi? Egyre jobb...
Másoknak jó üzlet lehet:
Nekem tutira nem buli
Az, hogy magyar vagyok.

Ki hatszáz éve nyír gyepet
Ezen már nem is mosolyog.
Másoknak jó üzlet, lehet.
Nekem tutira nem buli
Az, hogy magyar vagyok.

Megfosztott és röghöz kötött.
Sikereivel hontalan.
Ha utat keres, árulás.
Mert mindig feladja magát:
Születéstől boldogtalan.

(S ha érkezel, és rám hevül
tested, mely ápol s eltakar,
már nem is olyan lényeges
ki mit gondol és mit akar,
mit ér az ember, ha magyar.)

Lélek jön, testbe öltözik,
Tesz-vesz, nyilvánul általa,
Aztán a nagy űrbe kiszáll
És csöppet sem érdekli már
Isten, Család, Haza.

Tom Vanguard énekel fekete-zöldet

A kéz beszélt a fákhöz, a kéz fa derekán
szemnek lejtő íve, szájnak gesztenye íze
őzlábgomba fiataljáé: dióíz, mandula.
Fények a fák között: sok csíkos vadmalac.

Ott álltam már és éltem, más ruhában –
elhagytam érted, Szandra, azt a földet.
Múlttá hazudtam legszentebb jövőnket,
lemondtam minden ígéretről bátran.
Nem reszketek már import nagykabátban.

Fájó szemmel rám néz az igaz:
cseresznyefa voltunk,
vadcsesznyefa.

Szűcs László

Advent

Mi az, hogy emberszabású? – kérded
a villamos hátsó ablakából,
látva mint fut vissza
saját lábnyomán lépkedve a város.

S néz vissza rád, bámulnak meredten
a narancsfényű póznák,
cserbenhagyott homlokzatokról málló
Ady-látta szivárvány cikornyák.

Szecesszió. Se szellem, se vízió már.
Csak észak-fok, meg titoktalan ismerősök.

Menekülés, megfutamodás ez a végállomás nélküli
körjárat. Hahó, kontroll! Csalóka hűséged
foglya vagy. Ezt már magad is érzed,
mint akit a semmi nyitott ablak mellett megigézett
egy őszi éjen. S bár szólnál, csak néhány potyautas
mered maga elé, derengő tükörképek.
Itt-ott mobilok fénye rebbenti rád kék tekintetét.

Hideg van, füledben ismeretlen csengőhangok.

Mi az, hogy megérkeztél? Száradt sajtreszelék e kérdés,
és ahogy múlnak a percek,
szívverés helyett
csak egy elemes légfrissítő serceg.
Érzed, ez nem érkezés,
a gyalogszer fogyott el csupán benned.

Jársz, mert jární látszol, a villamos is elbitangolt.
Tudjuk, ő is aluszik. S amíg tabletták nélkül teszi,
álmában lekopnak oldaláról
a szalámigyár hirdetései.

Így állsz itt most. Bevár a vers.
Árnyékod melegít: áttelelsz.

Utcán esős reggel

Árbocom ne cseréld hegedűre
kis rusnya pinka,
ha már bőrod bíborló feketébe
hajlítja fényeres harisnya.
Comb-kerekded mozdulatodon
életre kelő ujjak a nájlilonon
a buja járdán, hogy engem
– te szeremet ejtő szürke –
látásod lekenyerezzén.
Vagy kényeztessen, mi kirobbanni
akarás, torz felhördülés,
maradj te harisnyafeszítő,
bíborodban másokat
maga-magadon kézmelegen őrző,
ismeretlen engem ismerő,
árboc-gazda-szem etető
kis rusnya pinahinta.
Csak nézz előre,
rám soha míg eső az eső,
s az egyet, a gyönyör-fontosat
ne cseréld jajgató húrú hegedűre.

Zudor János

Szeptember II. emlékére

A gyűlölet kinyitotta
 hatalmas száját,
 és bekaphatja a világot,
 a pusztítás döbbenetes
 rögeszméje máját
 s beteg bendőjét ontja
 a kirágott
 virágra, a szabadság
 szimbólumára
 nem tudni, jut-e még
 halálból mára
 mint a mennykőcsapás,
 hirtelen,
 annyi ártatlan lélek
 szállt a mennybe,

nyögve, sírva és imádkozva
 végül,
 vajon az értelmetlen
 haláluk hogyan
 békül
 a mennyel végül, szegény
 szerencsétlenek,
 annyi ártatlan áldozat
 vérül,
 vajon hogyan békül végül?
 Hiszen egy gőgös őrült akaratóból
 a gőg és az őrület haragjáról
 mit se tudva,
 mit se sejtve, hirtelen
 sújtott le az értelmetlen őrület,
 jobb ha lettetek volna, szegények
 kövület,
 döbbeneten kiáltanánk, de
 hiába
 hogy meneküljetek sírigtalan
 világba,
 ártatlan testetek s
 lelketek
 mennybeemelvén
 megdicsőültök a barbár
 őrült mocskos pofája ellenében,

a legértelmetlenebb
 halál kért
 áldozatot
 csak világgyűlöletet
 ne hozzon az iszonyat,
 hogy bárkire lecsaphat
 a dühöngő őrült
 halál-karma,
 ó, jaj, a félelem iszonyú mély
 kamra,
 s úgy tűnik, világregtetgető
 harag
 az őrült elmében
 megfogant,
 rááldoz vagyont, kéjt,
 gyönyörködik önművében
 a Gonosz,
 de a Világ se, lesz ám
 tehetetlen,
 az ártatlan lelkekért sütő
 pirító gáztűzön ég
 el a Rossz!

Ártatlan lelkek, tőletek búcsúzom,
 döbbsen s hirtelen áldozat,
 fehér lepellel
 integetők,

hirtelen rántott benneteket
 odaára az őrült gyilok karma,
 fehér lepellel letakart
 holtak, sorban
 hozsánna
 néktek,
 nem értelmetlen mégsem
 a ti áldozatotok,
 mert az őrült halál
 karma most
 megbüntettetik,
 válogatott kínok lesnek
 a főgonoszokra,
 úgy hogy majd még

visszasírnák
 maguknak a ti
 egyszerű áldozatok
 – fehér lepellel integetők –
 mert számláját rendez
 a Jó is a gonosz ellen,
 méltatlanul nem tiporhat
 ártatlanok
 testébe
 és a szabadságba is egyúttal
 a gonosz állat

hozsánna néktek, s
 emeljen Úr a Mennybe,
 ott harsonázzon tinéktek
 szabadság
 dicsősége,
 ártatlanok, ártatlanul
 leöltek,
 örök dicsőség fénye, s glóriái
 övezik utatok.

És irtózatot lesz, amikor
 a Gonoszra lecsap
 a Jó!
 Mert az idő eszközeivel

lehet majd vissza-
 ütni?
 vagy a Szabadság
 kiterjed a Világ
 Őrült Tömeg-
 gyilkosaira is?
 „kegyeltjei” a Gonosznak,
 az ártatlanokat ölők?

Döbönt tehetetlenséggel
 csak eláll a szavunk,
 szinte az ártatlanokéval
 áll el a lélegzetünk,
 ha még üzenhetünk
 utánuk, dicsőséget
 nékik,
 teljesen ártatlanul leölteknek,
 s jaj, a Világnak,
 ha tűri,
 hogy vérét vegyék
 őrült „kelleme”,
 mert nem állathorda vagyunk,
 de emberek,
 s a büntetés, a tomboló
 őrült dühöt
 majd lehűti.

Költői zsoltár

Áldj meg Isten, áldj meg,
 bűneimtől óvj meg,
 legyen gaz eretnek,
 kiben Virág termett.
 Verj meg Isten, verj meg,
 Tisztuljon meg a Föld is,
 Mennyekből eső is,
 tiszta, mint a kőrís.

Hogyha kell, hát vedd el
 két szemem szemekkel,
 ne lássak több iszonyt,
 és Sátánnal Viszonyt,
 emelj nagy Templomdba,
 giz-gaz füvekbe oldva,
 lehessen lábnyomod ott,
 ahol lent én zokogok.

Nagyvárad, 1998. október 9-én.

Goron Sándor
bolondos játék

sistergő hajnal
a város felett
s angyal
ki füledbe súgja
ülj veszteg
ne játssz önmagaddal
halált
mert bolondos e játék
eb-ugatta hajsza
dől rád a fergeteg
mint mennyei manna
s elmélyül az előérzet
s az indulat-veszély
s eltűnt a visszaút is
mint egy múltó szeszély

bukás

bukásunk
megsebezte a pázsitot

bukásunkat
fájlalta az égbolt

s mégse gondoltunk
sose arra
mi rejlik
annyi arc mögött
s miért késlekednek
születendő
meghalásaink

Várad költőfilozófusa

Jegyzetek Horváth Imréről

Nagyvárad **hagyományok.** „Kazinczy Ferenc – kezdte Ady Endre a nagyvárad A Holnap című korszakos antológiát bemutató előadását a városháza dísztermében – valamikor úgy vágyott Széphalomról Erdélybe, mint Petőfi vágyott később sokáig és hasztalanul Párizs felé. Erdélyi útján mámoros volt. Kazinczy reményeket falt, sőt bizonyosan jobbakat gondolt, mint amilyeneket kicsi, hamar összehúzódozó fantáziájával írt. Tetszett neki minden, s a Wesselényiek zsidói ménese különb intéciónak látszott előtte, mint valami leendő akadémia. Ennek az egyszerre német és vadmagyar táblabíró-intellektuelnek csodálatos, ma is becsülendő szimatja volt, Erdély, a régi Erdély, mindig magyarabb és sokkal európaibb volt, mint a nyolcfele osztott és béna Magyarország.”

Persze Ady is, akárcsak a most megidézett Kazinczy, vágyott Erdélybe, annak ellenére, hogy az imént idézett ünnepi beszéd idején még alig fordult meg az igazi Erdély földjén, csupán a Bánságban: Temesváron és a Partiumban: Nagyváradon – mindkét városban hosszabb ideig újságíróskodott, és valójában csak az első világháború éveiben ismerte meg a fejedelmi országrész távolabbi városait, Brassót és Marosvásárhelyet, valamint a Székelyföldet. Váradot azonban kiválóan ismerte, és a Paritumot nemkülönben, hiszen maga is a Szilágyosság szülötte volt. Adyt, legalábbis költői indulásának éveiben, bátran tekinthetjük Nagyvárad költőjének, és ez a várad

identitás teljes természetességgel illeszkedett abba a kulturális, illetve irodalmi környezetbe, amely a huszadik század első két évtizedének Nagyváradában kialakult.

A város ugyanis egyike volt a „modern Magyarország” műhelyeinek. Váradnak igen nemesek voltak a kulturális, irodalmi hagyományai, és jóllehet ezúttal nem lehet feladatomban, hogy szélesebb körben visszatekintsek ezekre a hagyományokra, mégis fel kell idéznem az örökség leginkább figyelemre méltó alakítóit. Így Vitéz János püspököt és unokaöccsét: Janus Pannoniust, akik Mátyás király korának reneszánsz kultúráját képviselték, igen hatékonyan a Kőrös-parti városban is. Vagy a reformáció és ellenreformáció korának neves várad

(vagy onnan származó) írástudóit: a protestáns Melius Juhász Pétert, Szenczi Kertész Ábrahámot, Geleji Katona Istvánt, illetve a katolikus Pázmány Pétert, Szántó-Arator Istvánt, majd a soron következő évszázadok neves írástudóit, így Székelyhidi Paskó Kristófot (Rákóczi György diplomatáját), Patachich Ádám püspököt, Pray Györgyöt (a püspök neves könyvtárosát), Baróti Szabó Dávidot (a várad

jezsuita rendház krónikását), Szentjóni Szabó Lászlót (aki egy időben Teleki Sámuel főispán titkára volt), Budai Ferenc református lelkészt (aki a 16. század végéig készítette el Magyarország „polgári históriájának lexikonát”).

Nagyvárad azonban a tizenkilencedik és huszadik század fordulóján került igazán a magyar irodalmi élet centrumába. Négy modern szellemiségű lapja: a Nagyvárad, a Szabadság, a Nagyváradai Napló és a Tiszántúl körül nőtt fel az az újságíró- és írónemzedék, amely európai műveltség birtokában, európai eszmények nyomán, a kulturális és társadalmi modernizáció szellemében újította meg nemcsak a város, hanem az ország életét. Csak néhány akkori publicista nevét idézem ide: Rádl Ödönét, Ritoók Zsigmondét, Márkus Lászlóét, Hlatky Endréét, Fehér Dezsőét, Hegedús Nándorét, Várady Zsigmondét (a sok említésre méltó név közül). A nagyváradai redakciók egyszersmind az új magyar irodalomnak is műhelyei voltak, korábban Iványi Ödön és Thury Zoltán, később Ady Endre, Balázs Béla, Bíró Lajos, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Nagy Endre, Somlyó Zoltán neve minősítette a város irodalmi életét – egy kisebb irodalomra elegendő költő és elbeszélő. És persze Nagyvárad volt a modern magyar irodalom első nagy seregszemléjének: az 1908-ban megjelent *A Holnap* című antológiának a városa: „A Holnap városa”.

„Bizonyos – mondotta erről az imént idézett Ady Endre 1909-es *Magyar lelkek forradalma* című írásában –, hogy soha magyarabbul, bátrabban nem ébredt föl még a sokszor félreismert magyar génusz. Bizonyos, hogy Apáczai Csere, Kazinczy, Kemény Zsigmond és – mondjuk – Arany János korszakai után jött el egy terheesebb, de gyönyörűbb korszak. A politika ellenére és kedvetlenségére Magyarországon olyan intellektuális kultúra indult, amely méltó volna egy skandináv államhoz.”

Ady Endrének (mint általában) ezúttal is igaza volt, és a „magyar lelkeknek” az a „forradalma”, amely 1908-ban néhány nagyváradai költő önzetlen erőfeszítései nyomán *A Holnap* című antológiában alakot öltött, végül is irodalomtörténeti eredményre vezetett. A váradai kezdeményezést és versgyűjteményt nem lehet kiiktatni a modern magyar irodalom történetéből. Alighanem a hányatott sorsú, a Nagyváradról is hamarosan a távoli, az ország északnyugati határán fekvő Szokolcára, száműzetésbe kerülő Juhász Gyulának volt igaza, midőn jó öt esztendő múltán a Nagyváradai Napló 1914. március 25-i számában közölt *A Holnap városa (Lírai feljegyzések)* című írásában ezekkel a szavakkal idézte fel a nagyváradai vállalkozást: „Igen bizony, jól esik erre emlékezni, mert valljuk be őszintén: ennél önzetlenebb, magyarabb, poétásabb irodalmi mozgalom nem volt azóta, mióta az irodalmat részvénytársasági alapon szervezik és még a költőknek is juttatnak belőle osztalékot. Szeretem az üldözött, a kigúnyolt és immár beszűnt Holnapot, a gúny, az üldözés, az agyonreklámozás és agyonhallgatások dacára is szeretem, mert a fiatalságom volt ez a Holnap, őszinte, lelkes, örökké édesbús ifjúságom.”

Horváth Imre Nagyváradon. A huszadik század első két évtizedében kibontakozó modern magyar irodalomnak Nagyvárad volt az első (a fővárost is megelőző) szellemi otthona és tűzhelye. Ez a szerep azonban már a tízes években – Ady Endre, Juhász Gyula és mások távozása következtében – erősen megkopott, és az első világháború végére Várad jóformán „beleszürkült” a vidéki nagyvárosok (Debrecen, Szeged, Pécs, Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Temesvár) sorába. Igaz, a háborút követő zűrzavaros hónapokban még élt benne annyi kezdeményezőkézség, hogy a magyar fővárosról és a maradék országról le-

választott délkeleti régiók irodalmi életének egyik központja legyen. Váradon jelent meg 1919–1920-ban a két első „erdélyi” irodalmi folyóirat: a Magyar Szó és a Tavasz, és ott alakult meg még 1919 elején az Ady Endre Társaság, amely a lassan magára találó kisebbségi magyar irodalom szervezésében vállalt fontos szerepet. Számos magyar lap, kiadó vállalat és nyomda szolgálta az erdélyi magyar irodalmi kultúra ügyét, a város korábbi mozgalmassága mindazonáltal már alig volt fellelhető. Nagyvárad a hirtelen megnövekedett román állam északnyugati határvárosa lett, elvágva természetes gazdasági háttérétől: a magyar Alföldtől, fejlődése megrekedt és ez kihatott kulturális életére is.

Voltak persze írói Váradnak továbbra is, mindenekelőtt Tabéry Géza, aki fáradhatatlan munkát végzett Ady Endre szellemi örökségének és írói kultuszának gondozásában, emellett történeti regényíróként is maradandó műveket alkotott. Mellette egy időben a korán Magyarországra költözött Gulácsy Irén volt a váradi irodalom reménysége, illetve a város kultúrájának alakításában is részt vett néhány környékbeli, partiumi író, például Olosz Lajos, Károly Sándor, Szombati-Szabó István és egy időben az odaköltöző kiváló (és mára jóformán elfelejtett) regényíró: Berde Mária. 1927-ben a patinás Szigligeti Társaság is újjáalakult, 1931-ben Váradon szerveződött meg az Erdélyi Helikon irodalompolitikája ellen lázadó írók közössége: az Erdélyi Magyar Írói Rend (EMIR), és színvonalas tevékenységet folytatott a történelmi múltú Szigligeti Színház is. Várad irodalmi élete mindazonáltal nemigen mutatott fel igazán új tehetségeket, egyetlen kivétel akadt: a költő Horváth Imre, a közeli Margitta szülötte, aki apai részről a hírneves irodalomtörténet-író: Horváth János, anyai részről a nevezetes nótaszerző huszárcapitány: Fráter Lóránt (és még korábbról: Madách Imre hűtlenkedő felesége, Fráter Erzszi) rokona volt.

Az 1906-ban született Horváth Imre valójában eseménytelen életet élt, hiszen alig mozdult ki szülőföldjének: a Partiumnak a határai közül, és alig vett tudomást korunk irodalmi és művészeti kalandjairól. Meglehetősen szűk körben élt, akár geográfiai értelemben is. Életének négy erdélyi város volt a színtere: Dés, ahol iskoláit végezte, Arad és Szatmár, ahol újságíróskodott, és mindenekelőtt Nagyvárad, ahol költővé érett. Vidéki lapoknál dolgozott: a nagyváradi Esti Lapnál (1927–1928), a szatmári Szamosnál és Szatmári Újságnál (1930–1931), a nagyváradi Erdélyi Lapoknál (1932–1933), az aradi Reggelnél (1933–1937), végül újra Váradon a Magyar Lapok szerkesztőségében. Riportokat, hírfejeket és tárcákat írt, munkáját szűkösen fizették, nemegyszer korrektornak vagy gépírónak használták. 1938-ban aztán búcsút mondott a szerkesztőségnek, hogy verseinek éljen csupán, s általuk teremtsen elő a szűkös megélhetést.

Látszólag eseménytelen volt ez az élet, belül azonban annál nyugtalanabb. A fiatal költőt állandó létbizonytalanság gyötörte, apró napi gondok, bosszúságok, amelyek alattomban őrlték fel eleve érzékeny, szorongásra hajlamos idegzetét. Nagyvárad, ahol ifjúságának zömét töltötte, miként az imént már szó esett róla, hanyatló határ menti város lett a trianoni békeszerződés után, híján annak a rohamos fejlődésnek, amely a századelőn áthathatta. Már csak nosztalgiajában őrizte a korábbi emlékeket, az urbanizációs fellendülést, a zajló szellemi életet, Adyt, A Holnapot. Az újságírás robotot, szegénységet és kilátástalan jövőt jelentett; lapoknál, amelyeket bármelyik percben tönkretelhetett az anyagi csőd, s amelyek függetlenségét eleve idézőjelek közé tette az, hogy rá voltak szorulva

a nagyvállalatok és bankszindikátusok támogatására, hirdetéseire. Horváth Imre, az újságíró, ilyen körülmények között a városi kispolgárság szegényebb rétegéhez tartozott, és a sajtó nimbusza, ha volt egyáltalán, nem adhatott kárpótlást a kicsinyes anyagi gondokért; azért a szorongó közérzetért, amit az állandó bizonytalanság okozott. Talán ezért is vállalta kihívóan és dacosan a „szabad író” még szegényesebb, de talán egyértelműbb és több önértetet ígérő státusát.

Nem mintha „szabad íróként” különösebben érvényesülhetett volna. Horváth Imre általában társak nélkül élt, írói magányban, alig néhány értő baráttal körülvéve. Midőn a nyilvánosság előtt jelentkezett, egy fiatal írói közösséghez tartozott; a nagyváradi Szigliheti Társaság *Tűz* című antológiájában (1932) jelentek meg első versei. Az antológia munkatársait azonban csakhamar szét-szórta a múlt idő (maga Horváth is Aradra távozott). Könyvei, közöttük az első verseskötet: az *Örvény felett* (1934), ezért kis példányszámban, sajtó kiadásában, néhány barátjának önzetlen segítségével kerültek olvasók elé. Az erdélyi magyar irodalom nagy hatású kiadója, az Erdélyi Szépmíves Céh nem érdeklődött a fiatal váradi költő versei iránt. A Céh és a mögötte álló helikoni írói társaság egy évtizeddel korábban még sorra mutatta be a romániai magyar irodalom nagy tehetségeit, Tamási Áront, Karácsony Benőt, Dsida Jenőt, Szemlér Ferencet, Horváth Imre indulása idején azonban a Helikon és a Céh már vesztett korábbi érdeklődéséből, nemigen vállalkozott arra, hogy az újabb írói törekvések és az induló tehetségek támogatója legyen. A váradi költőnek más irányban kellett tájékozódnia. 1937-ben Aradon, egy irodalmi esten ismerkedett meg Salamon Ernővel, Nagy Istvánnal, Csehi Gyulával és Méliusz Józseffel, vagyis a Korunk íróival, így került Gaál Gábor körébe, a Korunk munkatársai közé, s így lettek barátai a Nagyváradon élő baloldali értelmiségiek, elsősorban Korvin Sándor, Arató András és Csehi Gyula. Horváth Imre egészen a folyóirat 1940-es betiltásáig a Korunk szerzői közé tartozott, s csak a negyvenes években került közelebb az Erdélyi Helikonhoz, elsősorban a liberális szellemű szerkesztő, Kovács László révén, midőn a Helikon, a fasizmus elleni tiltakozás következtében, hatékonyabban vállalta az erdélyi humanizmus képviselését.

A viszonylagos elszigeteltség és a helikoni irodalomtól függetlenül alakult pozíció a költő társadalmi helyzetére és verseinek szociális-ideológiai bázisára utal. Horváth Imre ugyanis ahhoz az erdélyi magyar polgársághoz tartozott, amely a polgári radikalizmus eszméinek elkötelezettségében kettős ellenkezéssel figyelte a körülötte zajló élet eseményeit, hivatalos eszmeáramlatait. Nemzetiségéhez és kultúrájához való ragaszkodása folytán szembekerült a román nacionalizmussal, demokratikus felfogása következtében pedig a magyarországi politika jobboldali orientációját utasította el. Ez a polgári réteg, ha elszegényedett is az idők során, mint például Horváth Imre korábban jómódú családja, nem mondott le kulturális igényeiről, és következetesen ragaszkodott az európai (nyugat-európai) művelődés és polgári haladás eszményeihez, a humanizmus, a progresszió és a racionalizmus ideáljaihoz. Öntudatában és műveltségében nem „burzsoá” kívánt lenni, hanem „citoyen”. (Különösen Nagyváradon, ahol, mint mondtuk, nosztalgikus emlékeket keltett a századfordulón megélt polgári fellendülés.)

Horváth Imre is ennek a liberális polgári rétegnek a képviselője volt. Ennek a polgárságnak az igazolt bizalmatlanságával tekintett a magyar és a román nacionalizmus egymást túllícitáló demagógiájára, a klaszikus polgári ideálok-

ra hivatkozva utasította el a fasizmust, a német orientációt, s figyelte rokon-szenvel a fiatal baloldali értelmiségiek mozgalmát. Ha valamivel idősebb lett volna, s a húszas évek első felében kezdi pályáját, bizonyára szerepet kap a radikálisok között. A harmincas évek elején azonban már írói magánnyal és elszigetelődéssel kellett küzdenie. Nagyváradon távol volt a fiatalok Kolozsvárott szervezkedő nemzedéki próbálkozásaitól, ezért az ifjabb generáció reprezentatív antológiáiban sem szerepelt. Írói helyzetét ilyen körülmények között alapvetően határozta meg a magányos tájékozódás, az igazi szellemi társakat nélkülöző magányos távlatkeresés.

Az irodalmi élet peremén. A fiatal váradi költő későn talált értő közösségre, s valójában ekkor is az irodalmi élet peremén kellett élnie. A kisvárosi lét szűkös viszonyai, a szegénységnek kiszolgáltatott „szabad író” anyagi gondjai között, távol az irodalmi élet tűzhelyeitől, nélkülözve a sikert és az elismerést, magányos tengődésnek érezte sorsát, elesettnek és reménytelennek tudta önmagát. Önszemléletéről és helyzetérzékeléséről egy 1935-ös írásának címe árulkodik: „A költő útja széplelkű dilettánsok és hazug prókátorok között”. Valóban, úgy érezte, egyedül maradt, dilettánsok és prókátorok között, s kilátástalanul kell megküzdenie az önkifejezés, az íróvá levés gondoljaival. Versei a társtalanság, a kiszolgáltatottság szorongató érzéséről vallanak, az ellenséges külvilágtól elidegenedő „izolált én” helyzetét mutatják. Korábban enyhe romantikával, „fin de siècle” hangulattal, mint az *Alkony Várad felett*.

„...Jó volna most menni, menni, / küzdve, bízva úgy, mint mások... // Nem így ülni tört ideggel, / zsibbadt aggyal, félig holtan: / nézve, előttem ki ment el – / keresve azt, aki voltam... // ... Mert nem élet rossz rímekbe / róni itt a Kőrös-parton, / hogy könny pereg a szívemre, / s haldoklik a beteg alkony.”

Később lázadóbb szenvedéllyel, több nyugtalansággal, mint híressé vált verse, a *Menekülés a fénytől*: „Bort, nőt, nikotint adjatok! / Mérget, mámort, – akármit, – / csak ne lássam a fényt, amely / borzalmakra világít. / Nem nézhetek síri füvek / sűrű, sötét sorára: / fedjen vakság vagy örület / hermetikus homálya.”

Kilátástalan és elidegenült helyzetében kora ifjúságának természetemlékeit idézte fel, a panteisztikus filozófiában, pontosabban életérzésben keresett menedéket. A természetben megtalált menedék nem volt ismeretlen Horváth Imre nemzedéke előtt. Magyarországon a Nyugat harmadik generációjának költői: Radnóti Miklós, Weöres Sándor, Jékely Zoltán vagy Takáts Gyula szívesen kerestek otthont a természeti dolgok egyszerűbb rendjében, s az erdélyi magyar költők: Dsida Jenő, Szemlér Ferenc és Szabédi László is gyakran rejtőztek el a tájban a városi élet zaklató ellentmondásai elől. Ez a természetélmény és természetkeresés jellegzetesen a városi emberé, ihlető ereje a nosztalgia. A természeti keretek között élő költő, az alföldi Sinka István és Nagy Imre vagy az erdélyi Horváth István nem keresett oltalmat a természetben, ellenkezőleg, megküzdött vele. Számukra nem varázslatos idillt és nem menedéket jelentett a falusi táj, hanem a kemény, sokszor embertelen munka terepét. A természetnek azokkal a jelenségeivel: a szárazsággal, a hőséggel, a jégveréssel, a fagygal küszködtek, amelyek megnehezítették különben is keserves sorsukat.

Horváth Imre ezzel szemben nosztalgikus vággyal fordult a természethez, az egyértelmű dolgok egyszerű és tiszta rendjét kereste benne. És minthogy min-

den ízében városi költő volt, absztrakt és panteisztikus képet alakított ki róla, nem a természet konkrét dolgait szerepeltette, hanem az elvonatkoztatott, sőt szimbólummá alakított „fát”, „virágot”, „levelet” és „madarat”. Ő maga is egyik írásában a „természet ideája” iránt érzett vonzódásáról beszélt. A természet ideája egyszersmind jelképes erejű; a gyenge és esendő természeti jelenségeknek általában társadalmi szimbolikája van, és a füvekhez, fákhoz fűződő vonzalom a szegények, az elesettek iránt érzett részvétről beszél. A bukolikus ihlet valójában az emberi szolidaritás öltözete. Mint a *Fűért, fáért* című, sokat idézett versben is: *„Éjjel-nappal, minden évszakon át / jártam magam fák és füvek között, / meghallgattam mindenik nyomorát, / s szívem velük szövetséget kötött. // Fához érni újjheggyel sem merek. / Fűre lépni álmomban sem bírok, / s hernyók, birkák, hatalmak, elemek / ellen mindig mellettük harcolok. // Fűért, fáért halljátok hát szavam: / követelem, hogy igazuk legyen: / itt élni fűnek, fának joga van, / akár völgyben sarjadt, akár hegyen.”*

A természet dolgainak felidézése azonban magában rejt egy másfajta jelképeséget is. Horváth Imre természetélményének sajátos lírai értelme van: az esendő és gyenge fák, füvek egyben a csendes helytállás, a viharokkal dacoló észrevétlen ellenállás szimbólumai. Földes László mutatott rá (*Négy sorosak világa – világok négy sorban* című tanulmányában) arra, hogy a félszeg költői lélek szakadatlan súrlódásban van a valósággal, s ez a helyzet az „elesettség s egyben a helytállás fonák állapotát” alakította ki. „Ha tehát – állapítja meg Földes – viszonya a világgal paradoxális (helyt kell állnom, mert esendő vagyok!) – akkor legspontánabb életérzése vezeti az olyan jelenségekhez, amelyek rejtik-kínálják a paradoxális jelentést (élnünk kell, noha halalraszántak vagyunk). Ilyen jelenségek: a füvek, fák, levelek, ágak, virágok, madarak, felhők, esőcseppek, harmatcseppek, árnyak.” A természetről kialakított képzetek a költő helyzetének és filozófiájának kölcsönösségére utalnak tehát.

Horváth Imrénél a szorongásos-elidegenedett közérzetet ugyanis férfias etika ellensúlyozta, idegeinek állandó borzongását az ítélkezés cselekvő erkölcsé egészítette ki. Így lett belőle az ellentmondás költője, aki átélte ugyan a személyes és a történelmi lét nagy konfliktusait, ám fölébe tudott kerekedni konfliktusainak, félelmeinek és meghasonlásainak. Minél erőszakosabb és alattomosabb kihívások érték, annál elevenebb lett benne az ellenállás szelleme, az ellentmondás ereje. A józan ész és a progresszív humanista erkölcs nevében utasította el a kor történelmi fertőzéseit és kihívásait: a diktatórikus rendszereket és a háborút. A harmincas évek végén, a negyvenes években Horváth Imre is hangot adott a halálfélelemnek, az általános pusztulás szorongató víziójának s annak a csüggedésnek, amit az európai civilizáció várható bukásának akkori látványa váltott ki az értelmiség széles köreiben (pl. *Nekik jobb, Féregsors, Péter-Pál* című verseiben). Szorongó szívvel és lemondással tett ő is vallomást: *„Halálfélelmem – ez a vén tükör – / felém villan, töretlen tündököl, / s árulkodó fényében nézhetem, / mily gyönyörű vetkőző életem”* (*Halálfélelem*).

A keserű vallomásokat azonban mindig az ellenállás és az ellentmondás gesztusa követte. Horváth Imre ellenállása erkölcsi igényességében, moráljának puritán szigorában öltött alakot; egy feddhetetlen és kérlelhetetlen humanista morál nevében protestált az általános hanyatlás közéleti, erkölcsi és kulturális jelenségei ellen, s ítélte el az erőszakot, a háborút. E protestálás ma-

gányos volt ugyan, az „izolált én” helyzetében történt, mégis fenntartás nélküli volt, szinte hősie. „A fejed mindig fönt hordjad nagyon – / és még az árnyad is fehér legyen!” – hangzik például az *Ahogy a hattyú* című vers; „Tiszta légy, mint a gyolcs, mit sebre kötnek. / Légy oly szabad, mint a be nem kötött seb” – szól a *Ha egyszer hangod támad*. Horváth Imrének a közéleti-történelmi helytállás erkölcsét sikerült megfogalmaznia ezekben az aforisztikus versekben.

A négysoros versek költői univerzuma. Horváth Imre szinte mindig négy verssorba tömörítette tapasztalatait és felismeréseit: a helytállás morális igénye és szenvedélye a négysorosokban öltött alakot. Korábbi kísérletek után 1938–39-től kezdve vette át a váradi költő lírájának vezető szolamát a négysoros. 1939-ben megjelent *Elszánt kötelesség* című verseskötete nagyrészt már ebből az alakzathoz épült; epigrammatikus tömörséggel, dialektikus szerkezetben fejezte ki közérzetét, adott hangot tiltakozásainak. De már a korábbi versek meditatív csattanója, kádenciaszerű lezárása is a négysoros formát ígérte (pl. az 1935-ös *Percek szikrái* közt). Horváth Imre mintegy költői anyanyelvét találta meg a négysoros vers szikár fegyelmében, belső rendjében, a végsőkig tömörített kifejezés nemes próbáiban. Ahogy barátja és kritikusa, Korvin Sándor megjegyezte: „négysorosokban gondolkodik”.

A négysoros fegyelmzett és tömör fogalmazást kíván, valójában egyetlen aforizmával fejezi ki az összetettebb gondolatot. Maga Horváth Imre is az intenzív totalitás formájának és lehetőségének tekintette. „A világot – mely tágasabb, mint hittem – / hogy lehetne négy sorba tömörítnem? / Mielőtt a munkába belevesznék / felmutatok tisztán egy porszemecskét” – írta 1963-as *Ars poeticájában*, valóban költészettan gyanánt. Régi és gazdag tradíciót vállalt ezzel, az epigramma egy változatát, a klasszikus disztichont rímes jambusokkal felváltva fogalmazta meg csattanós ítéleteit, aforisztikus felismeréseit. Az epigramma Martialisra utaló örökségéből azonban nemcsak a verselést, a „külső formát” változtatta meg, hanem a „belső formát” is: a versben megnyilatkozó költői szemléletet, művészi magatartást és formaszervező gondolatot. A latin (Martialis-féle) epigramma ugyanis a szatíra körébe tartozott, és a társadalom, a szellemi élet, a hatalmi berendezkedés fonákságait leplezte le és ítélte meg. A négysoros inkább a meditáció, az önvizsgálat, az eszménykeresés és a rezignált bölcsesség műfaja volt. Általában a költő meghasonlottságát, elidegenedését fejezte ki, s ezért azokban a társadalmakban és korszakokban jött létre, melyek a vesztéglés, a válság vagy a bomlás képét mutatták. Vagy azokon a pályaszakaszokon, melyeken az alkotó művésznek önmagát kellett megítélnie, eszményei felett kellett (nemegyszer drámai) számvetést tartania.

A négysorosnak ezért határozott gondolati karaktere, mondhatnók, filozófiája van: a „sztoikus” bölcselőkre (Epiktétoszra, Senecára, Marcus Aureliusra), illetve az antik cinikusokra (Anthisztenészre, Diogenészre) utal. Etikai rendszerében az emberi méltóság, a felelősségvállalás, az igazságkeresés „sztoikus” fogalma, illetve a belső szabadság, az ösztönökön való uralkodás „cinikus” erénye ölt alakot. Ezeknek a filozófiáknak a révén jött létre a négysoros szerkezet belső dialektikája, antinomikus, sokszor paradoxonokban fogalmazó szerkezeti rendje is. E dialektikus módszer a lényeg és a látszat, az érzékelés és a tárgy, az illúzió és a valóság stb. ellentmondását volt hivatva megvilágítani.

A tizenkilencedik század európai irodalmában Goethe, majd Heine kezdeményezte a négysoros formát, abban a tartalmi és formai értelemben, amelyet jeleztünk az imént. Goethe híres *Mementója* ilyen négysoros (Rónay György fordításában): „Ellenállhatsz végzetednek, / árnde olykor ökle sulykol; / utadból, ha félre nem megy, / ej, hát térj ki te az útból!”

Ugyanez a forma nyilatkozik meg Heine *Elsírtam nektek...* című versében (Réz Ádám fordításában): „*Elsírtam nektek a bánatomat, / ásítva vontátok váltalokat. / Rímekbe szedtem: ámulatok, / bókoltatok és bámultatok.*”

A Goethére és Heinére utaló forma a későbbiekben Omar Khajjám *Rubajjátjának* hatásával gazdagodott, ez Edward Fitzgerald angol (1859) és A. F. von Schack német (1878) fordításai nyomán vált ismertté egész Európában. (Magyarra Erődi Harrch Béla már 1871-ben lefordította, a keleti nyelvekkel és irodalmakkal foglalkozó marosvásárhelyi tanár: Antalffy Endre pedig a húszas években közölt belőle fordításokat, amelyek igen népszerűek voltak az erdélyi magyar olvasók között.) Az Omár Khajjám-féle vers azután a századvégen szinte mindenütt elterjesztette a négysorost.

A magyar költészetben is a tizenkilencedik század második fele, illetve a századvég költőinél vált általánossá a négysoros forma. Vajda János *Sírboltban* és *Mákszemek*, Reviczky Gyula *Az élet* és Komjáthy Jenő *Emléksorok* című versei már nemcsak „külső formájukban”, hanem sztoikus filozófiájukban és antinomikus szerkesztésükben is valódi négysorosok. Például Komjáthy verse: „*Rossz a világ? Légy jó tehát magad! / Üres a lét? Adj tartalmat neki! / Az ember szolga mind? Légy te szabad! / Hídd sorsodat bátor versenyre ki!*”

Őket követve azután Vargha Gyula (*Szilánkok-ciklus*, *Forgácsok-ciklus*), Rudnyánszky Gyula (*A csípős versekből*), Kozma Andor (*Igaz mondások*), Zempléni Árpád (*Törmelék-ciklus*); és főként Palágyi Lajos írt négysorosokat, az utóbbi éppen három kötetre valót (*Magyar állapotok*, 1911; *A deres*, 1923; *Parittyja*, 1925). A modern magyar költészet körében pedig Kosztolányi Dezső és József Attila fogadta el azt a kihívást, amit a négy sor művészi fegyelemre kényszerítő megszerkesztése jelent. Kosztolányi kései ciklusa: a *Negyven pillanatkép* már a Horváth Imre-féle etikai puritanizmust előlegezte, például *Ötven felé* című versében: „*Ötven felé kivetjük önmagunkból / mindazt, ami cifra s szedett-vedett lom / s olyan komor, fönséges lesz a lelkünk, / olyan hideg és kongó, mint a templom.*”

József Attila pedig az 1931-es *Tűnődő*-sorozat versei között írt négysorosokat. Ezek között olvasható az *Eperfa* című költemény, amely már Horváth Imre természeti szimbolikájára utal: „*Öreg eperfa áll az út felén, / zömök, tömött, mint hős paraszti dajka. / Úrvezető, vigyázz! a törzs kemény! / S óh koldus, nézd, mily lány a gyümölcs rajta.*”

Maga Horváth Imre persze nem formatörténeti tanulmányok nyomán alakított ki saját négysorost, hanem egyéni hajlama szerint. Hiszen alig ismerte az epigrammatikus költészet hagyományait és újításait: ő maga beszélt arról, hogy közelebről csak Heine, Petőfi és Kosztolányi hatott költői indulására, majd négysorosaira. Heine költészete meghatározó befolyást gyakorolt első verseire, e hatásból eredt vonzalma az ellentétező szerkesztésmód iránt. Kosztolányi „pillanatképei” pedig éppen akkor kerültek a kezébe, midőn a négysorosokkal próbálkozott. Tájékozódásában azután Korvin Sándor ítélete erősítette meg, a közeli

barát ugyanis éppen a négysorosokban fedezte fel költői tehetségének igazi lehetőségeit. Ekkor szokta meg az epigrammatikus formát, és csak ezután ismerkedett meg Kosztolányi kínai és japán versfordításaival, valamint Palágyi Lajos négysoros verseivel. Az évtizedek során viszont megtapasztalta és kipróbálta a forma összes lehetőségét, s valódi „tudós költő” módjára vizsgálta, ismerte a négysorosot. Ars poeticát fogalmazó versei között több olyan akad, amely a négysoros forma belső törvényszerűségeit határozza meg. A *Párhuzamok* a logikai módon, geometrikus pontossággal szerkesztett költői struktúrát határozza meg: „Végtelenbe ti visztek, bonthatatlan, / szilárd párhuzamok.” A *Metszés* pedig az antinomikus fogalmazás értelmére utal: „Nem díszként lóg / a versem oldalán / a »de!«. / Gordiuszi csomó / nincs is talán, / mit át ne metszene.”

A váradi költő négysoros verseiben struktúráteremtő szerepe van ennek a *de* szócskának, azaz az ellentétekben történő szerkesztésnek. Földes László már idézett tanulmánya szerint ennek az ellentétezésnek két főbb formája alakult ki Horváth Imre négysorosaiban: a szillogisztikus és paradoxonokba font antinómia. Az első az erkölcsi magatartás általános mintaképéből indul, s a konkrét helyzetben kötelező erkölcsi parancs megfogalmazásához érkezik. Földes *A sárga ház* című nagyszabású történelmi összefoglalásra hivatkozik. A második típus két erkölcsileg ellentétes értékű vagy rejtetten párhuzamos jelenség között hoz létre paradoxonszerű kapcsolatot, például a már idézett *Modern szerelmes versben*.

Túl a négysorosokon. A négysoros forma alkalmas volt arra, hogy megvilágítsa az emberi létben és az emberi társadalomban tapasztalt ellentmondások lényegét, egyszersmind azonban le is egyszerűsítette ezeket az ellentmondásokat. A feltétlen ellentétezés és a feltétlen ellentmondás formája volt: tökéletesen adta vissza azt az egyértelmű tagadást, amellyel a költő a történelmi lét nagy kihívásaira, az általános erkölcsi hanyatlásra válaszolt, ám nem volt képes érzékeltetni a kétértelmű, ambivalens és bonyolult helyzeteket. Márpedig Horváth Imre egyre inkább ilyen helyzetbe sodródott; a háborús években erősen megrongálódott idegrendszere, a háború után pedig egy időre gyógykezelésre szorult. A belső egyensúly bomlását, a feldúlt idegélet ambivalenciáját pedig már nem lehetett a négysorosok egyértelmű és rövidre zárt antinómiáival kifejezni vagy feloldani. Tágasabb és összetettebb formákkal kellett kísérleteznie. A kísérletezés iránya szinte önként adódott: a modern költészet sokszor maga is szaggatott módon, szerkezeti törésekkel fejezi ki a komplex tudattartalmakat, a többértelmű helyzeteket. Horváth Imrének tehát egyszerűen füzérbe kellett rendeznie a négysorosokat, hogy a maga módján alakítsa ki a szaggatott, kihagyásos szerkezetet.

A négysorosokból alkotott „mozaikos” szerkezetű tágasabb formát általában a közös élmény vagy az egységes közérzet vezérli; ez teremti meg a verseket egybekötő kohéziós erőt. E „mozaikos” szerkezet jelentkezett már az 1942-es *Naplemente* és *Látomás*, valamint az 1944-es (már idézett) *Fűért, fáért* című versek szakaszaiban. A formai bővülés azonban az 1946-ban írott *A sárga ház* című költeményben következett be igazán. Horváth Imrének ez a verse tizennégy egymástól elkülönített, mégis szervesen összetartozó egységben foglalja össze az idegklinikán töltött idő érzésvilágát és felismeréseit. (Két évvel ko-

rábban a debreceni klinika idegosztályán fogalmazott Gyűrű rapszodikus sorai fejeztek ki hasonló élményeket.) Különleges helyzetben, ám a szellemi luciditás tökéletes pillanatában született ez a vers.

Érzékletes képekben, fegyelmezetten tömör szerkezetben foglalja össze a keserves tapasztalatokat, az eszmélet válságait, az öntudat megingásait. A neuraszténiás betegség és az idegosztályon folyó élet panorámáját vázolja fel. Ám nem marad a különleges helyzet zárt körén belül, a költő figyelmét nemcsak egy zárt világ köti le, hanem a falakon kívül zajló élet is. Sőt elsősorban e kívül zajló társadalmi és történelmi lét, a dühöngő, őrzöngő háború, majd a háború végeztével ismét az erdélyi magyarságra (és Nagyvárad magyarságára) zúduló történelmi megpróbáltatások sorozata. A költő következőképp egy jóval rettentesebb, tébolyultabb világ képét rajzolja fel az örültek háza köré: *„Várad már nincs. Mióta itt vagyok, / elseperte az idő Váradot. / Így érzem itt, de hallga... ez a hang / úgy szól, akár a váradi harang. // --- // Ha az örült rémtette érdekel, / ne jöjj ide, csak nézz az égre fel, / az égre, hol ezernyi harci gép / emlékeid ködéből im kilép, / hogy bombázzon a békés táj felett. / Itt nincs bolond, itt nincs csak pár beteg, / nem ölnek ők, föl mit se gyűjtanak... / Kint, kint keresd a tébolyultakat!”*

A sárga háznak a négysorosokból álló mozaikos szerkezet szilárd formai egységét sikerült létrehoznia. Utána még néhány hasonló módon született költeménynek: a *Kórházi verseknek*, a *Hűség verseinek*, a *Vérrel és korommal* című epigrammasorozatnak. Valamennyi a költő alakuló-változó gondolkodásáról és közérzetéről tanúskodik. Mert közben Horváth Imre sorsa és helyzete is nagyot változott: 1945 után lassan felgyógyult betegségéből, társakra és feladatokra talált. Az újjászerveződő erdélyi magyar irodalom méltó elismerésben részesítette azt a költőt, aki a legnehezebb években is megingás nélkül tartott ki a maga humanista elvei mellett. A váradi költő lírája szinte újjászületett: a szorongás és az ellenállás ambivalens, kettős ihlete után egyértelmű szerepet vállalhatott. Ahogy az erdélyi magyar irodalom más képviselői, így Szabédi László, Szemlér Ferenc és Asztalos István, ő is őszinte lelkesedéssel állott a demokratikus átalakulás támogatói közé. Új verseiben az élet átalakulásáról beszélt, ahogy Gaál Gábor mondotta, „tyrtaiosi kérdésekre” válaszolt. Más kérdés, hogy néhány esztendő múltán neki is át kellett élnie a közéleti csalódásokat, és tapasztalnia kellett azt, hogy az ígért felszabadulás helyett egy újabb, igen hosszú időn át tartó elnyomás következett.

Az ünneplő versek és költői riportok mindenesetre átalakították a Horváth-vers korábbi szerkezetét. Csak néhány költeményben, például az 1948-as *Hősnél többek* címűben sikerült megőriznie a korábbi feszességet és arányosságot, fenntartania a négysorosokban kialakított zárt szerkezetet. A termés nagy része fellazította a korábbi szigorú arányokat, és bőbeszédű leírással vagy retorikával töltötte és duzzasztotta fel a korábbi zárt kereteket. Az olyan költemények, mint a *Nagypiac*, a *Történelmünk*, az *Aradi elégia* vagy a *Kevés a dal, dicsérje tágabb ének* anekdotikus elemekkel próbálták kibővíteni a rövidebb formát. A *Jelszavak fegyverével*, *A béke érdekében* vagy a *Verj hidat* pedig a retorika irányában kereste a formai bővülés lehetőségét, miként nemzedékének más költőinél is. Ám mindkét próbálkozás csupán a költői sematizmus közhelyeihez vezetett. Horváth Imrének nem sikerült megtagadnia önmagát, s

költői anyanyelvével együtt veszítette el biztonságát is. Évekre válságba került, és csak akkor szabadult, midőn a sematikus korszak lezárulása után visszatérhetett költészetének természetes forrásaihoz és eszközeihez.

Alkotó személyiségének karakterét a dialektikus ellentmondás, a polemikus szenvedély alakította ki. Ez a karakter hozta létre az ellentétezésből szervezett epigrammatikus versszerkezetet. Az erdélyi magyar líra újabb átrendeződése után a hatvanas évek elején ezért magától értetődő módon tért vissza a polemikus szemlélethez és a négysoros formához. Költészete ismét virágzásnak indult, szinte újjászületett. *Őszi remény* (1964), *Szürke szivárvány* (1967), *Túl a számokon* (1968) és *Janus-arcú órák* (1971) című új kötetekben az öregedéssel, a test hanyatlásával, majd általánosabban az elmúlással és a metafizikai szorongással kezdett polémiát. Az élet humánus értékét, a munka és az alkotás megtartó erejét hirdette, s ahogy korábban a „füvek”, „fák” példája révén fogalmazta meg erkölcsi eszményeit, s mutatott rá arra, hogy szigorú önfegyelemmel kell úrrá lenni az esendő emberi lét körülményein, most Rotterdami Erasmus példáját idézte, és e példára hivatkozva fogalmazta meg életfilozófiáját; *Erasmus* című versét idézem: „Becsukódok, magam kítárva, / Felszabadít, mi bekerít. / Az egyszerűség komplikálja / tág világom szűk tereit.” Ez az életfilozófia megint a sztoikus örökségre utalt, és a költemény antinomikus szerkesztésében ismét a négysoros klasszikus belső rendje, logikai fegyelme és arányossága öltött alakot. Horváth Imre költői pályája így sajátos parabolát hozott létre: élete végén oda tért vissza, ahonnan ifjúságában el kellett indulnia. Várad „költőfilozófusa” végül ismét a tapasztalatok és gondolatok ütköztetésében találta meg költészetének erőterét.

Pomogáts Béla

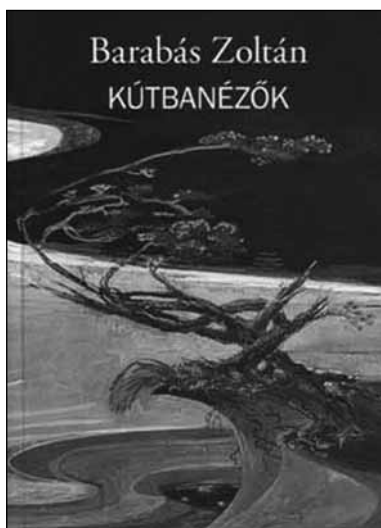
Könyvleletek

Nekrológ egy városért

Akadnak helyek, melyek kiemelt jelentőséggel bírnak az irodalom történetében; gondoljunk csak Esztergomra, hol Balassi utoljára indult rohamra, a fájdalmas emlékü Szárszóra, esetleg Székelykocsárd homályos vasútállomására, s gondoljunk legvégül Nagyváradra, a Körösre, Juhász Gyulára, Adyra és Lédára, a művészvárosra, melyet a huszadik század legvégén ellepett a szemét, a földből pillanatok alatt kinőtt blokkrengetegek, s gondoljunk a lepusztult külvárosra, az omladozó belvárosra. Barabás Zoltán kötete nemcsak Váradról szól, hanem elmúlt szerelmekről, a még mindig jelen lévő, bár rejtőzködő Istenről, pillanatokról, melyek mégis valahogy a városhoz kapcsolódnak. A *Kútbanézők* cím mintha nem is a kötetet jellemezné, hanem sokkal inkább az olvasót: a könyvben szereplő versek segítségével mi magunk vagyunk azok, akik kútba nézünk, azaz a múltba. Visszatekintünk valamire, ami már rég elmúlt, viszont illatfoszlányai, megkopott házfalai, egy-egy zug ismerős hangulata még mindig itt kísértenek.

A kötetnyitó, *Jajtípró* című vers ismétlődő sorai nemcsak a nyomatékosítás poétikai eszközei, hanem egyúttal a pillanat kimerevítését is

szolgálják. Az idő megállt, nem mozdul, s úgy tűnik, csak a fájdalom maradt: „Lassan, alattomosan, / Lassan, alattomosan, // bogárgott szívük felé / bogárgott szívük felé // a bestiális szürkület. / a bestiális szürkület.” S ha már Nagyváradról és ismétlésről van szó, eszünkben juthat Karinthy Adyt parodizáló verssora: „Hát maga megbolondult, / Hát maga megbolondult, / Hogy mindent kétszer mond, kétszer mond?” (*Törpe-fejűek*). Igen, itt Barabás Zoltán is mindent kétszer mond, s ha asszociációink révén fel is idéződik Karinthy, mégsem pa-

ródiaként, humorként fogjuk fel a fentebbi sorokat, hiszen a vers kimondhatatlan fájdalommal telítődik. S ilyen a folytatás is. Az első ciklus (*Szerelmed nehezen lélegzett*) nyitó verse a már említett Székelykocsárdot és Dsidát idézi meg, a *Nagycsütörtök* című szöveg hangulata és sorai (pl. fullatag sötét) tűnnek elénk: „Koszos, / süketnéma / vonatok / rostokoltak / az államilag / szabályozott / sötétben.” (*Állt az óra*). A sorok pártállami időket idéznek, mikor még fentről szabályozták a villanyáramot, ugyanakkor az álló óra képe az első vers időtlenségének hangulatához kapcsolódik. Érdemes kiemelni, hogyan jelenik meg itt a város: „Állt / egy alak / az üres

kirakat előtt, / háttal a feyenc / városnak." Ebből a feyencvárosból a kötet végére már „lázári sorba taszított” város lesz. A negatív töltetű feyenc jelző átalakul, és a város előtt ott a lehetőség a feltámadásra. „És a ki csak él és hisz bennem, soha meg nem hal” – mondja Jézus János evangéliumában, s a lázári sors a választás e lehetőségét hivatott felmutatni: a feltétel nélküli hit az egyetlen lehetőség a feltámadásra, a város újjáéledésére. Míg azonban elérkezünk e kiemelt pillanathoz, elének tárul a város a maga kietlen, lepusztult valóságában, s minden részletben, minden képben ott remeg a hanyatlás gondolata. „A Brémer téren / feslett égbolt / árulja testét.” – láthatólag prostituálttá válik az ég, utcalánnyá (*Mintha én volnék Hölderlin...*), áldozatokká a fák („Talán a Macskadombon kiirtott akácok kiáltozásai” – *Váradí etűd*), s mintha a város folyója szégyellné magát: „Odább a Körös: szemetet zabáló / halait lehallgatva araszol innen” (*Hajó tér*). És semmi sem térhet ki a pusztulás elől: „Reménytelen kép- / mező // nyílik / a kifosztott temetőre.” (*Minden hant alatt rablak*). A város utcái, szegletei, házai antropomorfizálódnak, s az olvasóban felmerül a kérdés, vajon milyen város az, hol még a halottak sem nyugodhatnak békében, még őket is kifosztják. A Barabás Zoltán verseiben körvonalazódó Nagyvárad-kép kicsit sem pozitív, azonban meg kell jegyezni, hogy minden negatív kép, megszemélyesítés és metafora ellenére ott rejtőzik a sorok

között a várost féltő és sajnáló ember képe. A leírások végigkísérik szinte az összes szöveget, hol kocsmaasztalhoz („Nagyvárad / mocskos / képe / kocsma- / asztalként / fénylett / a Körösben.” – *Szótlan istenség követett*), hol halotthoz („Szabályossá lett a város, / mint a holtak arca.” – *Elvétí a szót*) hasonlítja a szerző, s végül az álommal – tehát a nem létezővel – teszi egyenlővé: „hiszen ez a város / már csak egy vak / költő retináin él” (*Váradí apokrif*). Barabás Zoltán képei néhol súlyosan, máshol könnyedén peregnek, s éppen e két tulajdonság feszültségéből jön létre az a termékenység, melyből többnyire értékes versek születnek. A sötétség, a kisebesedett tárgyak és élőlények, a fel-feltörő sikoltások visszatérő motívumai a szövegeknek, s ezek alakítják, formálják a város, Nagyvárad képét is. Úgy tűnik, mintha nekrológot mondana a költő a város felett, azonban ne feledkezzünk meg Isten állandó jelenlétéről, s legvégül – a már említett – lázári feltámadás feltételezett bekövetkeztéről. A hit, mely átszövi és behálózza – még ha gyakran rejtve és láthatatlanul – a szövegek megszólalásait, végül megkísérli felülírni a kötet nekrológjellegét. S a halál és a feltámadás szembeállításá adja Barabás Zoltán verseinek feszültségekkel terhelt különlegességét.

Barabás Zoltán: *Kútbanézők*. Széplalom Könyvműhely, Budapest, 2006.

Vincze Ferenc

Szászi Zoltán

Összekötő tizenegyek

Néhány szó az 1111 Csallóköz – Partium szépirodalmi antológiáról

Istentenyérnyi táj ez a Kárpát-medence. Kerítik körbe a feltúrt sziklák, s belőlük erek, folyók völgyeibe láthat a szem. A folyók által ölelt mezőkön városok állnak, falaik ereje nem a kőben rejtezik, hanem az ott élők lelkének erősségében. Csallóköz – Partium. Négyszáz kilométer távolság, de mi ez az Isten előtt, ez csupán az emberek előtt lehet akadály. A szellem sem retten meg ettől a távtól, s hála a mindenség kormányzójának, a szellem erejével élő emberekből nincs hiány sem Csallóközben, sem Partiumban. A szellem ereje pedig szikrákat gyűjtött, a szikrák üstökösnyi csóvába tömörültek, és mint egy ívfény Európa felett, bevilágítják a világot a költők és írók szívében és fejében megfogalmazódott gondolatok. Ez már küldetés, nem is könnyű, mert folytatásért kiált. Egyensúlyt és rendet teremtett a világnak ezen a fertályán, s ha itt rendet sikerül teremteni, ezt a rendet tovább kell vinni. Tovább, nemcsak kelet–nyugati irányba, hanem észak és dél felé. A szellem szikráit mindenütt össze kell fogni, csóvájával felmelegíteni a lelkeket, eloszlatni a félelmet sugalló homályt, felszaggatni a sötétség lepedőit, hadd tárulkozzon ki teljes szépségében az a rend, amit a költők az ihlet által megfogalmazni lettek képesek, s ami már az isteni rendet kívánja e földön kézzelfoghatóvá tenni. Ívfénnyé válik a költészet Európa felett, s az első, a gondolat szikráiból és a lélek tüzéből kigyújtott ilyen ívfény ez az antológia, az 1111. Fura cím, mondhatnánk, pedig rém egyszerű oka van. 11 csallóközi és 11 partiumi költő, író szólal meg benne. A kötet megszületésénél bábáskodó, szerkesztő Hodossy Gyula és Barabás Zoltán lehet még nem is sejtik, mekkora feladatot vállaltak magukra ennek az antológiának a világrahozatalával. Mert inentől fogva ezt most már nem szabad és nem is lehet abbahagyni. Nagyvárad és Dunaszerdahely lett az Európa felett feszülő ívfény két gyűjtőpontja.

A versekből, novellákból, lírai prózákból, tanulmányokból áradó energiát pedig lelkük legjavából fakadóan adják hozzá ehhez a fényteremtéshez a többiek. Barabás Zoltán, az ulyssesi úton járó, a világ végeit is megtapasztalni és leírni tudó, igazi mélybarna fájdalmakat is elsimogatni tudó, feloldó költő. Barak László, a „Napot” mozgató, aki régóta tudja már, hogy megszenvedtek itt már mindent, s mi van, ha mégis ringyó ez az egész világ, amelyben a felhőkarcoló árnyékában élők a fényt imádnák. Bereck József, aki egész eddigi, igen gazdag munkásságában a csallóközi ember gondját, örömét írta és írja, végtelen szeretettel és tisztelettel ábrázolva hőseit. Bodnár Éva, akinek már Milánó adja a keretet a hazára való rálátásra, s aki a haza fizikai elhagyásának ellenére mindig is partiumi marad. Csehy Zoltán a maga sajátos veretességével, igen finom nyelvi humorával, a latin kultúra iránti végtelen tiszteletével és a világ világi dolgairól is szólva teszi le névjegyet ebben a könyvben. Csóka Ferenc önéletrajzi ihletésű írása frappáns és kedves iróniával festi meg az egyszerű embert, aki olyan esendő és olyan hatalmas tud lenni egyszerre. Demeter

Szilárd *Medvevadászatát* magának a szerzőnek az előadásában hallottam még Ady városában, a góbé humor rekeszizmokat remegtető huncutságait csillogtatta meg az ifjú tehetség. Dénes László érett férfiúi költészete a közösségért felelősséget érző költő szavai, Fábián Sándor biblikus súlyú verssorai koppannak, olvasva, kimondva egyaránt, Gittai István hullámmű, szép belső ritmusú verseiben örök téma a nő, a szerelem, az ajándékba kapott élet teljes élésére való buzdítás. De ugyanúgy benne van ezekben a versekben a túlsó oldal, az a világ, ahová mindannyian el kell hogy menjünk, s a küszöb átlépésnek félelmével vívódunk egy életen át. Goron Sándorban új hangok bontakoznak, az ő költészetében már egy ifjú nemzedék indulását figyelheti meg az olvasó. Dinamikus verseiben benn az ifjú hevessége és a vén bölcs minden erénye. Hodossy Gyuláról már mint a szerkesztőről szoltam. Költőként a szerető önfegyelemben élésre tanítás mestere. Az antológiában olvasható lírai prózája egyszerre szürreális és realisztikus, frivolan fanyar és mélyen érzékeny. Megfejtésre vár és megértésre, elfogadó és megértő szeretetre. Kulcsár Ferenc istenkereső költészetének filozofikus esszenciáiból kaphat ebben a kötetben ízelítőt az olvasó. Mélyen rengő hangú, egyszerre szomorúbarna és életpiros sorok ezek. Lipcsei Márta a figyelő költők egyike. A mindent megmutatni kívánó ember, a pillanat megörökítésének mesterségét mágiusi szinten művelni tudó verselő. Mészáros András munkásságának középpontjában a filozófia és irodalom egymásra való kölcsönhatása áll. Gyakori olvasmányaim ezek a művek, mert egy énmegismerési és világmegismerési folyamat feltárásához segítenek hozzá, s ezáltal önmagam és a világ viszonyának tisztázását is lehetővé teszik. Polgár Anikó törekeny virágkehely, és ebben a virágkehelyben egész univerzumokat képes megtartani. Szinte angyallá válik, aki szárnyaival takar és véd, és inkább magát teszi ki minden viharoknak prédául, csak az ő szeretteit ne érje bántódás. Szűcs László költészetében a legfontosabb szó az igaz. Ady méltó utódjaként egy sajátosan modern stílust képes teremteni folyamatosan. Tüzes Bálint versei olyanok, mint a gyónás, a zsoldár és az igehirdetés. Súlyuk van, mégis repülni tudnak, prófétai dühében és az önfeláldozásban a szeretet a vezérfonal. Vajkai Miklós misztikus prózát ír. Egyszavas tómondatokkal, koppanó és fémes csengésű kérdésekkel, amelyek szinte ütnek, szinte kiáltanak, még suttogva is. Varga Gábor prózája érzékeny befogadót kívánó szöveglabyrinthus, benne visszaköszönő élmények egy franciaországi útról, telis-tele van egymondatos műelemzésekkel, kérdésekkel erről az európainak mondott létezésről és annak lehetőségeiről, amelyben magyarnak lenni nem egyszerű, de mégis talán az egyik legszebb létezési forma. Vida Gergely versei ebben az antológiában egy igen érett költőt mutatnak. Magában a világot kereső, magát a világra vetítő költészet ez, melyben mindennek a pontos helyét kellene meghatározni. Tárgynak, érzelemnek, a létezés értelmének. Zirig Árpád világ- és szerelemföltétele, tájért, emberért, magyarságért való aggódása teszi nemesveretűvé verseit. Ízig-vérig tisztán szóló, szép ritmusú költészet ez, a Csallóközött oly szívesen versbe foglaló költő költészetének szép darabjai.

Ennyi minden egyetlen antológiában, ezernyi tűz és csillogás. Ívfénnyé érett a szó, s mostantól már ott feszül fenn az égen Nagyvárad és Dunaszerdahely között bevilágítva ezt az istentenyérnyi tájat itt Európa közepén. Isten egyszer úgy szólt, legyen világosság. És lett világosság!

Kikötő

Karakterek körtánca

A Csíkszentmihályi család kiállítása a Hegyvidék Galériában

Az egy vagy több generáción végighúzódo művészcsaládoknak szinte föltörhetetlen a titkuk. A génekből adatik tovább az az erő, az a teremtőképesség, ami tudással, gyakorlással, szorgalommal a fiakat művésszé avatja? A környezet, a munka légköre, az önkifejezői bátorság – hogy merjünk önmagunk lenni – van rá hatással? Az ellesett mozzanat – vagyis hogy apám, anyám így csinálja – ösztönzi valamely utódot, hogy próbálkozzék, és folytassa tovább ősenek tevékenységét?

Ez is, az is, mind alakíthatja a művészpálántát, aki – szinte észre sem veszi – játszadozó kísérletezőből valódi alkotóművésszé nő. Ehhez természetesen a különböző stúdiók (Képzőművészeti, Iparművészeti Főiskola, illetve Egyetem) is hozzáteszik a maguk részét, de az *induló lépés*, a családi fogantatású ösztönzés, példamutatás fontossága letagadhatatlan.

Ismerjük a harmincnál több művészt adó, generációkon áthullámzó Brueghel család tevékenységét – miként a tíz év előtti nagy bécsi kiállításon is (Kunsthistorisches Museum) kiderült: mindannyian festők voltak –, és azt is tudjuk, hogy az egy bokorból kirajzó tehetségek nem ugyanazt a pályát futják be. Arra is van példa, hogy az utódok némelyike fölülmúlja „családi” mesterét. A kérdéskör jóval bonyolultabb annál, hogy egy röpke meditációval megoldjuk a művészcsaládok – s azon belül a már egyedi arcokat mutató utódok – alkotás-lélektani rejtélyét: mi miért így, és mi miért másképp.

A Csíkszentmihályi családot szemlélve – mindenekelőtt az édesapát: Róbertet, a kitűnő szobrászművészt, és gyermekeit, Rékát (textil), Bertát (grafika), Sárát (textil), Mártont (fotó) – azonnal szembeüt a műfajbeli sokoldalúság. Magyarán: egyik gyermek sem akarta a plasztikában különleges eredményt elérni apát másolni, hanem más kifejezési módot választva a saját útján indult el. Ezek az utak természetesen az idők során – hiszen fiatal alkotókról van szó – változhatnak (mindójuk előtt még ott a pálya!), alapértékeiket megtartva gazdagodhatnak. Szerencsés esetben megközelíthetik – de ahhoz igen sokat kell tenni – az elementáris erejű apa művészetét, de ha „csupán” megmaradnak annak, amit mai tehetségük révén látunk, akkor is jellegzetes egyéniségei lesznek a képzőművészek táborának.

A család – azt nem mondhatni, hogy kényelmesen, sokkal inkább nagy munkával – vitorlázik a *tengeren*, s akinek minden mozdulatát nyugodtan követheti (mert benn ül a hajóban is, ugyanakkor – paradox – *világítótorony*), az nem más, mint a vezérhajós: Csíkszentmihályi Róbert.

Miért lehet figyelni rá? Mert kialakult életművet mondhat magáénak – nagy művész. Figurális szobraiban – a tárlaton csak bronzba öntött műveit látjuk

– plasztikai értelmezését kapjuk a világnak, a kis és nagy „forradalmaknak”, az emberi lét – a küzdelem, a szeretet, az egymás megsegítését szolgáló önzetlenség, a makulátlanokban dübörgő közjó – megannyi ünnepi és hétköznapi mozzanatának.

Ugyanakkor ezek a plasztikák sosem elbeszélő jellegűek, hanem tömbhatásukkal, a patinázott paláston rejtező-megbúvó s egyidejűleg megvillanó fényükkel, a teret sok részre osztó, fókusz voltak folytán izgalmas jelenlétükkel hatnak. Mitológiai-bibliai meghatározottságuk letagadhatatlan – gondoljunk csak Csíkszentmihályi kétalakos szobraira, s mellettük az itt is szereplő *Tangóra* (2003), *Áldozatra* (2003), *Szárnyasra* (1995), *Sugallatra* (2001) –, vagyis az invenciózus formaélményt, illetve az általa keltett hatást a jelképek-szimbólumok sokasága igencsak növeli. (Csak a *szárny* egyetlen vonzatáról: például „a földről az égbe távozó lélekszárnyakon száll az isten-istenek elébe”.)

A Hegyvidék Galériában szereplő szobor-kollekció – nem életmű-kiállításról van szó – attól különösen eleven, hogy egyben a művész kb. másfél évtizeddel ezelőtt kezdődő új korszakának a mustrája. Ilyen fölkavaró hatású – az ember-állat azonosságát, különbözőségét, rejtezett sokértelműségét és jelképi tágasságát mutató – szobor-együttest: érzések, viselkedésmódok bestiáriumát, még nem láttam. Szinte lélegeznek ezek a szobrok: a *Bácsi* (1994) a magába forduló gúnyos bölcsesség, a *Ködös reggel* (1994) valaminő végtelen bánat, a *Szárnyas* (a már említett bibliai értelmezése mellett) a kitarulkozó szabadság, a *Parlaghy Sass* (2005) az önmagunkat kibillenteni nem hagyó, szilárd alapokon álló méltóság, s a *Maca* (2005) – József Attilát parafrázeálva, a boldogság szőke volt, és másfél mázsa – a mindannyiunkat sújtó állati érzékiség-mértéktelenség szimbóluma.

A két tárlóban háromnegyedszáz mives, gondosan metszett, szellemes, elő- és hátlapjában is megannyi plasztikaleleményt fölsvillantó érem-plakett arról tanúskodik, hogy Csíkszentmihályi a kis, zárt, gyakran alkalmakhoz kötött formákban is plasztikai gondolkodásának egész univerzumát adja. Sorozataiban: a dinamikus *Futásban* (1982–83), az archaikumban megmerülő *Ósi hangokban* (1970) és a mitológiai és valóságos alakokat látványcsodává emelő *Opus Mirabile* (1998–2005) ciklusban a fölényes „vésnök” tudás tobzódó ötletességgel párosul. Emlékérmeinek is ez a sajátja; aki akár csak egyetlen érmét (például a *Berzsenyit* – 1976) szemügyre veszi, az elő- (arckép) és a hátlap (niklai ház) egymást kiegészítő kettősét megtapasztalja, fölfedetik előtte a titok: a plasztikai élmény csak rengeteg művelődéstörténeti adalék összevonása révén teljesezhetnek ki.

Richter Sárát, a textilművészt ugyancsak „irodalmi” anyag segítette nagy-szabású textilképe megalkotásához. Weöres Sándor és Pásztor Béla incselkedő, szellemes, anyagi és ördögi különőségekkel is telített versciklusa, a harmincöt négyesoros egybefogó *Holdaskönyv* – elámító bűbájlásával és farsangi létertelmezésével – olyan terrénumot nyitott meg a fiatal, a filozofikus élmény alapján ihletet kapó művész előtt, amelynek „anyagbéli” végiggondolása tán életre szóló feladat. Elsősorban attól, hogy az irodalmi műnek, melyben a manócskák haláltánca nem az egyetlen búcsúmegidézés, számtalan alakja, fordulópontja, értelmezési köre van.

Richter Sára műve – a nagyméretű színes textilkép, amelynek „kazettái” könyv alakban is megjelentek (Napkút, 2005) – ciklusokon keresztül (*Az ifjú*

boszorkányok éneke, A bolondok éneke, A bohócok éneke stb.) egymásba átbújva, egymásból kifejlődve jelenítik meg a *megfoghatatlan* varázslatot. Ez a képzőművészeti, a nyelvi tüneményt a látvány nyelvére „lefordító” alkotás annyival több, mint – a különben kitűnő grafikus – Gaál József *Holdaskönyv*-értelmezése (litográfia), hogy Richter Sára bravúrosabb, mert ezerarcú alakteremtő, mint jó nevű kollégája.

Aki közelebb merészkedik a textilképekhez – a nagyméretű Weöres–Pásztor interpretáláson kívül még két, hasonló fölfogásban, csak csupasztatottabb felülettel készült mű is ki van állítva (*Az ifjú boszorkányok énekeiből* – 2004; *A falak énekeiből* – 2005) –, az látni fogja a megidézés gazdagságát (nyomtatott szöveg, applikált anyagok: csont, fa, réz, műanyag, spiccvas, gomb, kulcs stb.). Zárt térben vergődik az a bizonyos *corpus*, s onnan kiszabadítani – jóllehet a művész alkotása ellentmond ennek – nincs semmiféle erő, a hatalmat térdre kényszerítő varázslat.

Csíkszentmihályi Réka – aki hűgához hasonlóan ugyancsak textilművész – egy pillanatra el is szakadt a textil bársonyától (néhány „keretképén” csupán kiegészítőnek használja), meg *tükröméltségben* közeledett is hozzá, hiszen a merev tűzzománc jelfigura hátán lévő vörös, illetve narancs bársony fog e sajátos megidézésben tükröződni. Alkotásai – szépségük szerint ékszernek is tekinthetők – tele vannak plasztikai ötlettel (nyílt tér, zárt tér, s a kettőt áthidaló senki földje), anyagokat – fa, rézháló, pamut, tűzzománc – leleménnyel változó kép-szobrok, iparművészeti tárgyak.

A keret (kő- és fakeret) színeivel – barnával, azúrral, kékkel, meggypirossal – és a belső élekhez kifeszített rézsodronyok, díszített *létpallók* variációival el tudja érni, hogy minden tárgyában egy belső tündérvilág kivetülését lássuk. *A Keresztelkedések IV.* (1996) látványvilágában – itt sincs semmi jelkép nélkül – a krisztusi szenvedés eszköze, a *kereszt* éppúgy megjelenik, mint az V. művön a kék üveggolyó, Földünk kicsinyített mása. Egészen föltűnő szépségű – artistikusan archaikus és modern –, ahogy a sodronyvégek a díszített tűzzománc háromszögek garmadájaához csatlakoznak.

Nagy hatású iparművészeti tablója, a *Tükrök által bársonyosan* (2006) a Bibliától Tarkovszkijig húzódó értelmezési körrel van megszentelve. Nyolc fekete és nyolc fehér fakeret fogja közre – mindenikben négyzet alakú tükrök – „az igazság, a leplezetlen Valóság jelképét”, vagyis – a *Bölcsesség könyve* szerint – „az isteni sugallat által szerzett bölcsességet”. A tűzzománc mértani-organikus jel (különböző pózokban, „viselkedés” variációkban) egyfajta ismétlődő zeneiséget ad a hatalmas, 16 részből álló képnek, ugyanakkor (furcsamód: visszaját mutatva) részt vesz az önátvilágító tükrözésben mint akcióban.

Csíkszentmihályi Bertában, kiállított grafikái szerint, két lélek lakozik: a gyermeki tisztaságú, amely főképp színes gyermekkönyvek illusztrációiban (Kányádi Sándor-mesekönyv; indián és dél-amerikai népmesék) ölt testet; és egy ettől jóval „durvább”, valóságközelibb, amely úgymond felnőtt irodalmi művek interpretálásában nyer létjogot. A részletező, igényes miniatúráknak is elmenő lapokkal (indián és dél-amerikai népmesék) szemben itt egy tárgyiasabb, a modern képregényekhez hasonló alakrajz-sor jeleníti meg a történetet (Thomas Bernhard: *A színházcsináló*). Ennek még modernebb változata is látható a falakon (Gothár Péter *Jancsi és Juliska* című forgatókönyve), melynek tipikus

– és legkifejezőbb – példája a kis szerencsétleneket a rengetegben fák mögül vizslató szempár mint sokkoló világgjelenség (8. rajz).

Csíkszentmihályi Mártonnak, a fa és a természet szerelmesének – műtárgyfotósnak is kiváló (lásd a *Csíkszentmihályi Róbert-albumot*) – a fényképezőgép jutott. Mert – mint az anyag megszállottja – talán ebben a szemmel megfogott-kiválasztott *valósággrétegekben* tudja megjeleníteni (lírai és drámai hangsúlyokkal) egyszerre valódi és látomásos világát. A fa, a kő – hiszen a fotók között kinagyított szoborpalást-részlet is van – fényeivel, árnyékaival, gyűrődéseivel olyan struktúrát állít elénk, amely esztétikailag is hat a nézőre. Ezek a színes fotók a *teremtő nyugodtság* lenyomatai.

Időtlené váló szépségkeresés

Kocsis Miklós kiállítása
a Visual Grand Hotel Szoborgalériában

Bár a szobor esztétikai minősége nem anyagától függ, hanem az alkotó plasztikai invenciójától, azért a magyar szobrászatban (a dróthajlító imitátorok és egyéb „művészek” mellett) különleges rangot vív ki magának az, aki márványban dolgozik. Ezt a reneszánsz irányultságú, az anyagnak is *tiszteletet* adó teremtést az idősebb és a fiatalabb korosztály egy-egy jelese (Bencsik István, Farkas Ádám, illetve Szmrecsányi Boldizsár) ugyancsak magáénak vallja. Mert a nemes anyaggal való megküzdés, a fizikai munkát is ideértve, nem kis próba, s aki vállalja, az közelebb jut a kristályos fényű kő titkaihoz? Mert a szenvedés s egyben öröm stációi edzik a márványtömbbe már eleve belelátott forma kibontóját?

Akármiben is leledzik a márvány tisztelete és szeretete – ha Michelangelo nem is az egyetlen, de örök példa –, van valami kultikus mozzanat abban, ahogyan a megannyi munkafázis utáni csiszolással, a felületet csaknem szakrális tartalommal megtöltve, a *fény* megteremtődik. Felületet hullámozgató játéka úgyszólván plasztikai elem, görbületek, élek stb. kapnak általa hangsúlyt. Igaz, a tér mindig a monumentummal rendeztetik be, de honfoglalását megannyi járulékos elem (viszonya az esetleges meglévő tárgyakhoz, megvilágítás) segíti.

Kocsis Miklós, az anyag megszállottja mindezt jól tudja.

Azt is, hogy egy szobrot nem föltétlen a méretei miatt látunk monumentálisnak. Magas és nagy tömegű plasztika is lehet semmitmondó, ha nincs benne az a tartalommal telített formai bravúr, ami magához vonja a nézőt. Ellenben a kis- és közép méretű szobor is lehet jelentős (vagy remekmű), ha a művészek sikerül akár egyetlen plasztikai jegyet – a tengelytől való kibillentéssel, a formarészek közti csavarral, az egymás alá futó formákkal, a torzó vagy az arc felületi minimalizálásával – karakteressé tenni.

Ez a *kiemelés* – általánosító gesztussal – minden jó mű alfája és ómegája.

Henry Moore lyukakat is plasztikai valóságnak láttató levegőssége és Brancusi formatömbjeinek zártsága egyként hatásos. Kocsis meríthetett volna a

klasszikus elődök formaképzéséből – főképpen nagyméretű szabadtéri szobrain látszik, hogy mennyire biztosan uralja a teret –, figurateremtésében kötődhetett volna nem egy magyar klasszikushoz. Ő modern figurálisával, jóllehet halovány emlékképként ott az art deco – igaz, visszafogott – szépségimádata, csak a saját útját akarja járni.

Bár ebben az egyéni arcot kereső, gondolatilag is végigvitt kísérletben bizonyos művelődéstörténeti elemek is szerepet játszottak – leginkább Modigliani csodálatos munkatársának-modelljének, Jeanne Hébuterne-nek artisztikusan megnyújtott, sok érzelmetli rejtélyt hordozó arca –, annál érdekesebb a tőlük való elszakadás. Hiszen, az ott meglett vizuális élmény fordítódott át kifejezésben-geisztusban ugyancsak nem szűkölködő plasztikává.

A *Felhő J. H.* (2004) fehér márványa nem a „franciásan” megnyújtott arc miatt érdekes, hanem a lapos kőből kimetszett arc és az alul megcsavart nyak statikai-formai virtuozitása okán. Nem beszélve az elementáris erejű lecsupaszításról – az arcon plasztikailag csak az orr van kiemelve.

Ez a plasztikai, a tömbnek valaminő érzéki tartalmat is közvetítő játék föllelhető a kubai szürke márványból faragott *Ázsián* (2003) is. A szélesre „nyújtott” fej, az orron kívül a nagy ívű – mandulavágású? – szemet, szemöldököt kiemelve, keleties bölcselmet s valaminő földöntúli jóságot-nyitottságot revelál. (Eme szobor modellje állítólag a művész legkisebb lánygyermeké volt.) Erős szobor – lírai jelleggel, amelyen a visszafogott plasztikai villódzás: érzelmek kivetítője.

Ez az artisztikus, az időt időtlenné, az egyedit általánossá tevő szépségkeresés – noha a kubisztikus (?), inkább avantgárd irányultságú *Földre néző* (2003) „nyugodt” drámaisága sem megvetendő – folytatódik a tárlat legfrissebb figurális alkotásaiban. A magas, trieszti mész kő posztamensen álló *J. H. visszanez* (2005) – kubai szürke márvány –, a megdöntött fejű, gesztusrendszerében valaminő érzékiséget mutató *Madonna* (2005) és a felső és alsó tömbök kontrapontos elhajlását drámai erővel visszaadó *Fekete madonna* (2005) a térhódításnak ugyanazon eszközével él. Ez nem más, mint a tömbön belüli mozgás dinamikája – a megcsavarás által hol az „él”, hol a „lap”, vagyis a negatív-pozitív töltet s a kettő közötti ellentét adja a feszültséget.

Ha arc és büszk – márványragyogású érzékiséget sugallva – a Kocsis Miklós-i művészet egyik fontos terepuma, akkor hogyné volna az a test (a többnyire torzó voltában megjelenített *női test*) mint plasztikai érzelmhullám, gyűrődés, nyitottság és zártság, heves szomj és elernyedés anyagban megfogant szimbóluma. Szimbolikája az érzésnek, amely – látvány voltában, érthető – ugyan a szexualitásra, a mélyen átélt erotika könnyen el nem engedő bozótosaira utal, ugyanakkor a megpihenés, az otthonosság, a lány hullámokban való megbé-kelés jelképe is.

Egészen különös, absztrakt vagy félfigurális voltában is egy kissé hivalkodó (hogy ne mondjam, édeskés) a *Felhőcske* (2003) fehér mintás márványának – a posztamens tardosi vörös mész kő, zöld betétekkel díszítve – ellengő-úszó, elől a has, hátul a tompor hegyrajzát megérzékítő felhő-redője. Minden meg van mutatva, és mégis zárt – mert hivalkodó? – ez a nyitottság. Viszont a *Torzó II.* (2005) kissé megdöntött, az egymás mögé futó formákat kihangsúlyozó, a körezeretét erotikus testhálóként magára öltő figurája – kubai rózsaszín márvány

feketegránit-alappal – remek plasztikai megvalósítása a női formának mint utolérhetetlen szépségnek.

Ugyanevvel a hatással büszkélkedik – a kebel ugyancsak el van rejtve, hasonlóan érzéki a kőerezet testhálója – a szintén kiváló *Kis rózsaszín torzó* (2004) is. Az *Ébredés* (2006) nyújtózkodó torzója – a márványtest felületén a vöröses-barnás erezet némelyütt szinte tasiszta festmény-töredék hatását kelti – valaminő kiszakadást, a reggel harmatát-újrakezdését vetíti elénk. Hogy a széppé álmódott corpus – szenvedés-e a szépség? – részeiben szintén megvan csavarva, az elernyedésből való magára ébredés dinamikáját sugallja.

Az *Akrobata* (2006) ívet leíró alakja – torzó lendületben. Az elől és egy másik síkban föllendülő láb, az egész (töredék) testnek erőteljes mozgást sugallva, maga a hajlításban feszülő erő. A zöld, egymáson elcsúsztatott ellipsziseknél talán rusztikusabb alapot érdemelne, viszont az alak rózsaszínű márványában megképződött kagyló- és csigarajzolatok felületi hatása tagadhatatlan.

A tárlat az új korszakában lévő szobrászművésznek arra is alkalmat ad, hogy kísérletező kedvét villogtathassa. Kocsis Miklós absztrakt szobraira – *Hullám; Fekete virág; Pörgés* (mindhárom 2005), ha volna ilyen meghatározás, az „organikus konstruktivizmus” lenne a jellemző. Mindhárom plasztika tiszta szerkezetet revelál, szobrászati kérdéseket vet föl. Ahogyan a *külső* és *belső* forma – a műtárgy sajátos „héjszerkezete” – az indukált pörgéssel-csavarással becsukódik és kinyílik, a fény simogatta márvány az *életrevalóság* képzetét tudatosítja bennünk.

Szakolczay Lajos

Laudáció a Partiumi Magyar Művelődési Céh tiszteletére

A partiumi magyarság léte és jövője az egymásra támaszkodó és az összetartásban megnyilvánuló egyének közösségétől függ. Minél többen akarnak egyet, minél nagyobb erővel munkálkodnak közös célirányban, annál bizonyosabb a közösség megmaradásának és boldogulásának a lehetősége. Trianon után a Partiumban is kötelező volt felismerni a túlélés esélyét, és megszólítani azokat, akik az önazonosság-tudat ébren tartásával vállalkoztak a magyar élet fenntartására a nemzet leszakított részeként áldozatok árán is. A halál ellen lett orvosság, és ez a megújuló életvágban volt felfedezhető. Ennek monumentális bizonyítéka egyházkerületi székházunk, amelynek éppen ez időben ünnepeljük hetvenedik évfordulóját. Sulyok István püspök, Thuri Kálmán főgondnok és a Királyhágómelléki Egyházkerület tagjai akkor az utódokra gondolva tervezték meg az egyházi, művelődési és oktatási központot, amelybe minden bizonnyal beleálmodták a mi nemzedékünk őket kiegészítő, munkájukat továbbfejlesztő szolgálatát is. Rettentő nehéz és hosszú évek múltak el, közben eltulajdonították más ingatlanjainkat is, kezet emeltek sorsunkra – közel kerültünk ahhoz, hogy lelkünk is kárt valljon. Azonban az álmok – mert igazak voltak – most sem hazudtak. Kegyelmi időt nyertünk, tagjainkból kiűzhattük a zsibbadást, és folytathattuk a tervek valóra váltását.

Tőkés László püspök az ezredfordulón már jelezte, egyházunkra vár az a feladat, hogy megalkossuk megmaradási stratégiánkat, szervesen integrálva művelődési életünk minden területét. Az egyházi, közéleti, oktatási eredmények felbátorították az egyházkerület vezetőit, hogy szülőföldünk színesen szép kultúráját ápoló szándékkal felkarolja. Nem rejthetjük véka alá, hogy sokan megmagyarázhatatlan ellenkezéssel fogadták a kezdeményezést, mintha féltelnünk kellene egymástól értékeinket és azok továbbörökítő feladatát. Ha felelős munkálkodást láttunk volna magunk körül ezen a téren, biztosan nem törtük volna le a vállalkozók kedvét, azonban azt tapasztaltuk, hogy mostoha-gyermekként (vagy még úgy sem) kezelték a még mindig megmenthető, még mindig jelentkező és még mindig fejleszthető magyar kultúránk sorsát. Püspökünk buzdítására nem engedték, hogy sorsot vessenek a ránk bízott nemzeti örökségünkre és annak örökíthető jövőjére. Ilyen körülmények között alakult meg először a Nagyvárad Magyar Művelődési Céh elnevezéssel a most Partiumi Magyar Művelődési Céhként ismert és egyre rangosabb szinteken elismert intézmény. Elismerjük, hogy mint minden kezdet, ebben a munkában is jelentkezett nehézség. Sőt még mindig szembekerülünk akár mesterségesen keltett gyanakvásokkal. Azzal a hitvallással vagyunk ebben a helyzetben is, hogy akik Isten dicsőségére, felebarátaik örömére szolgálnak, azok szégyent soha sem vallanak. Ebben az értelemben dolgoztak a művelődési céh vezetői, Mátyás Zsolt Imre, Hajdú Géza színművészek vagy Pintér István, aki mint választott elnök jelenleg is vezeti a kuratóriumot. A Partiumi Magyar Művelődési Céh hat tagozaton fejt ki tevékenységét. Tisztelettel adózva munkájukért felsoroljuk ve-

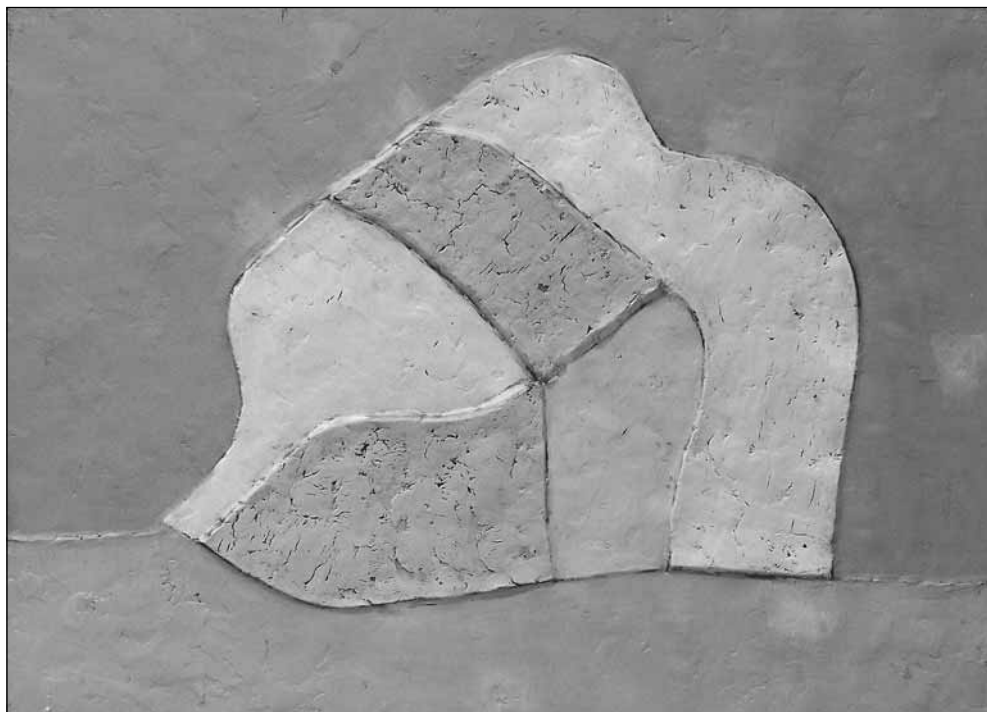
zetőiket: a zenei tagozatot Lászlóffy Zsolt, a képzőművészetit Újvárossy László, az irodalmi Barabás Zoltán, a népművészetit Benedek Árpád, a színművészetit Hajdú Géza, míg a konferenciaszervezést János Szatmári Szabolcs irányítja.

Csak 2006-ban 105 rendezvény fémjelzi szorgalmukat. Partnerkapcsolataik folyamatosan szélesedtek. Az immár velük együttműködő testvérintézmények között rangos helyet foglal el a budapesti Magyar Kultúra Alapítvány, a Baranya Megyei Művelődési Központ, a felvidéki Rovás Alkotóegyesület, a szlovéniai Muratáj irodalmi és művészeti folyóirat, a Kárpát-medencei magyar művészetet támogató Legato Alapítvány, hogy csak a legújabbakat emlegessük.

Tisztelt ünneplő gyülekezet! A Partiumi Magyar Művelődési Céh tevékenységének rövid bemutatása igazolja, hogy helyes volt egyházkerületünk vezetőségének döntése, melynek értelmében a Közjó Szolgálatában Díjat ezen intézménynek adományozza.

Csűry István

Elhangzott 2007. január 7-én Nagyváradon, a Közjó Szolgálatában Díj átadásakor

A Partium tizenöt éve

Irodalmi társaság Ratkó József szellemében. A Partium Irodalmi Társaság 1987-ben, Tokajban, Ratkó József költő elnöklétével alakult meg. Az alapítók a *Jó hazát* című kiadványban mutatkoztak be. Pályázatokat írtak ki, s a társaság folyamatosan kiadta a szerzőinek műveit (Vitéz Ferenc, G. Nagy Ilián, Magyar József, Ószabó István).

A legjobb tíz szerzőt az *Almák íze* című antológiában mutatta be a társaság. 1989-ben, Ratkó József halála után Ószabó István debreceni költő lett a társaság elnöke.

1992-ben elindították a Partium folyóiratot, amelyet negyedévi kiadványnak terveztek, de csak periodika lett belőle. A pénzforrások később teljesen elapadtak, 1994-ben megszűnt a Partium Irodalmi Társaság.

Az új háttéregyesület a szabadelvű protestáns kör lett 1995-től. A Partium szerzőinek és szerkesztőinek egy része a régi maradt újakkal kiegészülve. Ám a lap profilja az unitárius és szabadelvű protestáns szellemiséggel bővült.

Az előbb Debrecenben, majd Vásárosnaményban szerkesztett Partium nevű folyóiratot, mely permanens létbizonytalanságban tükrözte a kelet-magyarországi szerzők szellemiségét és törekvéseit (többek között Magyar József Nyírbátorból, Oláh András Mátészalkáról, Ószabó István és Dusa Lajos Debrecenből, Felhős Szabolcs Vásárosnaményból, Kiss Lajos András Nyíregyházáról).

A folyóirat sokrétű tematikájának a régió arcához hasonlóképpen összetett halmazából különösen a szűkebb haza irodalmi hagyományainak, népművészetének figyelése, a szomszédos térségek magyar és nemzetiségi

kulturális életének követése, a cigány kisebbség és az unitárius szellemiség bemutatása tartozik az arculatához.

Hatni kívántunk tehát a lapunkkal a közéletre, s minden téren a szeretetről és a toleranciáról kívántunk tanúbizonyságot tenni. Ugyanakkor mindezt az összmagyarságban való gondolkodás jegyében is tettük, amely magában foglalta a beregi, partiumi, kárpátaljai és erdélyi régió kulturális életét.

A következőképpen alakult az első Partium szám szerkesztősége:

Főszerkesztő: Ószabó István.

A szerkesztőbizottság tagjai: Papp András, Vitéz Ferenc, Fátyol Zoltán, Burai István.

1995-ben az újrainduló Partium szerkesztőségében az előzőből csak hárman maradtak: Ószabó István, Magyar József és Dusa Lajos, és új tagokkal is bővült: Bágyoni Szabó István, Felhős Szabolcs, Garamvölgyi Imre, Néző László, Oláh András és Török Levente.

1997-ben a szerkesztőség központja Vásárosnaményból a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola magyar tanszékére került.

2005-től az állandó munkatársak közé beregszászi, nagyváradai és kolozsvári tagok is kerültek: Demeter Szilárd (Nagyvárad), Lengyel János (Beregszász), Orbán János Dénes (Kolozsvár).

2006-tól a lap szellemiségét meghagyva kezdtünk el az arculatváltással foglalkozni. Ezt elsősorban egy fiatal mátészalkai csoport szorgalmazta, amelyet Kürti László mátészalkai költő vezetett. Filep Anita borítótervével és Bócsi Krisztián mátészalkai fotóművész képeivel a lap küllemében is változott.

A Partium folyóirat újraindulása, az 1995-ös újrakezdés háttérében a beregi unitárius szórványgyülekezet lelki-szellemi ébredése húzódik meg, amely 1988-ra tehető. Belőle nőtt ki a szabadelvű protestáns kör.

A beregi ünnepi hetek keretében 1990-ben Tiszaszalkán keltettük életre a Balázs Ferenc-díjat, amelyet azóta öt érdemes munkatársnak osztottunk ki: Néző László újságíró, Ószabó István költő, Csizmadia Attila grafikus, Csányi Ottó karnagy és Kürti László költő kapták meg.

A szabadelvű protestáns kör fontos szerepet vállalt e vidéki szellemi életben, a közélet megújításában. A beregi népfőiskolával közösen felvilágosító előadásokat tartott a demokráciáról, az érdekképviselétről, a Partium hasábjain közölte a népfőiskolai előadások anyagát.

Az összmagyarságban való gondolkodás érdekében kapcsolatot építettünk ki Kárpátalja és Erdély protestáns köreivel.

A rendszerváltás utáni 15 évben (1989–2004) a szabadelvű protestáns kör valóságos kulturális missziót folytatott a Partium lapjában. Ekkor határozta el a Partium Műhely, hogy régiós lapból nagyrégiós folyóirat lesz. A partiumi területet szélesebb értelemben, Ungvártól Temesvárig szólóan értelmeztük.

A Partium folyóirat előtt a szabadelvű protestáns kör a Szabadelvű Füzetek sorozat három kötetében hirdette szellemiségét (*Érintsd meg a jövőt!* Kállai Emőd válogatott versei, 1992; *A hetedik napra*, Antológia a kör alkotóinak munkáiból, 1993; *Balázs Ferenc beregi utóélete*, 1994).

A Partium Műhely célja; nemcsak tükröt akart tartani korunk embe-
re elé, hanem fel kívánta mutatni a tiszta, nemes érzelmeket, az igaz

emberséget az unitárius szellemiség tükrében.

A kibontakozás lehetséges útjai az Uarttal. Az Uart alapszabálya elsőként rögzíti, hogy a társaság a Partium Műhelyből bontakozott ki, a beregi unitárius szórvány alkotó tevékenységének kiteljesedéseként, amely az alkotó unitáriusok és szimpatizánsok műhelye kíván lenni.

Céljai elérésére felvállalja a Partium folyóiratot, mely vállalja Ratkó József és Balázs Ferenc szellemi és lelki örökségét. Példaképeink Bartók Béla, Frank Lloyd Wright, a két meghatározó művész, akik igazi unitárius alkotók, akiknek közös vonása a tiszta forrás és az önálló gondolkodás.

Értékeinkből megőriztük a Balázs Ferenc alkotói nívódíjat, amelyet a Partiumban tevékenykedő alkotók kapnak kiemelkedő munkájukért.

Az együttműködés öröme, a közösségépítés és -erősítés az Uartban, egyrészt Ratkó József költő tiszta magyarságtudata és keménysége, másrészt Balázs Ferenc unitárius lelkész-író másokért való áldozatos cselekvése, a közösségépítő apostol követése együttgondolkodásra és közös munkálkodásra készítetnek bennünket.

A hozzájuk való viszonyulásunk a vanból a lehetségesbe emel.

Az 1990-es években a szabadelvű protestáns kör tömörítette a kelet-magyarországi unitárius és szabadelvű atyafiakat és gondolkodókat, majd a Balázs Ferenc Népfőiskola keretében szélesedett a tábor.

Testvéralapunknak tekintjük és építeni kívánjuk a kapcsolatot a partiumi Várad, a kárpátaljai Együtt és a sáropataki Zempléni Múzsza szerkesztőségével.

Felhős Szabolcs

A Várad öt éve

2002 januárjában, egy tágas nagyváradi lakásban gyűlt össze kéttucatnyi váradai sajtós és művészember, akik elhatározták, hogy az 1996-ban végleg megszűnt Kelet-Nyugat helyett új folyóiratot kell alapítani a városban. A találkozó résztvevői egy öttagú szervezőbizottságot választottak, mely a következő hetekben fokozatosan szerkesztőbizottsággá alakult át.

A Várad végül annak az évnak a tavaszára meg is jelent, hivatalos alapítója a Nagyváradi Ady Társaság. A lapnak eddig 33 száma jelent meg, a kezdetektől megtalálható az interneten is, www.varad.ro címen.

A Váradot 2006 februárjától a Bihar megyei Önkormányzathoz tartozóan az önálló gazdálkodású kulturális közintézmény adja ki.

2007-től megkezdődik a fokozatos áttérés a havi megjelenésre: ez évben tíz alkalommal jelentkezik a lap, míg 2008-tól havi rendszerességgel. Szerkesztői: Kinde Annamária, Demeter Szilárd, Szilágyi Aladár, Tavaszi Hajnal, alapító szerkesztők: Barabás Zoltán, Gittai István, dr. Indig Ottó, Lipcsei Márta, főszerkesztő: Szűcs László.

A Kelet-Nyugat szellemi örökségét vállalva a Várad nyitott mind a szerzők, mind a műfajok, illetve a különböző tematikák tekintetében is. Az alaptermatikák – irodalom, művészet, társadalom, tudomány – célja minél szélesebb érdeklődési körű olvasóréteg megszólítása. A lap a szokásosnál gazdagabb képzőművészeti anyagot közöl, ennek szerkesztője a Munkácsy-díjas művész, Ujvárossy László. A megjelenés sűrítése maga után vonja a folyóirat szerkezetének változását is, új rovatok, új állandó szerzők bevonásával, miközben az internetes felület tatalmában részben eltávolodva a laptól, önálló váradai kulturális portálként működik. Újdonságot jelent a fordítóműhely, ahol elsősorban kortárs román szerzők munkáit olvashatják magyarul, illetve a 20. életévüket be nem töltött fiatal szerzőknek közlési teret kínáló Junior.

Ugyancsak a lap egyik kezdeményezése a Törzsasztal elnevezésű havi irodalmi est, melynek szerkesztett szöveganyagát rendszeresen közli a lap. Az idei vendégek, akikkel hangos interjú is készült: Závada Pál, Pablo Urbányi, Spiró György, Vámos Miklós, Esterházy Péter, Vörös T. Károly, Dés László.

Szűcs László

Dr. Koncz Gábor

Régiók találkozása

A Magyar Kultúra Alapítvány komplex programja

„Hiába fűrösztöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat” – József Attila sorait gyakran idézem, mert a Magyar Kultúra Alapítvány programjaival, tanácsadó munkájával ezt kívánja szolgálni. A Kárpát-medencei és most különösen a partiumi együttműködési lehetőségek hangsúlyozására először bemutatam az alapítvány munkáját, majd stratégiai jellegű programokat vázolok.¹

Az alapítvány épülete a budai Várban, a Mátyás-templom és a Hotel Hilton szomszédságában áll. Az 1904-ben, eredetileg Pénzügyminisztériumnak készült neogót stílusú épület fennállása óta mindig mozgalmas események színhelye. Az 1994 óta itt működő alapítvány rendezvényeket szervez a *személyes magyar–magyar párbeszéd elősegítésére*, erősíti a külföldi és a hazai magyarság kulturális és gazdasági kapcsolatait. Rendezvényeink központi gondolata a *„régiónk találkozása”*. Minden évben ennek jegyében szervezzük a magyar kultúra napját, a Magyar Karikatúra Művészeti Fesztivált, a budavári mosolynapokat, a költészet napját, a Kárpát-medencei napokat, a budavári mézesnapokat, számos könyvbemutatót, kiállítást és képzést.

Alapítványi feladataink pénzügyi forrását vállalkozói munkával teremtjük meg. Épületünkben különböző méretű termekkel várjuk megrendelőinket, amelyek kongresszusok, konferenciák, fogadások, esküvők, hangversenyek, előadóestek, bemutatók méltó helyszínei. A díszes aulában képzőművészeti és üzleti, szakmai kiállításokat rendezünk. Az eltelt tíz év alatt visszatérő partnereink lettek a külképviseletek, főhatóságok, nagyvállalatok, tudományos, kulturális intézmények. Az épületben internethasználati lehetőség is van. Az első emeleten családias hangulatú, kétcsillagos, tizenhat szobás szállodát működtetünk. A *Hotel Kulturinnov* szobáihoz zuhanyozó, telefon, minibár tartozik, vendégeinket svédasztalos reggeli várja. Vannak (ingyenes) vendégszobáink külföldi magyar partnereink részére is.

Minden hónap második csütörtökjén az alapítvány épületében tartja rendezvényeit *Ausztrália Magyar Baráti Köre*. A találkozókön bemutatkoznak ausztráliai magyar előadóművészek, képzőművészek, hazatérők és hazalátogatók, valamint Ausztrália kulturális és természeti szépségei iránt érdeklődő hazaiak. A Panoráma Magazinnal közösen 2004 tavaszán indítottuk el a *Panoráma*

¹ Az írás egy része előadásként elhangzott a II. Partiumi Írótábor keretében, Nagyváradon, 2005. július 4-én, majd megjelent: Barabás Zoltán (szerk.) [2006]: *A II. Partiumi Írótábor évkönyve, 2005. Magyar kulturális régiók a Kárpát-medencében*. Nagyvárad, Partiumi Írótábor Egyesület, 35–39. old. A szerző: dr. Koncz Gábor, PhD (született: 1950) közgazdász, kultúrakutató, könyvek és számos tanulmány szerzője a művelődés-gazdaságtan, kulturális tervezés, menedzsment témakörökben; egyetemi előadó, a Magyar Kultúra Alapítvány igazgatója (Budapest), a Magyar Comenius Társaság alelnöke. Honlap: www.mka.hu; email: mka@mail.datanet.hu

Hazatérők Világklubját. Célunk, hogy találkozóhelyet adjunk a világ minden részéből hazatérő, hazalátogató és hazatelepült, valamint az irántuk érdeklődő, a velük kapcsolatot tartó magyarországiak számára.

2007-ben tizenegyedszer szerveztük meg a *Magyar Karikatúra Művészeti Fesztivált*; ez esetben „*Merre van előre?*” címmel; lehetőséget nyújtva a hazai és külföldi karikaturistáknak műveik bemutatására.

Évek óta nálunk tartja összejöveteleit a Sárospataki Diákok Budapesti Egyesülete, Borsod-Abaúj-Zemplén Budapesti Baráti Köre. Tartósan együttműködünk a Sárospataki Református Kollégium Alapítvánnyal, a kollégiummal. *Részt veszünk a határ menti együttműködések szervezésében, az európai régiók kialakításában; partiumi, bodrogközi és gömöri fejlesztési programokban, tanulmányok szervezésében és publikálásában.*

2006-ban és 2007-ben különös hangsúlyt helyezünk az erdélyi, partiumi kapcsolatokra. Tesszük ezt egyrészt rendezvények keretében, másrészt pedig segítő, tanácsadó jelleggel.

2005-ben, a magyar kultúra napján, január 22-én tehetséges Kárpát-medencei fiatal zenészek mutatkoztak be épületünkben. Díszvendégünk *Tőkés Máté* volt, aki édesapjához méltóan, nagy hatású beszédben mutatta be *Egy-más tükrében* című könyvét. Kiállítást rendeztünk a *felsőbányai festőtelep* alkotásaiból. Márciusban erdélyi és partiumi diakónusok, szociális munkások budapesti tanulmányútját szerveztük meg. Májusban és júniusban *Novák József* erdélyi képzőművész címerkiállítását láthatták nálunk az érdeklődők. Összehangoltuk a *József Attila*-emlékév alapítványi és nagyváradi programjait; ennek keretében bemutattuk a Nagyváradon megjelent, *Lázadó Krisztus* című kötetet és a Dunaszerdahelyen kiadott, *Én ámulok, hogy elmúlok* című antológiát. Konzultációs munkával, szervezéssel csatlakoztunk a *Budapesti Partiumi Napok* eseményeihez. Képviselőink (*Beke Pál* népművelő és *Seress László* logisztikai tanácsadó) előadásokat tartottak a *Szilágyság – Arccal Európa felé* címmel Zilahon megrendezett értekezleten, és más módon is segítettük a jelentős esemény előkészítését. Júliusi rendezvényünk *Juhos Kiss Sándor* erdélyi származású, Budapesten élő festőművész kiállítása és az ördögösfüzesi református gyülekezet tagjainak budapesti kirándulása. Jelentős augusztusi esemény volt *Deák János* nagybányai festőművész kiállítása. Több szalon is kapcsolódott Erdélyhez és a Partiumhoz *Józsa Judit* 2005. augusztusi kiállítása *Magyar Nagyasszonyok II. 1800-tól tegnapig* címmel, amelyet közel kilenc ezren láttak. Szeptemberben ismét sor került a partiumi diakónusok budapesti tanulmányútjára.

Mindezek és a 2006. és 2007. évi folytatás taxonomikus listáját nemcsak a dokumentálás miatt közöljük a *függelékben*, hanem elsősorban az ötlet ötletet szül módszer segítése érdekében is.

2006 februárjában, Nagyváradon a Magyar Kultúra Alapítvány és a Partiumi Magyar Művelődési Céh formálisan is együttműködési megállapodást kötött.

A **Magyar Kultúra Alapítvány** (MKA; 1014 Budapest, Szentháromság tér 6.) és a **Pro Universitate Partium Alapítvány** (PUPA, Nagyvárad) keretében működő **Partiumi Magyar Művelődési Céh** (PMMC), kiindulva az alapító okirataikban megfogalmazott céljaikból és feladataikból, együttműködni kívánnak az alábbiak szerint:

⇒ A Magyar Kultúra Alapítvány *alkotó tagként* csatlakozik a Partiumi Magyar Művelődési Céh munkájához, a PMMC *Alapszabályzatában* foglaltakat figyelembe véve.

⇒ Alkotó tagként az MKA egyetért a PMMC Alapszabályzatában rögzített célkitűzéseivel, működési feltételeivel és vállalja azokat. Mint szavazati joggal bíró tag javaslatokat tesz az éves program kialakításához és szervezéséhez.

⇒ A PMMC propagálja az MKA munkáját és lehetőségeit. A PMMC az alkotó tagjainak, így a Magyar Kultúra Alapítványnak is lehetővé teszi, hogy a rendelkezésére álló infrastrukturális feltételeket saját programjaihoz, esetenkénti egyeztetéssel, igénybe vegye.

⇒ Az MKA vállalja, hogy propagálja a PMMC tevékenységét és lehetőségeit; segít a PMMC-nek a magyar–magyar, az európai uniós, illetve más területekre kiterjedő kapcsolatok szervezésében, az intézményes és személyes tájékoztatóban, a regionális együttműködésben. Az MKA tanácsadással és szükség szerinti lebonyolítói feladatvállalással hozzájárul a PMMC pályázati tevékenységéhez. Az MKA esetenkénti külön megállapodások keretében segíti a PMMC programjainak magyarországi bemutatását.

⇒ A Felek a jelen megállapodást az eddigi sikeres együttműködések tapasztalatai alapján, a további munka koordinálásának reményességével és szándékával írták alá.

A megállapodásban is rögzített tanácsadói munkánk természetesen nem a kívülről való szentenciák osztogatását, hanem az együttműködés folyamatát, a segítő beszélgetést jelenti, amely személyeket és szervezeteket egyaránt érint. Illusztrációként említem, hogy a Budapesti Partiumi Napok és a szilágysági konferencia kapcsán is az Európai Unióhoz való csatlakozást és a gazdasági megerősödést próbáltuk segíteni. Ennek szellemi háttérét persze Erdélyből is meríthetjük, hiszen Makkai Sándor írta 1931-ben: „...az a feladatunk, hogy megalkossuk az erdélyi magyarság szervezett önfenntartását, melynek keretében a másfélmillió magyar biztosítani tudja másfélmillió magyar anyagi és lelki egzisztenciáját.”²

Tudom, hogy a kisebbségi sorsban élők alapélménye:

„vagyunk amíg
lenni hagynak
se kint se bent
mint az ablak.”³

Ezt ismerve és átélve a regionális együttműködések keretében azon dolgozunk, hogy kitörjünk a sorscsapásos, feldarabolt, szétszakított nemzet bánatos társadalom-lélektani csapdájából; levakarjuk magunkról a pesszimista, perspektívátlan magyarok címkéjét. Az *optimista, a jövőorientált gondolkodást és magatartást erősítjük*. Ebben is forrásunk a kisebbségben élők áldozatkész hősiessége és – ismét Makkai Sándort idézve – józan realitása: „Szörnyű vesz-

² Makkai Sándor [1935]: Az élet kérdezett. Tanulmányok. II. kötet., Budapest, Révai Kiadás. 5. old.

³ Kányádi Sándor [2002]: Felemás őszi versek. Pécs, Jelenkor Kiadó. 8. old.

teségek, nyomor, sebek, romok égbekiáltó jajszával erőszakolni ki egy elleneséges vagy közönyös világ alvó lelkiismeretének fölriadását: teljesen reménytelen erőlködés...⁴ Hiszen tudomásul kell vennünk és tudatosítani szükséges, hogy általában a globalizáció, az internetes-tömegkommunikációs forradalom és konkrétan az euroatlanti integráció a szó tágabb és szűkebb értelmében *kultúrák találkozása*; ez az értékek, mértékek és érdekek küzdelmében is megnyilvánul. Ennek felfogását, elviselését és alkotó megértését szeretnénk elősegíteni.

Az EU-integráció folyamatában kötelesség a számunkra még sokáig új rendszer megértése, megtanulása és a lehetőségek megragadásának elsajátítása is. Bizony gyakran kell idéznünk Kányádi iróniáját,⁵ hogy önvizsgálatot tartsunk:

„Ősöm ősödnél
ősebb
hősöm hősodnél
hősebb”

A megértés és alkalmazkodás követelményét ki kell egészíteni az *aktív, alkotó, kezdeményező politikával*. *Tegyük magunkat kikerülhetetlenné* programot szükséges kialakítani, hogy jól kidolgozott, határozott kezdeményezéseket, ajánlástervezeteket vessünk fel, kezdeményezzünk. Az erdélyi és partiumi magyarságnak nagy esélye és lehetősége az, hogy az EU főbb dokumentumai magyar nyelven hozzáférhetőek, és az unió szorgalmazza és támogatja a határon átnyúló, regionális és kistérségi együttműködést.

Erre is különös tekintettel hangsúlyoztuk a Debrecen Európa kulturális fővárosa 2010 programban a történelmi Partiummal és a nagyváradi magyar szervezetekkel való együttműködést. Függetlenül attól, hogy végül is Pécs lesz 2010-ben Európa kulturális fővárosa, a megalakult Városok és Falvak Szövetsége mindenképpen hosszú távú, stratégiai együttműködési lehetőséget teremt. Ezen belül is ismét megerősödhet például Sárospatak és Nagyvárad történelmileg megalapozott kapcsolata. (A két város között Budapesten át is vezet szellemileg egyáltalán nem kerülőnek minősülő út – ezért is utaltam alapítványunk Zemplénnel kapcsolatos rendezvényeire.)

A Kárpát-medencében, a környező országokban élő magyarság segítése, a kulturális kapcsolatok konkrét szervezése más-más módszereket és eszközöket igényel az EU-hoz csatlakozott (Ausztria, Szlovénia, Szlovákia, Románia), a csatlakozásra esélyes Horvátország és a belátható időn belül e tekintetben elhúzódó tárgyalásoknak elébe néző (Ukrajna, Szerbia, Montenegró, Bosznia-Hercegovina) országok esetében. Az eddigi fontos, ám szétaprózott, hatékonysági kritériumok nélküli, átpolitizált és alapvetően anyagi támogatási politikát a kultúra terén is új megközelítésű programmal kell felváltani. Ennek lényege a kulturáltság, értékörzés, esélyteremtés, innováció kulturális politikai koncepciójának a külhoni kapcsolatok terén is követendő érvényesítése. Ennek

⁴ Makkai Sándor: l. m. 4. old.

⁵ Kányádi Sándor: l. m. 10. old.

keretében *halat és hálót* egyszerre adunk, ám a segítkezés helyett mindinkább az esélyteremtés és innovációs folyamatok segítése, a koordinatív együttműködés kerül előtérbe. Ezért is szívesen kapcsolódunk a Partiumi Magyar Művelődési Céh munkájához, felajánlva kapcsolatainkat és a programok cseréjét.

A nyugati (és a világ más tájain élő) magyarság esetében három fő folyamatot kell figyelembe venni. Az egyik tendencia az emigráció előregedése, eltűnése; a leszármazottak asszimilálódása, a demográfiai csökkenés és mindezzel együtt a magyar intézményrendszer sorvadása. A másik folyamat a magyar útlevél, állampolgárság, nyelv felértékelődése; a gyakori hazalátogatás és hazatelepülés. A harmadik jelenség a magyar kultúra fokozatos külföldi felértékelődése és az emigráció ebben való lehetséges szerepe. Mindezek az eddigiektől eltérő cselekvési lehetőségekre hívják fel a figyelmet; különös tekintettel az *emigráció által létrehozott kulturális értékek, kapcsolati tőkék honosítása, tehát magyarországi és Kárpát-medencei megismertetése és aktív felhasználása terén*. Szeretnénk, hogy a már említett Ausztrália Magyar Baráti Köre és a Panoráma Hazatérők Világklubja a Partiumnak is segítsen az elszármazottak és itthoniak találkozásában, a kulturális és üzleti kapcsolatok szervezésében.

A Sárospatakon megjelenő Zempléni Múzsza folyóirat (közreműködésünkkel) gyakran közöl erdélyi és partiumi témájú írásokat, megjelenési lehetőséget ad nagyváradi szerzőknek is. Tervezzük, hogy 2008-ban a *Zempléni Múzsza*, a *Várad*, a *Partium* és a *Napút* találkozóját, irodalmi estjét megszervezzük a budai Várban.

A *Régiók találkozása* program magyar kultúrák találkozása és egyben az európai csatlakozás eszköze. József Attila *Kultúra* című versének rezignáltsága csupán háttér az üzenet optimizmusához.

„A virág elfáradt már szagosodni.
Unta,
hogy mifenének tettük asztalunkra.
S igyekezett árnyékot vetni,
nagyobbat, mint a kertben
s elfáradt, mikor nem néztünk oda.

De észrevettem.”

Észrevevesszük, bemutatjuk, felmutatjuk egymást és koordinálunk, programokat cserélünk. Ennek kiemelkedően szép eseménye volt a Budapesti Nyári Fesztivál megnyitó eseménye a Margit-szigeten. Az *EU Csillagocskák* program a Magyar Kultúra Alapítvány és a Partiumi Magyar Művelődési Céh kezdeményezésére valósult meg. A felfrissítő szakadó esőben is lelkes közönség ünnepelte a budapesti Csillagszeműek és a nagyváradi Csillagocskák gyermek táncgyűtéseket színpompás találkozását. Románia, tehát Erdély és a Partium uniós csatlakozását is ünnepelve.

MÉLTÓ HELYSZÍN FELÚJÍTOTT HELYSÉGEK

Kongresszus, konferencia, fogadás,
szeminárium, esküvő, tanácskozás, bál,
kiállítás, bemutató, parti, vetítés...

Szállás: az épületben lévő Hotel Kulturinnovban.

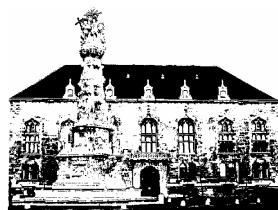
SZAKSZERŰ SZERVEZÉS MÉRVA DÓ REFERENCIÁK

MAGYAR KULTÚRA ALAPÍTVÁNY

HOTEL KULTURINNOV

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.
Tel: (36-1) 224-8100 Fax: (36-1) 375-1886
mka@mail.datanet.hu, hotel@mka.hu
www.mka.hu

MAGYAR-MAGYAR PÁRBESZÉD

Régiók találkozása, Kárpát-medencei Napok, Ausztrália Magyar Baráti Köre, Magyar Emlékekért a Világban Egyesület, Hazatérők Panoráma Világklubja, Dél-Afrikai Magyar Kapcsolatok Klubja...

Magyar Borok Háza, Apetito Étterem, Mátyás Vendéglő,
Fortuna Étterem, Galériák, Fortuna udvari üzletek...

Nagyváradai pénzintézetek

Az OTP Bank Pénzügytörténeti Gyűjteményéből
(Budapest, V. kerület, Vigyázó Ferenc u. 6. Telefon: 473-5617)

Ha visszatekintünk 100 évet az időben, talán meglepő, hogy a századfordulón 24 részvénytársasági formában működött pénzintézetet találunk a mintegy 38 ezres lélekszámú Nagyváradon.

A történet viszont éppen 160 évre nyúlik vissza, hiszen a város első takarékpénztárát 1847-ben alapították.

Dokumentumválogatásunkban néhány nagyváradai bank és takarékpénztár részvényét, valamint betétkönyvét mutatjuk be.

1. Általános Takarékpénztár részvénye, Nagyvárad, 1905. 200 K

A más intézetek részvényein is viszonylag gyakran látható allegorikus nőalakok és motívumok grafikusai ismeretlen, a nyomdai munka viszont Helyfi László nagyváradai mestert dicséri

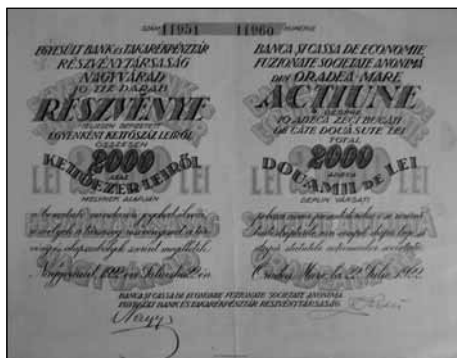
2. Nagyváradai Agrár Takarékpénztár részvénye, 1910. 200 K

4. Nagyváradai Takarékpénztár részvénye, 1921. 2000 lei

3. Egyesült Bank és Takarékpénztár (korábban Egyesült Biharmegyei Kereskedelmi Bank és Központi Takarékpénztár, Nagyvárad) részvénye 1922. 10x200 lei

Mind a négy részvény Sonnenfeld Adolf nagyváradai nyomdájában készült.

Partium

„A modern magyar irodalomnak Nagyvárad volt az első (a fővárost is megelőző) szellemi otthona és tűzhelye. Ez a szerep azonban már a tízes években – Ady Endre, Juhász Gyula és mások távozása következtében – erősen megkopott, és az első világháború végére Várad jóformán »beleszürkült« a vidéki nagyvárosok sorába.” (Pomogáts Béla)

„Madártávlatból látom a Várost, és lesek be a várfalak mögé. Az öt bástyájával teknősbékaként ötfelé terpedő váradi vár falain át belátok az erődítmény szívébe, ahol a kéttornyú katedrális altemplomában Szent László alussza nyugtalan örök álmát.” (Hubay Miklós)

„Ady városa, mondták a ~iak nekem, maguknak, mindenkinek, Pece-parti Párizs, tették hozzá, ha ettől nem hatódtál volna meg, olyan emberrel takaróznak, gondoltam, akinek ~ vajmi keveset jelentett, nem volt e város szerelmese, nem akart itt meghalni...” (Demeter Szilárd)

„Gyöngéden leemelik az »Édes«-t. A kapualjnál ideiglenes koporsóba fektetik. Levett kalappal némán állunk... Feleségem lehajol s állát fehér zsebkendővel felköti. A koporsófedelelet reáeresztik... s megindul sebes vágatában a fekete kocsi...” (Vincze Géza)

„Érdemes lenne talán görcső alá venni az ortodox egyház és a mindenkori román hatalom összefonódott viszonyát, ami talán segítene megérteni azokat a politikai beidegződéseket, reflexeket, amelyek a történelmi tények alapján válnak elemezhetőkké. Természetesen ez a kérdés kellemetlen és sokak számára csupán kreált, álkérdés vagy éppen provokáció. Ezért az alapvető tudományosság mellett a kellő tapintatosságot is szem előtt kell tartani ahhoz, hogy ebben a kérdésben valamire is jussunk.” (Sz. Horváth István)

Ára: 650 Ft. Előfizetés: 5000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt. (1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,

A Napút elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

Folyóiratunk támogatói:

A Nemzeti Kulturális Alap ismeret-terjesztés és környezetkultúra, valamint közművelődési kollégiuma és a Nemzeti Civil Alapprogram